

2007. LXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

Alapította Heimler Károly.

Kiadja:
a Soproni Szemle Alapítvány

Főszerkesztő:

Szerkesztőbizottság:

DOMONKOS OTTÓ, GIMESI SZABOLCS, GÖMÖRI JÁNOS, HÁRS JÓZSEF titkár, olvasó- és
technikai szerkesztő, JANKÓ FERENC, JÓZAN TIBOR, KUBINSZKY MIHÁLY, MOLNÁR
LÁSZLÓ, PÁPAI LÁSZLÓ, SARKADY SÁNDOR

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata. Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes. Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben

**2007. LXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Szende Katalin: Rendhagyó könyvismertetés, születésnap
háttérrel. Kubinszky Mihály: Az ion fejezet (Budapest, HAP Galéria, 2006)**

243 Szende Katalin: Rendhagyó könyvismertetés, születésnap háttérrel.

Kubinszky Mihály:

Az ion fejezet

(Budapest, HAP Galéria, 2006)

Kubinszky Mihály építész, a Nyugat-Magyarországi Egyetem professor emeritusa, a hazai építészet- és vasúttörténeti kutatás doyenje, a Soproni Városszépítő Egyesület (SVSzE) örökös tiszteletbeli elnöke idén szeptemberben tölti be 80. életévét. A Soproni Szemle olvasói rendre nyomon követhették munkásságának kiteljesedését a 70. születésnapra készült beszélgetésben¹⁽¹⁾ és a 75. születésnapra megjelentetett válogatott bibliográfiában,²⁽²⁾ nem utolsó sorban pedig saját írásaiban: a Sopron építészetét történeti alapossággal és egyéni látásmóddal bemutató cikkekben, a pályatársak munkásságát elemző recenziókban és a SVSzE működéséről tárgyilagos gondossággal összeállított éves jelentésekben. Ugyanakkor képet kaphatunk pályáivének alakulásáról azokból az ismertetésekből is, amelyeket impozáns sorban megjelent könyveiről készítették folyó-iratunk számára a műemlékvédelem jeles képviselői.³⁽³⁾ A kerek évfordulóhoz érkezve – némileg rendhagyó, de mégis az alkalomhoz illő módon – mi is legutóbbi kötetének bemutatásával szeretnénk köszönteni a Professzor Urat.

József Attila remekbe szabott költeménnyel lepte meg magát egy „kávéházi szegleten” harminckettedik születésnapjára. Kubinszky Mihály minden bizonnyal tervező-asztalának szegletén alkotta meg *Az ion fejezet* című önéletrajzi munkáját, amellyel nemcsak magát, hanem építész és nemépítész olvasóit is

meglepte nyolcvanadik születésnapja előestéjén. (Természetesen a klasszikus görög ión oszloprendre, és nem a kémiában használatos „ion”-ra utal a cím.) A kötetet nehéz hagyományos műfaji keretek közé illeszteni: nem szabályos biográfia, nem nosztalgikus visszaemlékezések sorozata, nem szakmai számvetés – mégis mindez együtt, sajátos, kellemes, olvasmányos egységben.

Biztosan nem véletlen, hogy a kötet a kronológiai rend helyett „in medias res”, az életre szóló útravalót adó és elkötelezettséget jelentő egyetemi évek és az 1940-es évek végén a Műegyetemen tanító tanárok bemutatásával indul. Ezek a szerző kifejezésével élve „szellemóriások”: Csonka Pál, Kotsis Iván, Rados Jenő, Kiss Tibor, Korompay (Krompecher) György és még számos más oktató az építészet sokoldalúságára rácsodálkozó diák szemével állnak előttünk, emberi helytállásukkal ellenpontozva a kor egyre nehezebben elviselhető szellemét. Emlékük megörökítésével a műszaki felsőoktatás történetének is nagy szolgálatot tett Kubinszky Mihály. Az iróniával 244bőven fűszerezett korrajz, és a szeretettel, de helyenként kritikával is felvázolt portrék – jeles soproniakról, hazai és külföldi építészekről (Kós Károly, Nikolaus Pevsner és mások), vagy akár egyszerű építőmunkásokról – a későbbiekben, az „Érdekes találkozások” című fejezetben, de a könyv más részeiben is –, mintegy tartópilléreit alkotják a kötetnek.

Az építészeti hasonlatnál maradva, a harmonikusan megtervezett, szilárd épülethez erős alapok is kellenek. Ezt az alapot Kubinszky Mihály számára szülővárosa, Sopron, és azon belül is a Lőverek lankáni épület családi villa jelenti. Innen indul el és ide tér vissza 1950-ben egy „vézna, A/4 nagyságú kis nyomtatott papír”, azaz az építésmérnöki diploma birtokában, hogy hosszú, termékeny alkotó évtizedek vegyék kezdetüket. Így szinte minden, amit átélt, amit leírt, helytörténet is egyben, Sopron 20. századi történetének: városképének, lakóinak, egyesületeinek (kiemelten a SVSzE-nek, valamint a MTESz-nek, a Kitaibel Pál asztaltársaságnak és a Helytörténészek baráti körének) bemutatása. Az alapokra, a szeretett városra emelt épület fő falait a tervezés, kivitelezés, az egyetemi oktatás és az építészettörténeti kutatás adják. A válaszfalakat a nagy számban és változatos tematikával megjelenő írások jelentik, amelyek értelmes, könnyen kezelhető egységekre osztják a fő falak által kialakított nagy tereket. Személyes elvonulásra és társas együttlétre is lehetőséget adnak. Ilyen elvonulás, személyes, de másokkal is megosztható szenvedély a szerző számára a vasutakkal, és a hozzájuk tartozó állomásépületekkel való foglalkozás. Sok más munkája mellett ezen épületek felmérése, dokumentálása, építészeti értékeik bemutatása alapozta meg Kubinszky Mihály építészettörténeti hírnevét a hazai és európai kutatásban.

Az ily módon összeállt épület homlokzati díseit az utazások, ismerős tájakra és távoli földrészekre tett tanulmányutak és kirándulások teszik ki. A 20. század derekán felnövekvő generáció számára sokkal kevésbé volt magától értetődő a világ személyes megismerése, mint az őket megelőző vagy követő nemzedékeknek. Tanulmányutak, ösztöndíjak, konferenciameghívások, később egy-egy távoli (Dél- vagy Észak-Amerikában élő) rokon meglátogatása járultak hozzá ahhoz, hogy a Kubinszky házaspár felkereshesse azokat a tájakat és városképeket, amelyeket tanulmányaik, kutatásaik révén „elvileg” már ismertek. Végül, de nem utolsósorban a kötet bemutatja a családot, amely mindvégig az összetartó erőt képviseli Kubinszky Mihály életének „épületében”. Az olvasót megragadja a szeretet és büszkeség hangja, amellyel feleségéről, Kassay Éváról, valamint három gyermekükről, szakmai és emberi sikereikről ír.

Az épületek az építész számára a természetes közeget, az önmegvalósítás eszközét és a közösség szolgálatát is jelentik. Kubinszky Mihály saját és a felesége számos épületet tervezett, illetve működött közre kivitelezésükben Sopronban és környékén. Ezek leírása és képi bemutatása szintén növeli a kötet értékét a helytörténeti kutatás számára, ezért (hasznos lett volna ezeknek a listáját függelékben is mellékelni. Saját alkotásai mellett mások épületeit is nagy élvezettel, a magyar építészeti kritika általa megújított hagyományaihoz hűen mutatja be. A könyvet végigkövető olvasó, akár szakember, akár – e

sorok írójához hasonlóan – laikusként, felhasználóként közelít az építészet múltbeli és jelenkori alkotásaihoz, nyitottabb szemmel, értőbb tekintettel szemléli ²⁴⁵ezután az épített környezetet. Ezáltal válik *Az ión fejezet* a magyar és egyetemes építészet történetének szubjektív, de éppen ezért emberközelű és hiteles *fejezetévé*.

Isten éltesse szerzőjét sokáig!

A Soproni Szemle szerkesztősége nevében

Szende Katalin felelős szerkesztő

Kubinszky Mihály és felesége 2002-ben, a „Sopron város díszpolgára” kitüntetés átvételekor

2007. LXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / VÁROS- ÉS BIRTOKIGAZGATÁS

²⁴⁶VÁROS- ÉS BIRTOKIGAZGATÁS

2007. LXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / VÁROS- ÉS BIRTOKIGAZGATÁS / F. Romhányi Beatrix :
Pálos kolostorok Sopron környékén

F. Romhányi Beatrix : Pálos kolostorok Sopron környékén

A pálos rend ugyan a 14. századtól rendkívül gyorsan terjeszkedett a Magyar Királyság területén, ám az ország nyugati határvidékét a 15. század utolsó harmadáig elkerülték a remeték. Az Alpokalján az első kolostoraik a 15. század második felében tűntek fel: Szalónakon (Schlaining, A) Andreas Baumkircher alapított pálos kolostort 1461 előtt,⁴⁽⁴⁾ Monyorókeréken (Eberau, A) Berthold von Ellerbach feltehetően 1471-ben,⁵⁽⁵⁾ négy évvel később, 1475-ben pedig Sopronkertesen (Baumgarten, A) Ulrich von Grafeneck, Baumkircher barátja.⁶⁽⁶⁾ Talán ebbe a sorba illeszkedik az a terv is, mely szerint Szentgyörgyi és Bazini János és Zsigmond (mindketten kapcsolatban álltak a fent felsorolt zsoldosvezérekkel)⁷⁽⁷⁾ egy Moson vármegyei birtokukon pálos kolostort akartak alapítani, s erre a célra 700 forintot és 2000 forint értékű értéktárgyat hagytak. E terv azonban nem valósult meg, a kolostor csak részben épült fel, s az összegről végül Szentgyörgyi és Bazini Kristóf rendelkezett 1508 körül.⁸⁽⁸⁾ A sort a bánfalvai (Wandorf/Wondorf) kolostor zárja, ahol Sopron városa 1481-ben adta át a korábban ²⁴⁷épült Szt. Farkas kápolnát a remetéknek, hogy ott kolostort építsenek.⁹⁽⁹⁾ Közülük ma csak a sopronbánfalvai tartozik Magyarországhoz, a többiek a mai Burgenland (Ausztria) területére esnek.

A kertesi és a bánfalvai kolostor sorsa szorosan összekapcsolódott, mivel a kertesi kolostor 1493-ban egy hatalmaskodás nyomán keletkezett erdőtűzben leégett,¹⁰⁽¹⁰⁾ és az alapító család végül lemondott az újjáépítéséről. Ehelyett Ulrich von Grafeneck leánya, Elisabeth 1525-ben és 1526-ban a kolostor birtokait a bánfalvai szerzeteseknek adta.¹¹⁽¹¹⁾

Mindkét Sopron környéki kolostor alapításával kapcsolatban érdemes azonban néhány további szempontot is figyelembe venni. Ulrich von Grafeneck még 1447-ben jutott magyarországi birtokaihoz, mégpedig Frigyes római király és osztrák herceg (a későbbi III. Frigyes császár) adományából,¹²⁽¹²⁾ aki ekkor zálogbirtokként kezében tartotta a Magyar Királyság ezen területeit. Miután 1464-ben Hunyadi Mátyás a koronával együtt a magyar területeket is visszaszerezte a császártól, Grafeneck, akinek birtokai részben osztrák, részben magyar területen feküdtek, egyszerre „két úr szolgája” lett, ez azonban a két uralkodó baráti viszonya idején nem okozott különösebb nehézséget. Frigyes zsoldosvezére és diplomatája azonban a későbbi viszályok idején többször is pártot váltott, ami miatt idővel mindkét fél számára kényelmetlenné vált. A kertesi kolostort Grafeneck legidősebb fiával, Wolffal együtt alapította,¹³⁽¹³⁾ egy olyan időszakban, amely különösen kritikus volt számára, sőt éppen egyházi átok alatt is állt.¹⁴⁽¹⁴⁾ A rend kiválasztásában több szempont is szerepet játszhatott. Egyrészt a pálosok Ausztriában sem voltak teljesen ismeretlenek, és éppen a kertesi kolostor alapítása körüli időben maga Frigyes császár is támogatta az ottani kolostorokat, sőt Bécsújhelyen ²⁴⁸maga is alapított egyet.¹⁵⁽¹⁵⁾ Ennél azonban fontosabb lehetett, hogy egyfelől a rend ekkor Magyarországon rendkívül népszerű volt és sorsát a magyar király is különösképpen szívén viselte, másfelől példaként szolgálhatott az ekkor már néhai barát Baumkircher jó másfél évtizeddel korábbi szalónaki alapítása. Végül talán óvatossághoz vezetett annak lehetősége is, hogy a pálos rendnek egyfajta közvetítő szerepet szántak a két uralkodó feszült viszonyának rendezésében. Mindenesetre Mátyás rendszeresen kért politikai ügyekben is tanácsot a pálos generálistól és a Frigyes által alapított bécsújhelyi kolostor helye is beszédesnek tűnik. A rend aktív ausztriai jelenlétét igazolja egy az 1510-es évek elején Bécs városával kötött kölcsönszerződés is, amelyben a pálosok húsz évre 2000 forintot adtak kölcsön.¹⁶⁽¹⁶⁾

A közeli bánfalvai kolostor alapítása szintén hordoz néhány tanulságot. Önmagában az a tény, hogy alapítóként, következőképp pedig kegyúrként Sopron városa jelenik meg, egyedülálló a magyarországi pálos kolostorok között. Mi több, a formális alapítást megelőzte egy pálos szerzetes jelenléte, aki valamikor 1454 előtt egy kápolnát létesített Szt. Farkas tiszteletére, és akinek érdekében Frigyes

császár is fellépett.¹⁷⁽¹⁷⁾ Nem tudjuk, honnan érkezhetett ez a szerzetes, mindenesetre szándéka támogatásra lelt a soproni polgárok körében, amit nem csupán Frigyes említett oklevelének szövege, hanem egy 1458-as, az épülőfélben lévő templom sekrestyéjébe szánt ajtó adományozása is jelez.¹⁸⁽¹⁸⁾ Ilyen előzmények után történt a kolostor alapítása 1481-ben.¹⁹⁽¹⁹⁾ A szerzetesek birtokaikat eleinte alapvetően a soproni polgároktól kapták vagy vásárolták, többnyire szőlőben,²⁰⁽²⁰⁾ bár mindjárt 1481-ben a várostól kaptak egy majorságot gyümölcsössel és pénzbeni járandóságokat is,²¹⁽²¹⁾ majd 1482-ben megkaptak két dombot, az egyiken állt maga a templom és a kolostor, a másik pedig vele átellenben, a völgy túloldalán volt.²²⁽²²⁾ Ugyanebben az évben Kempnei László Soproni nemes özvegyétől, Borbálától kegyes adományként egy malomra is szert tettek.²³⁽²³⁾ A birtok ugyan kicsinek tűnik, ám e jövedelmek, valamint a Soproni polgárok adománya-i már kezdettől fogva meglehetősen rendszerességgel folyhattak be, és elegendő bevételt biztosíthattak ahhoz, hogy a szerzetesek a tőkét befektessék, hiszen a bánfalvai kolostornak már 1482-ben volt kihelyezhető tőkéje: 15 font dénárja volt betáblázva egy soproni polgár, Johann Aichler és felesége, Katherina, Szent György utcai házára.²⁴⁽²⁴⁾

249A két kolostor kezdetektől fogva szoros kapcsolatban kellett legyen egymással, ezt támasztja alá a földrajzi közelség is, és az a tény, hogy a kertesieknek már alapításuktól eleve volt kapcsolatuk magával Sopron városával is, hiszen az alapító egyebek mellett három soproni házat is adományozott nekik. Úgy tűnik, ezt a kapcsolatot intézményesítette Elisabeth von Topl (szül. Grafeneck) már említett rendelkezése is, amellyel az elpusztult kertesi kolostor minden birtokát a bánfalvai szerzetesekre ruházta. Az említett házak közül kettő, melyeket palotának is neveznek, a városfalakon belül, a Hátsókapu közelében volt, pontosabban az egyik a kapu és Andreas mészáros (feltehetően Andre Eberl fleischacker – 1489)²⁵⁽²⁵⁾ háza között, a másik pedig Cyriacus Stucz (Cziruos Schüczner – 1489),²⁶⁽²⁶⁾ valamint Chaltus²⁷⁽²⁷⁾ és Wolfgang Ederl (Eberel – 1489)²⁸⁽²⁸⁾ mészárosok házai között állt. Az utóbbi ház esetében a megadott szomszédok távolsága Goda Károly azonosítása szerint túl nagy ahhoz, hogy egy közös szomszédos telket jelöljenek. Goda véleménye szerint, ha az elsőként feltüntetett Cziruos Schüczner a helyes szomszédsági viszony, akkor a két adományozott ház a Hátsókapu két oldalán volt.²⁹⁽²⁹⁾ A harmadik ház a külvárosban, a Szentlélek kápolnával szemben helyezkedett el.³⁰⁽³⁰⁾ A három ház sorsa a kolostor pusztulása után is közös volt, a kertesi pálosok többi birtokával együtt a bánfalvai kolostor kezére jutottak.

A pálosok birtoka egyébként is figyelemreméltó. Nyilván a szerzetesek ellátását szolgálta maga Kertes összes tartozékaival (szántóföldekkel, rétekkel, erdőkkel) és jövedelmeivel, köztük az ottani majorsággal, valamint két, Ken és Pankchart nevű szőlővel. Ezen kívül azonban még további három szőlőt kaptak: egyet (Ludmasch) Ruszton (Rust, A), kettőt pedig (Goldberg, Altenberg) Meggyesen (Mörbisch am See, A). A ruszti szomszéd Szentgyörgyi és Bazini Zsigmond gróf, a meggyesi szőlőkben pedig Seefelder bécsújhelyi polgár örökösei, illetve Péter badeni (Alsó-Ausztria) mészáros a szomszédok. Kaptak még egy malmot és egy malomhelyet, két halastavat a kolostor és Kertes között, továbbá egy harmadik halastavat a birtok másik oldalán, további halászóhelyeket, valamint Kertes várának (maga a vár ekkor már rom volt, mivel azt Frigyes 1456-ban lerontatta) minden jövedelmét, kivéve Fraknónádasd (Rohrbach) és Cinfalva (Siegendorf) birtokokat. Ezen felül az alapító ígért még oltárfelszerelést, kelyheket és más szükséges tárgyakat is.

A szőlők, a malom, és jelentős számuk miatt talán a halastavak is a kolostor pénzbevételeit biztosították. Ugyancsak pénzbevételt jelenthetett az a két ház, amely a városfalakon belül volt. A hasznosítás módjára vonatkozóan sajnos nem maradt fenn forrás, sőt eddig maga a házbirtoklás ténye is csupán a pálosok okleveleiből ismert. Mindenesetre az ingatlanok rendkívül jó helyen feküdtek, bérbeadásuk komoly jövedelmet hozhatott. Ráadásul mindkettő a mészárszékeknél, mészárosok szomszédságában volt, ami felveti a pálosoknak a soproni mészárosokkal való kapcsolatát is. Ezt a lehetőséget azért sem **250**zárhatjuk ki, mivel más városokból van adat arra, hogy pálos kolostorok

mészárszék tulajdonosai voltak, illetve azokból jövedelemhez jutottak.³¹⁽³¹⁾ A Szentlélek kápolnával szemben álló házuk viszont talán a szőlőkhöz, pontosabban a pálosok szőleiben termelt bor raktározásához is kapcsolódhatott. Ugyan nem maradt fenn adat, de más kolostorok példája alapján szintén felvethető,³²⁽³²⁾ hogy a pálosok, akár a két kolostor együtt borkimérési jogot nyert a városban, különösen a soproni polgárok már említett kegyurasága miatt. Ezt támaszthatja alá az is, hogy a bánfalvai kolostor önállóan szerzett birtokai, amelyeket általában soproni polgároktól kapott, rendszerint szőlők voltak. A borkészítéssel kapcsolatos az az 1525-ös soproni hagyaték is, melyben Pangraz Frank pap a bánfalvai pálosoknak egy szőlő mellett két üres hordót is adott.³³⁽³³⁾ A bánfalvai pálosok szőlőből és borból származó jövedelmeinek kiemelkedő voltát még Bél Mátyás is hangsúlyozta: „*Monachos Wohndorffienses, loco eodem, gemino vini prouentu esse diuites. Scilicet: inferne altero, in cella, altero superne, in vinea.*”³⁴⁽³⁴⁾

Az ország többi pálos kolostoránál megismert birtokszerkezetből nevesítve csupán kettő hiányzik. Az egyik az erdő, ez azonban megvolt a kertesi vár javai között. A másik a lábasjószág, amire vonatkozóan semmilyen adat sem áll rendelkezésünkre a kertesi kolostort illetően, a bánfalvai gazdálkodásában pedig feltehetően valóban elhanyagolható szerepet játszott. Nemcsak arról van szó, hogy nem találunk állattartásra vonatkozó adatokat. Az egyetlen általam ismert, állatot tartalmazó adomány ugyanis szintén arra utal, hogy a szerzeteseknek egy-két, a majorságban tartott tejelő tehénen és igavonó ökrön vagy lovon kívül nemigen lehetett nagyobb számban saját jószág. 1523-ban ugyanis a bánfalvai remeték Blasi Schwarz soproni oltárigazgatótól egy ökröt kaptak, amelyet az adományozó 4 font 2 solidus 10 dénárért vásároltatott kifejezetten a szerzetesek ételmezésének javítására.³⁵⁽³⁵⁾

A bánfalvai kolostor önállóan szerzett birtokai összességükben meglehetősen szerénynek mondhatók, még pálos viszonylatban is, és ezen a helyzeten csak az változtatott, amikor megkapták az akkor már több mint harminc éve elpusztult kertesi kolostor javait. Az új birtokokat azonban alig néhány évig élvezhették háborítatlanul, mivel 1529-ben a Bécs alá felvonuló Szulejmán seregei ezt a kolostort is feldúlták, a szerzetesek pedig kénytelenek voltak a bécsújhelyi kolostorba húzódni.³⁶⁽³⁶⁾

²⁵¹A továbbiakban a pálosok jó ideig már csak a birtokaikat igyekeztek biztosítani, rendszerint szerény eredménnyel. Jól jellemzi a helyzetet a bánfalvai kolostor majorságának esete, amelyről egyébként az alapítás után csupán a kolostor pusztulása utáni időből, 1540-ből van adatunk. Ekkor ugyanis Sopron városa Florian Auer bánfalvai jobbágy használatába adta arra az időre, míg a szerzetesek vissza nem térnek. Ugyanebben az évben viszont a bécsújhelyi perjel a bánfalvai kolostornak a megyyesi Goldbergdűlőben, eredetileg a kertesi pálosok birtokában lévő kipusztult szőlőjét átengedte egy bizonyos Georg Wolfenreit zu Emerberg lovagnak.³⁷⁽³⁷⁾ Vagyis a pálos birtokok ügyeit nemcsak az egyébként illetékes perjel, hanem a Soproni városi tanács is „magáénak érezte”, az adatok alapján az utóbbi a legkevésbé sem önzetlenül. 1557-ben ugyanis György pálos vizitátor és Mihály, a generális titkára a bánfalvai pálosok birtokait bérbe adta a szakácsi nemeseknek, ám az ügylet ellen tiltakozott Christof Hummel soproni polgármester és David Wildendorffer polgár. Az ügy folytatásából kiderül, hogy a város valójában nem bérelni, hanem bekebelezni kívánta a birtokokat, ami ellen viszont a pálosok tiltakoztak.³⁸⁽³⁸⁾ A város és a rend vitája a soproni házak ügyében egészen I. Ferdinándig jutott, aki 1560-ban kétszer is (szeptember 7., december 4.) felszólította a soproni polgárokat, hogy adják vissza a pálosoknak a három Soproni házat és az elhurcolt egyházi felszereléseket.³⁹⁽³⁹⁾ A felszólítás nyilvánvalóan eredménytelen volt, mivel azt Károly főherceg 1570-ben gyakorlatilag szóról szóra megismételte.⁴⁰⁽⁴⁰⁾ A vita végül is mind a várossal, mind más birtokfoglalókkal egészen a 17. század első feléig tartott, és csak az ellenreformáció idején jutott különféle egyezségek nyomán nyugvópontra.

Összefoglalva, a két Sopron környéki pálos kolostor közül kezdetben a kertesi volt jobban ellátva

birtokokkal, a bánfalvai inkább valamiféle átmenetet testesített meg egy valódi koldulórendi kolostor felé. Eltérő induló helyzetük, legalábbis részben, nyilvánvalóan az alapítók, vagyis a Grafeneckek és Sopron városa eltérő helyzetéből adódott. Miután a kertesi kolostor alapításától számítva tizennyolc évi fennállás után elpusztult, az alapító család láthatóan hosszas habozás után lemondott újjáépítéséről, birtokait pedig Ulrich von Grafeneck utolsó egyenesági leszármazottja, Elisabeth, a közeli bánfalvai kolostornak adta. E meglehetősen kései döntés hátterében feltehetően a Grafeneck család megrendült anyagi és társadalmi helyzete állt. Ulrich von Grafeneck halálakor első házasságából származó két gyermeke, így a vele együtt alapító Wolf sem élt már, második házasságából született gyermekei pedig 1491-ben még mind kiskorúak voltak. Legfiatalabb fia, Ulrich csak 1499-ben lett nagykorú.⁴¹⁽⁴¹⁾ A család a Jagellókorra gyakorlatilag minden birtokát elveszítette, s hamarosan kiderült, hogy a három fivér nem is képes a visszaszerzésükre.⁴²⁽⁴²⁾ Végül az ifjabb Ulrich von Grafeneck, miután bátyjai már 1503 körül meghaltak (1503-ban Andreas, 1504-ben **252**pedig már Johann is halott volt), 1507-ben maga is végrendeletet írt, melyben egyedüli örököséként lánytestvérüket, Elisabeth von Topl jelölte meg. Az asszony majd' húsz évvel ezután döntött úgy, hogy az apja által egykor a kertesi kolostor javára tett adományt a bánfalvai pálosoknak adja. Az adományozás által a bánfalvai pálosok anyagi helyzete jelentősen megerősödött, az immár egyesített birtokok jövedelmeit azonban a kolostor 1529-es pusztulása miatt valójában már nem élvezhette. Ugyanakkor a későbbi, 16–17. századi iratokból jól látszik, hogy a birtokok helyzete mégis eltért a hódoltság területén elpusztult kolostorok birtokaiétól, hiszen sem maguk a birtokok, sem a rájuk vonatkozó iratok nem pusztultak el, legalábbis nem olyan mértékben, mint az ország középső részén, így a pálosok jóval pontosabban tudták, mit is igényelnek vissza.⁴³⁽⁴³⁾ Más kérdés, hogy az adott politikai és vallási körülmények között ez sem kecsegtetett biztos sikerrel.

Külön kérdést vet fel, hogy a két Sopron környéki kolostor oklevelei miért nem szerepelnek Gyöngyösi Gergely Inventariumában, sőt róluk a Vitae fratrumban sem esik említés. Annál is feltűnőbb ez a hiány, mivel Gyöngyösi egyébként a saját korához közeledve egyre részletesebb és persze megbízhatóbb, ráadásul van olyan, a 15. század közepén elpusztult pálos kolostor (Tarpasziget), amelyről a Vitae fratrumban megemlékezik. Ehhez járul az a tény, hogy a kertesi kolostor leégése után semmi jelét sem látjuk annak, hogy a rend megkísérelte volna kezelésbe venni a birtokait, miközben erre más elpusztult kolostorok esetében számos példát ismerünk, egyebet nem is említve hadd utaljak csak a bánfalvai kolostor fent ismertetett esetére 1529 után. Mindez arra utal, hogy a két kolostor alapítása körül valami nem volt teljesen rendben. Minthogy a kérdés végleges tisztázása egyelőre nem tűnik lehetségesnek, ehelyütt csupán a lehetőségeket szeretném felvetni. A kertesi kolostor esetében egyrészt talán az épületek befejezetlensége okozhatott gondot, másrészt viszont a kegyúri család helyzetének gyökeres megváltozása. Az 1486-os búcsúengedély nyilvánvalóan az építkezés folytatását kívánta támogatni, ám a kegyúrnak a következő évben bekövetkezett halála és az örökösök kiskorúsága, ezáltal a Grafeneck család helyzetének megrendülése feltehetően az építkezést is bizonytalanná tette⁴⁴⁽⁴⁴⁾ (bár a búcsúengedélyt az esztergomi segédpüspök éppen 1487-ben kiterjesztette).⁴⁵⁽⁴⁵⁾ II. Ulászló idején viszont a Grafeneck család valójában már nem számított magyarországi birtokosnak, és bár az ifjabb Ulrich von Grafeneck még 1504-ben is birtokai között említi Lánzsért, a vár ekkor már rég nem volt ténylegesen a kezén, mint ahogy többi birtokára is inkább csak igénye volt. A kolostort illetően az 1493-as erdőtűz csak még tovább rontott a helyzeten. Miután a szerzetesek elhagyták a romossá vált épületeket, a birtokok ügye rendezetlenül maradt. Egy befejezett alapítás esetén a rendnek kellett volna a birtokokról rendelkeznie, esetleg a kegyúrral közösen. Erről azonban szó sem volt. Csak miután 1525–1526-ban Elisabeth von Topl a bánfalvai kolostorra hagyta az egy-kori kertesi kolostor birtokait, akkor szálltak azok végleg a pálosokra. A kolostor pusztulása és a birtokok **253**átadása között eltelt mintegy harminc év történéseiről csupán feltételezéseink lehetnek, ezek között azonban biztosan felmerül, hogy a birtokátadás előtt az örökös Elisabeth von Toplnak még az azok jogi helyzetét is

rendeznie kellett.

A bánfalvai kolostor esetében más probléma lehetett. Amint már fentebb is említettem, a kolostornak viszonylag csekély földbirtokai voltak 1526 előtt, ráadásul ezek nagyrészt szőlők voltak. Ez egyben azt is jelentette, hogy a szerzetesek az átlagosnál jobban rá voltak szorulva a polgárok adományaira. A 15. század végére a pálosok számára tett végrendeleti hagyatékok éppenséggel nem számítottak kivételnek – pozsonyi polgárok például rendszeresen megemlékeztek végrendeleteikben a máriavölgyi (thali) pálosokról.⁴⁶⁽⁴⁶⁾ Másrészt ekkortájt már koldulórendi kolostorok is rendelkeztek különféle ingatlanokkal, többek között szőlőkkel.⁴⁷⁽⁴⁷⁾ A soproniak tehát talán inkább koldulórendi kolostorként kezelték a bánfalvai kolostort. Ez a jövedelemszerkezet azonban a jelek szerint a rendnek nem felelt meg. A pálos rend ugyan sok tekintetben közel állt a koldulórendekhez, ennyire azonban mégsem. Vagyis Gyöngyösi Gergely munkájának összeállítása idején a pálosok még talán ezt az alapítást sem tekintették egészen véglegesnek. Egészen addig nem, amíg nyilván rövidebbhosszabb tárgyalások után Elisabeth von Topl el nem szánta magát, hogy az apja által alapított kertesi kolostor egykori javaival megtámogassa a birtokokban szűkülő bánfalvai pálosokat. Ilyenformán az egyetlen városi alapítású középkori pálos kolostor végső soron mégis egy főúrnak köszönhette helyzetének rendeződését és anyagi megerősödését, így a Grafeneck családot akár második alapítónak is tekinthetnénk.

A középkori Magyarország nyugati határvidékének pálos kolostorai, melyek mind a 15. század második felében létesültek, alapítási körülményeiket tekintve, Bánfalva kivételével, nagyrészt összefüggenek egymással. Alapítóik olyan személyek voltak, akik fontos szerepet játszottak a kor magyaroszlák kapcsolataiban, s mindannyian személyesen kötődtek mind III. Frigyes császárhoz, mind Mátyás magyar királyhoz. E kolostorok közül az Ulrich von Grafeneck által alapított kertesi állt fenn a legrövidebb ideig, mindössze tizennégy évig laktak benne szerzetesek.

A Sopron városa által alapított bánfalvai kolostor más szempontból foglal el sajátos helyet a magyarországi pálos kolostorok között. Azon túl, hogy ez az egyetlen városi alapítás, a jelek szerint a kezdeti időben az intézmény jövedelmeinek összetétele is eltért a szokásos pálos birtok- és jövedelemszerkezettől, s a korabeli koldulórendekéhez közelített.

A rend azonban, úgy tűnik, különböző okok miatt egyik alapítást sem tekintette lezártnak egészen addig, míg végül a két kolostor története össze nem kapcsolódott azáltal, hogy az elpusztult kertesi kolostor birtokait az alapító leánya átruházta a bánfalvai kolostorra. Így az eredeti alapításokat talán inkább kísérleteknek tekinthetjük, míg jogilag és gazdaságilag is befejezett alapításról csak a bánfalvai kolostor 1526-os megadományozása után beszélhetünk.

2007. LXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / VÁROS- ÉS BIRTOKIGAZGATÁS / F. Romhányi Beatrix : Pálos kolostorok Sopron környékén / FÜGGELÉK

254 FÜGGELÉK

Lánszér, 1479. június 6 [?] Ulrich von Grafeneck és fia, Wolf birtokadományozó levele a kertesi (Baumgarten) pálos kolostor részére. (MOL DI 18300)

Ich Ulrich Fre'her zu Grauennek vnd ich Wolf sein sun Fre'herr zu Grauennek bekennen ofnlich mit dem brieff für vnns vnd all vnns erbm vnd nach kemen vnd thuen kündt aln den jetz lemtig sein vnd noch kuenftig werdn das wir aus fre'em willn vnd mit wolbedachtem muett zu der zeit da wir das wol gethain mochten vnd volmachten gewalt ze thain Got zu lob seiner lieben mueter Maria zu ern vnser vnd vnser voruodren erbm vnd nach kemen sein zu hail recht vnd redlich gewidmet vnd gebm habm die hernach geschribmen stück gült vnd güet den erwirdigen vnd geistlichn väteren des ordn Sand Paüls

erstn ains'gl die ietz sind vnd noch kuenftig werdn in auch vnd irm ordn ain klaster nach ires ordn siten vnd gewanhait zu pauen vnd das mit nottürft versehen söln vnd wellen s' auch vnd das kloster mit den hernach geschribmen stückn begabm vnd gebm auch die hie mit wissennlich in kraft des briefs von erst das gantz dorff Paüngarten genant mit sambt dem mairhoff wismad äckern waid hölczer vnd czwaien weingartn daselb aincz genant der En, der ander genant das Panckhärtl, dar zue dre' teich, zwen zwischn des kloster vnd püerckstall der drit vnderhalb des dorffs in ainem holcz ain mül vnd ainen muelschlag be' Schadndarff gelegn darzue dre' weingarten ainer genant der [itt olvashatatlan] ligen ainer züm Medwesch der ander am Goltperg vnd dienen all dre' gewendlich pergrecht den grünthern, dar zue gebm wir in wismat[?] wasser leüff vischwasser mülschleg teichstet besüecht vnd vnbesiecht zu dorff ze veld nichts ausgenommen noch hin dan gesetzt was von alter her kemen vnd zu dem geschlos Paungarten dem dorff daselb mit sambt dem mairhoff dabe' gehört herbracht genützt vnd geuessn ist vnd gebm in auch vnser heüser die in der stat Ödnbürg vnd in der vorstat daselb gelegn sind mit äckern wismad vnd aller zue gehörüng gantz nichts hier in ausgenommen noch hin dann gesetzt allain nemen vnd behaltn wir vns vnd vnsern erbm vnd nach kemen empfor die zwa' dörffer Rorwach vnd Signdarff mit aller irer züe gehörüng nichts dar in ausgenommen oder hin dan gesetzt das alles treülich vnd vngefärllich mit vrkündt des briefs vnder vnser obgemelter hernn Vlrich vnd Wolf Fre'herenn zu Grauennegh baiden zu ruck des briefs aufgetrückter petschaft vnd vnder die petschaft wier vnns verpinten bey vnsern guetn treuen vnd ern war vnd stät zu halten wie an dem brieff geschribm stet vnd vnser baiden hantgeschrift hie vndenn auszaigt. Datum züm Lannse an Sünntag n[ach] [utána kikopott folt] phingstag, anno Domini etc. im LXXnono. (1479. június 6.?) [A datálás után a két adományozó saját kezű beírása.]⁴⁸⁽⁴⁸⁾

2007. LXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / VÁROS- ÉS BIRTOKIGAZGATÁS / Goda Károly: A városi igazgatás szerkezete Sopronban a középkor végén

255 Goda Károly: A városi igazgatás szerkezete Sopronban a középkor végén

2007. LXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / VÁROS- ÉS BIRTOKIGAZGATÁS / Goda Károly: A városi igazgatás szerkezete Sopronban a középkor végén / I. Bevezetés

I. Bevezetés

Több mint hat évtized telt el azóta, hogy Ember Győző átfogó munkájában vázlatát adta a későközépkori és korai újkori magyar városok igazgatásának. A szerző a korabeli viszonyokhoz képest rendkívüli szakirodalmi gyűjtéssel kívánt összefoglaló képet adni a városi önkormányzatisággal rendelkező települések igazgatástörténetéről.⁴⁹⁽⁴⁹⁾

Az eredetükben és keletkezésükben a földesúri joghatóság alól felszabadulni akaró jobbágyközségekből, illetve iparos és kereskedő telepekből létrejövő szabad királyi városok (*civitas libera ac regia*) igazgatásának leírásában a szerző leginkább az ország nyugati felének, azon belül részben Sopronnak a 15–16. századi történetére támaszkodott. A magánföldesúri függéstől megszabaduló, önálló intézményekre és belső igazgatásra szert tévő városi önkormányzatiságok szervezetét és működését egyes szervekre lebontva bemutató Ember több ponton is kénytelen volt alap kutatások hiányában találgatásokra hagyatkozni. Jellemző módon a normatív források (privilegiumok, statútumok) alapján megrajzolt történeti képet nem tudta – esetenként a forrásfeltárás korlátozottsága miatt nem is volt lehetősége – összevetni a mindennapi ügyintézés, különösen a városkönyvi anyagban szereplő, a gyakorlati életet árnyaltabban tükröző irataival és bejegyzéseivel.⁵⁰⁽⁵⁰⁾ A részletes elemzések helyett

szinte minden kérdésben (a közgyűlés, a tanács, a tisztségek viselőinek szerepe) a további részletkutatások szükségességét hangsúlyozta.

Ennek tükrében különösen jelentős, hogy hasonló nagyságrendű áttekintés – több szabad királyi várost felölelő, reprezentatív alapkutatások hiányában – mind a mai napig nem született, miközben a német és osztrák történetírás a fenti kérdéseket több, az 1950-es, és 1960-as években végzett alapkutatások eredményeit már összegző kézikönyvben dolgozta fel.⁵¹⁽⁵¹⁾ Sőt, az igazgatástörténeti kutatásokat archontológiai, illetve prozopográfiai feldolgozásokkal kiegészítve személyi szinten elemezték nemcsak a 15–16. századi városi önkormányzatiságok változásait, hanem a háttérükben álló társadalom- és kultúrtörténeti átalakulásokat is.⁵²⁽⁵²⁾ Ennek eredményeképpen már ²⁵⁶számos város története feldolgozásra került több forrásfeltáró adatbáziskötet és az adatokat elemző monográfiák formájában.⁵³⁽⁵³⁾

Ami a kifejezetten kedvező forrásadottságú Sopront illeti, sajnos alapos igazgatástörténeti kutatásokra itt sem került sor. Ugyan átfogó, a közigazgatástörténetet elsősorban érintő monográfiákat a városi önkormányzat szervezetről, hatásköréről és működéséről nem készítettek, három szerző munkássága mégis feltétlenül említést érdemel. Házi Jenő hatalmas forráskiadó tevékenysége mellett a 14–17. századi várostörténet számos kérdéséről publikált tanulmányokat, míg szorosabban vett igazgatástörténeti munkái a városi kancellária és a plébániai iskola kialakulásához, illetve a polgárjog megszerzésének korai történetéhez kapcsolódnak.⁵⁴⁽⁵⁴⁾ A városi önkormányzatiság múltjából több hasznos adatot dolgozott fel Mollay Károly cikkeiben és összefoglaló tanulmányaiban,⁵⁵⁽⁵⁵⁾ míg Tirnitz József a 16. századra vonatkozó archontológiai gyűjtései mellett kimerítő alapossággal elemezte Sopron külső tanácsának korai újkori átalakulását.⁵⁶⁽⁵⁶⁾ A fenti előmunkálatok ellenére a város 15–16. századi igazgatástörténeti kutatásának még mindig számos tisztázatlan kérdésre kell választ adnia.

A jelen dolgozatban a rendelkezésre álló szakirodalom és a kiadott, illetve kiadatlan forrásanyag alapján Sopron későközépkori négy évtizedének igazgatási kérdéseit szeretném bemutatni.⁵⁷⁽⁵⁷⁾ A városi közélet késő-középkori intézményi keretei Ember Győző módszerét követve a polgárközség meghatározó grémiumaitól és a tisztségek viselőitől a kevésbé befolyásos fizetett alkalmazottak felé haladva kerültek feldolgozásra. Az egyes fontos pozíciók és betöltőik szerepének leírását a dolgozat végén a korai újkori szakszerűség útjára lépett városi önkormányzatiság dinamikájának bemutatása zárja.⁵⁸⁽⁵⁸⁾

2007. LXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / VÁROS- ÉS BIRTOKIGAZGATÁS / Goda Károly: A városi igazgatás szerkezete Sopronban a középkor végén / II. A városi önkormányzatiság intézményi keretei

II. A városi önkormányzatiság intézményi keretei

A polgárközség, a belső tanács és a külső tanács

A 13. század végén a jogi értelemben is önálló várossá váló Sopronban, sok középkori településhez hasonlóan, meg kellett határozni azoknak a körét, akik a kiváltságokban ²⁵⁷foglalt kedvezményeket együtt élvezhették. Mindez azt jelentette, hogy a városban élő lakosságnak csak egy része számított a polgárjoggal rendelkező kedvezményezettek közé, akik itt ingatlannal rendelkeztek, viselték a közös terheket, és részesültek a közösségként elnyert jogokból. Kezdetben mindazokra kiterjedt az összes kiváltság, akik a közös terheket viselték. Politikai értelemben tehát a polgárjoggal rendelkezők tagjai voltak a polgárközségnek (*communitas* / *Gemeinde*), amelynek tagjait a privilégiumokban rögzített kedvezményeken kívül megillette a közügyek gyakorlása és a hivatalviselés joga is: jogilag minden

concivis / Mitburger részt vehetett a polgárság éves gyűlésein és választó, illetve választható volt a különböző tisztségekre. A város mint politikai közösség későbbi átalakulásai és változásai azonban több helyen módosították a jogi keretek gyakorlati érvényesülését.⁵⁹⁽⁵⁹⁾

A város polgárközségként való felfogását német területeken a kommunamozgalom teremtette meg, és mindez a városlakók sikeres érdekérvényesítésének eredményeképpen több helyen tanácskormányzathoz vezetett. Számos közösség esetében ugyanis a korábban a városlakók illetve a földesúr képviselői (*Vogt, Schultheiß*) között közvetítő személyek és csoportok a feudális hatóságtól egyre több jogot szereztek – esetenként kaptak – meg a település nevében. Következő lépésként pedig a városi lakosság vezetői a létrejövő polgárközség (*Gemeinde*) önkormányzati kiváltságait az irányító szervként létrejövő tanács (*Rat*) választott tagjaiként gyakorolták.⁶⁰⁽⁶⁰⁾

A legtöbb esetben mégis tisztázatlan, hogy a városi polgárjoggal rendelkezők összességét jelölő kifejezések, mint például az *Allgemeinheit, gemeine Bürger*, vagy egyszerűen *Gemeinde* milyen csoportokat jelöltek. Míg számos esetben az adott elnevezés valóban – legalábbis kezdetben – a polgárság vagy a céhpolgárok összességére vonatkozott, addig másutt lehetett a céhpolgárok szűkebb köre (például Felső-Svábföld városaiban); a tanácson kívüli összes polgárjoggal rendelkező lakos (például Berlinben) és a nem tanácsképes és nem céhtag, de polgárjoggal rendelkezők tág csoportja (például Münsterben). A polgárok jelentős részének jogai (házasodás, vagyonszerzés és hasonló) közül tehát a gyakorlatban idővel sok helyen elsovadt a választhatóság, sőt a választás lehetősége is. A tényleges irányítás ezekben a közösségekben egy szűk tanácselit kezébe került, és a polgárság véleményének fő fórumaiként a polgárgyűlés (különböző városokban *bursprake, burdinc, Etting, Bürgertag* illetve *Schwörtag* néven) és a korporatív testületek maradtak fenn, amelyek csupán kivételes esetekben hallathatták érdemben a szavukat (így például háború, szövetség, vagy adózási kérdések tárgyalásakor).⁶¹⁽⁶¹⁾

A német városiasodásban megfigyelhető változások időbeli eltolódással Sopronban is jelentkeztek. Az 1277-ben várossá emelt település öngazgatás szempontjából ekkor szabadult fel az ispáni hatóság alól, az önkormányzatiságát megtestesítő személy pedig a 14. század első feléig a városbíró (az első fennmaradt kiváltságlevélben *villicus*, később *iudex*) volt.⁶²⁽⁶²⁾ Az igazgatási ügyek differenciálódása, illetve a testületi elv²⁵⁸ erősödése következtében az 1310-es évektől a városbíró munkáját tizenkét esküdttel (*iurati*) segítette, akiket a város első emberével együtt minden év április 24-én, Szent György napján választott Sopron polgársága (*communitas / Gemeinde*).⁶³⁽⁶³⁾

A 14. század közepétől a beáramló németiség befolyása – a polgármesteri tisztség megjelenése és szerepének erősödése mellett – abban is érvényesült, hogy az esküdtek testületének megnevezésére egyre gyakoribbá vált a tanács (*Rat*) kifejezés. A fennmaradt oklevelek tanúsága szerint utóbbi 1389-ben tűnik fel először: „geswörn purger die zeit des Rats”, míg tíz évvel később a „geswörn purger” megfogalmazással találkozunk.⁶⁴⁽⁶⁴⁾

A fenti átalakulás a főtisztségek viselőinek és az esküdtek viszonyának megváltozásával is járt. Az egyik 1379. évi *missilis*-ben a levél írójaként még „iurati et totum consilium in Suppronio” szerepelt, ám négy hónappal később már „magister civium, iudex et iurati in Suppronio”. Az egyre inkább német nyelvű kancelláriai kiadványokban 1400 után már az utóbbi címet használták: „wir der burgermeister, richter und der rat der stat Ödenburg”, majd nemsokára állandósuló kiegészítője lett az „und die gancz gemain” kifejezés formájában. Ennek megfelelően elmaradt tehát a polgármester és a városbíró személy szerinti megemlíttése, míg ettől kezdve a polgárok összességét is belefoglalták az oklevéladó nevébe. Az *intitulatio* átalakulása mögött a tanács tekintélyének növekedése látható a városi közigazgatáson belül. Az esküdtek testülete tehát fokozatosan vált tanácsadó szervből a hatalomgyakorlás és döntéshozatal részesévé.⁶⁵⁽⁶⁵⁾ A 14. század végi szabályrendeletekben – párhuzamosan a fenti átalakulásokkal – a

polgár (*Bürger*) kifejezéssel a tanácsosokra utaltak, míg az egyszerű polgárok jelölése ekkor a „conclivis” vagy „mitpurger”. A 15. századtól azonban a forrásokban polgárokon a városi kiváltságok teljességét élvezőket, azaz a polgárjoggal rendelkezőket értették. A polgárközség ügyeit igazgató tanácsbeli polgárookra pedig már a nevük előtt szereplő „circumspectus” illetve „herr” szó utalt, míg testületüket kizárólag csak a tanács (*Rat*) elnevezés jelölte.⁶⁶⁽⁶⁶⁾

Nemzetközi összehasonlításban, a Sopronnak önálló városi létet hozó 13. század a német területeken a tanácsszerveződések nagy időszaka volt: a század közepéig száz németajkú település rendelkezett tanácsigazgatással, míg 1300-ig további kétszázötven. Az önkormányzatiság megteremtése után azonban még sokáig tartott a további jogok kivívása illetve „elbitorlása”. A legtöbb település számára a teljes körű önkormányzatiság akkor érkezett el, amikor mind a büntető-, mind az igazgatási jogok a polgárközség és ennek választott tanácsa ellenőrzése alá kerültek. Az utóbbi, a város mindennapi életét szabályrendeletekkel rendező grémium számbeli nagysága városról-városra változott, mégis a tizenkettes szám – esetleg ennek többszöröse, ritkábban töredéke – a kezdetektől fontos szerepet játszott, aminek a háttérében leginkább a keresztény szimbolika, a tizenkét apostol számának alapul vétele állt. Míg Sopronban például a fenti jellemző szám megfelelt az esküdtek létszámának, addig az 1340-es városi, ²⁵⁹illetve az 1396-os tanácsválasztási privilégium értelmében a bécsi tanácsnak tizenhatalom választójoggal rendelkező esküdtje volt.⁶⁷⁽⁶⁷⁾

A tanács működésének legfőbb helyszínéül a városháza szolgált, ami gyakorlati funkciói mellett a politikai és közösségi élet középpontjaként, a városi autonómia szimbólumaként szerepelt a forrásokban. Ezen épületek születése a német nyelvű városokban a 13. századi kommuna-mozgalomhoz kötődött, és fokozatosan váltak a polgárok házából a tanácsurak házává. A 15. században már, többek között, innen hirdették ki az új statútumokat, olvasták fel az újonnan felvett polgárok neveit, az adólabát, később néhány helyen pedig a toronyban óra mutatta az időt.

Az épület falán rendszeresen szerepeltek a közösség használta mértékek hitelesített ábrázolásai, aljában sokszor borospince és üzlet kapott helyet, termei fogadásoknak, néhol pedig könyvtárnak és levéltárnak adtak otthont.⁶⁸⁽⁶⁸⁾ A ház tárgyalóján kívül és belül szigorú viselkedési kódex szabályozta tanácsbeli polgárok általában rendszeresen, hetente többször (számos városban: hétfő, szerda, péntek) üléseztek. Bécsben például a tárgyalásokon való jelenlétnek igen aprólékosan szabályozott rituáléja is volt. A hosszú, hatszögű tanácsasztal egyik keskenyebb végének középső helyén az uralkodót képviselő városi ügyész (gyakran nemesember) foglalt helyet, tőle jobbra ült a polgármester, balra a városbíró, míg a szemközti keskenyebb oldalon ült a tárgyalást írásban rögzítő jegyző. Az asztal két szélesebb oldalán kilenc-kilenc hely volt a tanácsosoknak, akik közül a legelőkelőbbek a polgármester és a városbíró mellett szerepeltek.⁶⁹⁽⁶⁹⁾ Sopronban a tanácsülések hasonló jellegű rendjéről nem maradtak fenn források.

A városok vezető testületeinek tagjai esküvel kötelezték egymást a helyes fellépésre, a kollegialitás elvének megfelelően többségi szavazás után meghozott döntéseket pedig egyöntetűen (*unanimiter*) képviselték. A tanácsosi tevékenység kezdetben megfizetetlen volt, tehát nem fizetett tisztség, ami korlátozta a potenciális tanácsosok körét, mégis a pozíció a 14. század második felétől egyre több városban társult anyagi előnyökkel (üléspénz, napidíj, éves költségátalány, útiköltség, ajándékok) is. Hasonló tendenciákról a soproni források a 15. század végétől tudósítanak: kezdetben a tanácsosok tevékenységükért adómérséklésben részesültek, majd az 1530-as évektől teljes adómentességet élveztek.⁷⁰⁽⁷⁰⁾

Ekkorra a tanács kezében összpontosult a város minden anyagi, igazgatási, gazdasági, kulturális és biztonsági ügye. A testület nem csupán kapcsolatot tartott a felsőbb, illetve a társhatóságokkal, és őrizte a város számára biztosított tulajdonok és jogok sértetlenségét, hanem – a háramlás jogán – végső

fokon a várost illető területet és az azon álló épületeket is gondosan felügyelte (öröklés, vétel, magszakadás, elidegenedés). Ezen felül a telkeken élő lakosságra is gondja volt: jóváhagyta a polgárok számának gyarapodását, és adott esetben ²⁶⁰megszüntette egyesek polgárjogát (vagy büntetés, vagy elköltözés miatt). Tűzkárok esetén például hozzájárult az adómérséklésekhez, és felmentést adott egyéb kötelező szolgálatok és kötelezettségek alól. A testület gondot fordított a piac, a vásárok, és a kereskedelmi élet felügyeletére: beszedte a helypénzt és meghatározta a hossz-, és súlymértékeket, továbbá a termékek és iparcikkek árát. Számos esetben a céhek tevékenységébe is beavatkozott: céhszabályokat alkotott és módosított, ellenőrizte a termékeket, elsimította a testületek tagjai közti feszültségeket.⁷¹⁽⁷¹⁾

Az ilyen széles hatalmi jogosítványokkal rendelkező grémium azonban már régen nem jelentett az összes polgárjoggal rendelkező városlakó szabad akaratából megválasztott testületet. Más városokban már a 15. század elején sem volt minden polgár választó és választható. Míg például Sopronban hivatalosan a tanácsosság feltételei megegyeztek a polgárjogokat élvező lakosok felé támasztott követelményekkel, addig Bécsben a polgárjoghoz nem, de a tanácsossághoz szükséges volt saját belvárosi háztulajdonnal rendelkezni.⁷²⁽⁷²⁾

A választás és a tisztújítás mindig valamilyen szakrális időponthoz kötődött és különböző ünnepségekkel járt együtt, amelyekben fontos szerepet játszottak a városi élet egyházi épületei is. Sopronban például a várossá válás kezdetétől Szent Györgyhöz (április 24.), míg Bécsben kezdetben Szent Simon és Júdás Tádé napjához (október 28.), majd 1410/11-től Szent Tamás ünnepéhez (december 21.) kötődött a választás. A tisztújítás módja és a tisztségviselés időtartama az egyes városokban gyakorlatilag két véglet között mozgott. Az egyik végletet az jelentette, ha az egész polgárközség választott teljes vezetést évente, ahol az újráválasztás természetesen nem volt kizárva. A másik végleten pedig egy patríciusoligarchia uralma állt, ahol a választás valójában kooptálással történt élethossziglani pozíciókba. Ezen két szélsőséges példa között természetesen számos lehetőség adódott, így a választók köre lehetett: az egész polgárság (például Lippstadtban és Soestben); a kézműves céhek és a polgárok egyéb politikai szerveződései (például Wetzlarban és Dortmundban); a tanácsosok és/vagy a polgármester (többek között Iserlohn és Hildesheim); az előző év „választóférfit” (pl.: Beckum).⁷³⁽⁷³⁾

A legtöbb esetben mégis a fent említett első példából a másodikba történő átmenet volt a 15–16. századi változások jellemző forgatókönyve. A kooptálás gyakorlatának bevezetése, vagy legalábbis a választók körének „választópolgárokká” történő lecsökkentése sok németajkú városban valójában már a 13. században végbement: a hatalomban lévők a választópolgárságot egyre szűkebben értelmezték, vagy pedig a választást ún. „tanácsválasztó polgárokká” ruházták át. Ezzel párhuzamosan a tisztségviselések kezdetben rendszerint egy évig tartottak, ám majdnem minden városban megpróbálták a vezetők tisztségeiből élethosszig tartó pozícióikat létrehozni. A folyamat végül néhány család döntő súlyához vezetett, ami sokszor együtt járt a korrupcióval és belső pártharcok kialakulásával.⁷⁴⁽⁷⁴⁾ Mindez sok helyütt a nagykereskedők és a kézműves polgárok társadalmi feszültségeinek és ellentéteinek a leképeződését jelentette.

²⁶¹A német városok forrásanyagában a tanácstagság feltételeként hangsúlyozott morális jelzők, mint például a „weise”, „nützlichste”, „vornehme” és „vermögende” valójában az egyszerű polgárok, főként a kézművesek kizárását fejezték ki a választhatók, és sokszor a választók köréből. Az ebből fakadó társadalmi feszültségeket gyakran újabb – sokszor csak névleges funkciókkal rendelkező – ún. „külső” tanácsok létrejötte követte, amivel az irányító elit átmenetileg kielégítette a kézműves ellenzék igényeit, és néhány évtizedig elejét vette a társadalmi feszültségek további növekedésének.⁷⁵⁽⁷⁵⁾

Bécsben az említett folyamatok már a 15. század elején jelentkeztek. Noha az 1396-os privilégium

helyet és szavazatot biztosított a tanácsban a kézművesek számára, érdemi beleszólásuk azonban a város ügyeibe csekély volt, hiszen jelentős részük még a polgárközséghez sem tartozott. Az ausztriai városban ugyanis a *Gemeinde* tagja csupán olyan polgár lehetett, aki valaha vagy a belső, vagy a külső tanács (1408-tól a *Gennanten* / „Kijelölt polgárok”) tagja volt. A község viszonylag szűk tagsága ellenére is meglehetősen csekély befolyással rendelkezett: csupán akkor vonták be az ügyek intézésébe, ha nagyon fontos, sokszor krízishelyzetben hozott döntésekről volt szó. A város igazgatásának fő grémiuma az 1408-ig belső tanácsnak, majd tanácsnak nevezett testület volt, ami a polgármesterrel és a városbíróval együtt húsz választójoggal rendelkező tagból állt, akiket évente a *Genannten* választott – uralkodói megerősítéssel – főként a saját soraiból és ritkán a *Gemeinde*ből. A kétszáz tagú *Gennanten* tagjait azonban nem a polgárság, még csak nem is a polgárközség (*Gemeinde*), hanem a tanács választotta, méghozzá élethossziglan.⁷⁶⁽⁷⁶⁾

Ha a *Genannten* egy tagját ismét tanácsosnak választották, a neve akkor is ott maradt a testület listáján: amint nem viselte többé a tisztséget, azonnal visszakerült a *Gennanten* kollégiumába. Az előbbi grémium évente választott a saját köréből egy negyventagú csoportot (1408-ig a neve külső tanács majd később átveszi a *Genannten* nevet), amelyet a fontosabb döntések meghozatalába a tanács bevont, és amely az egyes tisztségek viselőinek kiválasztásakor és leköszönésekor segédkezett. A belső tanácsot tehát évente a *Genannten* választotta, ám a tanács döntötte el, kik legyenek tagjai az élethossziglani tisztséget jelentő *Genannten*-kollégiumnak: az irányító réteg összetételét és a város belügyeit tehát egy szűk réteg kiválóan kézben tudta tartani. A fentiek értelmében a kézművesek jelentős része képtelen volt érdemben gyakorolni politikai jogait, és nem véletlenül játszott ez a réteg jelentős szerepet a Habsburg-testvérek közötti harcban mind 1408-ban, mind 1462-ben.

A 15. század végén az alsó-ausztriai kormányzat folyamatosan újból és újból beavatkozott Bécs igazgatásába, ami 1519-ben a tartományi kormány elleni fellépés élére sodorta a várost. A felkelést 1522-ben a bécsújhelyi vérbíróssággal az udvar végérvényesen letörte, ami Bécs politikai különállásának a végét is jelentette. I. Ferdinánd intézkedései nyomán 1526-ban lecsökkentették a tanácstagok számát tizenkettőre; egy új külső tanácsot – ami hasonlított az egykori kétszáz fős *Gennanten*ra – hoztak létre hetvenhat taggal, és pontos rendeletek szabályozták a belső és a külső tanácsosokból álló városvezetés jövőbeni kiegészítését.⁷⁷⁽⁷⁷⁾

²⁶²Sopronban a polgárközség befolyása a közügyekre a 15. század folyamán erősebb volt a bécsi példánál. A város polgársága, azaz a háztulajdonnal bíró polgárok összessége (*Gemeinde*) a tanács és főtisztségek viselőinek megválasztása mellett véleményét a 15. századtól már igazolhatóan létező Szent Márk napi (április 25-i) gyűlésein is kifejezhette, ahol az irányítást elnyerő polgárok csoportjához javaslatokkal, kérésekkel és bírálatokkal fordulhatott. Emellett a polgárság képviselőjét a közügyekben az évente választott, huszonnégy tagú külső tanács (*Vierundzwanziger*) egészítette ki, melynek első említése 1391-ből maradt fenn. A városfalakon kívül eső négy negyed (Viertel) képviselő tizenhat külvárosi, és nyolc belvárosi tagból álló testület igazolhatóan az 1420-as években a városvezetők és kézművesek közt dúló belharcok után töltötte be egyre erőteljesebben a közösségi ellenőrzés szerepét, többek között az egyes választott városi tisztségek viselőinek elszámoltatásával.⁷⁸⁽⁷⁸⁾

Ezzel párhuzamosan a fenti testület a városi pénzgazdálkodás megszervezésének területén segítette az esküdtek munkáját. A külvárosi huszonnegyedesei tehát a rendes és a rendkívüli adók kivetésénél és beszedésénél tűntek fel gyakran a forrásokban. Sopronban ekkor háromféle egyenes adót ismertek: egyrészt a vagyonadót az ingatlanok után, másrészt a kereseti adót a kézműipari és kereskedelmi tevékenység után, végül a „társulati” adót a céhek után, amit rendszerint a céhek aktuális vezetői, a céhmesterek fizettek meg. A város területe az adó kivetése szempontjából a 14. század vége óta öt kerületre volt felosztva: a belvárosra és a négy külvárosi negyedre. Az írásbeli munka megszervezése a

jegyző feladata volt, aki a belső tanács utasítása alapján a külső tanács tagjaira támaszkodva járt el.

Miután az ingatlanok becsértékét a belső és a külső tanács együttes ülésén megállapította, rendelkezésre állt egy-egy polgár vagyonértéke, amiből az aktuális vagyonadókulcs ismeretében a jegyző megállapította az egyes polgárra kivetendő ingatlanadót. A kereseti adót a belső és a külső tanács együttes ülésén, a forgalom alapján egy összegben állapította meg, és az utóbbit vagy külön összegben tüntették fel az adójegyzékben a vagyonadó összege mellett, vagy – ha mindkettő kis tétel volt – egy összegbe vonták össze. Az így összeállított adójegyzéket a városi jegyző az öt adókerület szerint lemásolta és behajtás céljából az egyes adószedőknek átadta. Ezt követően a falakon belül a belvárosi huszonnegyedek együttesen szedték be a kirótt összegeket, míg a tizenhat külvárosi huszonnegyedes a negyedükben lévő kisebb egységekben, az ún. *ansagok*ban tette egyenként ugyanezt. A beszedett adót a városi kamarás nyugtatvány fejében vette át az adószedőktől, akik sokszor konfliktusokkal terhelt munkájukért tiszteletdíjat kaptak.⁷⁹⁽⁷⁹⁾

A külső tanácsosok feladatai közé ezen felül hozzátartozott a kapuk felügyelete, az éjjeli őrszolgálat, és a külvárosi utcák illetve a város környéki szőlődűlőkben lévő rendes utak karbantartása. Tevékenységük azonban nem merült ki ennyiben, ugyanis kulcsszerepet játszottak a tűzrendészeti védelem megszervezésében, az egészségügyi ²⁶³ellenőrzésben és a katonai szemlék előkészítésében is, a belvárosi huszonnegyedeket pedig a belváros karbantartása mellett a kapuk nyitásáért és zárásáért tehetők felelőssé.

A 15. század utolsó negyedétől az 1570-es évek elejéig a bemutatott városi önkormányzatiság alapjaiban szinte változatlan keretei között jelentős tartalmi változások következtek be.⁸⁰⁽⁸⁰⁾ Az átalakulások irányát jól jelzi a polgárközség 1513-as tiltakozó kívánsága, miszerint az évenként választott vezetőségnek a mandátuma megszűntével a Fő téren nyilvánosan mondjanak köszönetet, az új városirányítást pedig kettős vagy hármas jelölés, és nyilvános megkérdezés („*von mundt ze mundt gefragt*”) után szótöbbséggel válasszák. Bár a közgyűlési jegyzőkönyvek ebben a kérdésben a későbbiekben nem nyilatkoznak, a visszaélésekkel kapcsolatos panaszok világosan jelzik a polgárság és vezetés átalakuló viszonyrendszerét.

Már az 1490-es évek közepén fájlalta a község a tisztségek utáni számadások elmaradását, az egyik városbírónak egy polgártársuk vasra veretéséhez vezető túlkapását, a fegyvermester viselkedését, és a jobbágyszármazók „falugrófként” fellépő tanácsosok általi önkényes igazgatását. Később mintha semmi sem változott volna: az 1507-ből származó jegyzőkönyv újból egy tanácsos visszaéléséről tudósít. 1524-ben pedig a kamarási, templomatyai és ispotálygondnoki elszámolások ismételt számonkérésén túl a lakosság bizalmatlansága a kamarás iránt odáig fajult, hogy a polgárság ellenjegyző kinevezését követelte a tisztség viselője mellé. A tanács visszaéléseiben ekkor a beosztottjai is osztoztak: a polgárság követelte, hogy a toronyőr ne láthassa el egy személyben a borkorcsolyási tisztséget is, míg az egyik városi szolgától korábbi viselt dolgai miatt azonnali hatállyal meg szeretett volna szabadulni a város.

A következő évi közgyűlés szintén egy tanácsos visszaéléseitől (jogtalan borkimérés, egy ártatlan polgár börtönbe vetése, és így tovább) volt hangos, míg a polgárság nyomatékosan kérte a városbírói szék vasárnapi működését is, ami megkönnyítette volna a hétköznapi elfoglaltságaik miatt akadályozott polgárok jogsegélyét. A kérés későbbi megismétlése nyilvánvalóvá teszi, hogy a polgárság kívánsága nem teljesült. Ilyen előzmények után nem meglepő, hogy az 1526-os közgyűlési jegyzőkönyv részletesen taglalja az egyik korábbi városbíró törvénytelen cselekedeteit, és a falvak felett bábáskodó tanácsosok túrhetetlen önkényeskedéseit.⁸¹⁽⁸¹⁾ A fentiekkel összhangban az 1520-as évektől kezdődően a belső tanács több intézkedést hozott annak érdekében, hogy a közügyekben résztvevők összességét – a külvárosiakat lényegében kizárva – az ún. választópolgárságra (*ehrsame Gemeinde*) korlátozza,

A polgárság Szent Márk-napi közgyűlésein felvett jegyzőkönyvek (*Gemeinbetrachtungen*) tanúsága szerint ez a komoly belső feszültségeket keltő folyamat a század közepén teljesedett ki. Az 1540-es évek végén már a külvárosi huszonnegyedek [264](#)segítőtársait is a belső tanács nevezte ki. A város igazgatásában tehát ezt követően tanácsként a választópolgárság által megválasztott tizenkét esküdt, az általuk kijelölt huszonnégy fős külső tanács, valamint a belvárosi polgárságból, a külvárosi huszonnegyedesekből és a melléjük segítőtársként kirendelt három-három gazdag külvárosi polgárból álló választópolgárság vett részt. A hatalom-koncentráció betetőzésének jeleként 1569 után a beosztott polgárok (*Beistand*) száma ismét két-két főre csökkent, és a fennmaradt források alapján a korábbiakhoz képest példátlan módon többször is a főtisztségek viselőiből (polgármester, városbíró) és két-három esküdtből álló titkos tanács hozta meg a döntéseket a leglényegesebb kérdésekben. [83\(83\)](#) A tanácsuralom megerősödése és a polgárközségtől nyert legitimációjának lassú megszűnése tehát Sopronban is együtt járt a vezetés oligarchikus társadalmi és politikai szándékaival, amiben a főszerepet a mindenkori polgármesterek és városbírók játszották.

Bár az önkormányzatiság keretein belül a tanács együttesen gyakorolta a polgárközség önzagatási jogait, mégis a testület – esetenként több – vezetője (polgármester, városbíró) gyakorolta a legnagyobb befolyást a városi döntéshozatalra. A közösség első emberének funkciója a városi jogok elnyerésének időszakáig vezethető vissza. A város élén álló egy vagy két polgármester a rajnai püspöki városokban már az 1220-as, 1230-as években feltűnik: ők azok, akik a polgárközség képviselőjeként a tanács vezető pozícióiból kizsorították a földesúr képviselőit (*Schultheiß, Ammann*). A tisztség azonban még a német törzsterületeken is sok helyen csak később jelent meg. Számos svábföldi városban például csak a 14. században, a céhalkotmányozás idején tűnt fel, és esküje alapján feladata – a tanácshoz hasonlóan – a *bonum publicum / gemeiner Nutzen*, azaz a béke, a közjó és a közös felelősségviseles fenntartása és elősegítése volt.⁸⁴⁽⁸⁴⁾

A tisztség a sváb területekhez hasonló időszakban jelenik meg számos nagyobb német városban (többek között Magdeburgban, Konstanzban és Goslarban) is, ahol viselőinek száma általában egy és három között ingadozott, *capitaneus*, *stettmeister* vagy *magister der Bürger* elnevezéssel. Feladataik közé tartozott többek között a tanáccsal együttműködve a város általános igazgatása, a diplomáciai és katonai kapcsolatok fenntartása, sőt, sok helyen a városi pecsétnek, a kapuk, a levéltár és a városi pénztár kulcsainak az őrzése is. A sokrétű ismereteket és jelentős gazdasági önállóságot és befolyást kívánó tisztség több városban szinte örökölhető pozícióvá vált, hiszen a hozzá szükséges vagyont, kapcsolatok és más feltételek csak kevés családnak adhattak meg. Sokszor a polgármester-dinasztiák kialakulásával állt összefüggésben a tisztség betöltőinek számbeli növekedése is: néhány városban, így Konstanzban is, a fenti oligarchizálódás ellen lázadó középpolgári ellenzék elérte, hogy a polgárközség élén két (egy patrícus és egy céhpolgár) polgármester álljon.⁸⁵⁽⁸⁵⁾

A városvezetés igazgatási teendőinek szaporodásával egyre gyakoribbá vált majdnem minden németajkú városban további – rendszerint a tanács tagjai által betöltött – tisztségek létrehozása. A városok gazdasági megerősödéséből fakadóan az első szakosodott feladatok a pénzügyek igazgatásához kapcsolódtak. A számos kiadás (adó, igazgatási költségek, a városi írásbeliség fenntartása) és bevétel (adók, vámok, monopóliumok, illetékek, büntetések) kezelésével tehát a városi tanácsok saját körükből

kamarásokat, számos esetben továbbá rendelkezésük alá bocsátott elszámolómestereket bíztak meg. Mindez pontosan megfelelt a pénzügyi autonómia kívánalmainak, és a legtöbb esetben döntően a direkt vagyonadó polgároktól történő behajtásán volt a legnagyobb hangsúly.

Az adóztatás azonban a sokszor egyenlőtlen kivetés miatt komoly feszültségeket keltett a polgárközségen belül, ezért számos tanácsos nem kívánta elfogadni a kamarási pozíciót, illetve részt venni a kivetésben, ezért sok helyen külön szabályzatokban kellett megtiltani a kamarásság visszamondását, illetve a pozíció betöltése után két-három éves tisztségmentességet kellett biztosítani. Általában azonban nem kellett az esküdteket a kamarási pozícióba kényszeríteni, hiszen a tisztség, ugyan meghatározott ideig csupán, mégis a beszedett összeg feletti rendelkezésre adott lehetőséget.⁸⁶⁽⁸⁶⁾

A városi önállóság fontos elemét jelentő kamarási tisztség, illetve a pénzügyi elszámolások kötetekben történő vezetése nagyban hozzájárult a városi pénzügy, mint a mindenkori vezetőitől elválló fogalom és intézmény kialakulásához. Az utóbbi lehetett központosított, ahol a tanács által kinevezett külső személy vagy az egyik esküdt látta el a közösség teljes pénzügyigazgatását (egy kassza, központi elszámolások). Másutt nem következett be ilyen központosítás, és a főbb tisztségek viselőinek mindegyike bevételezési és kiutalási jogokkal rendelkezett, ahol a bevételeket illetve a kiadásokat általában szigorúan szétválasztották. Ennek megfelelően ebben a tekintetben csupán néhány középkori városban létezett fiskális egyöntetűség, ahol az áttekinthetőség kedvéért a kiadásokat és a bevételeket egységesen egy kasszában vezették. A számos németajkú városban a 13. századig visszanyúló községi pénzügyigazgatás a középkor végéig meglehetősen személyfüggő maradt, bár a tanácsosok igyekeztek hozzáértő és megbízható szakemberekre bízni a polgárközség anyagi erőforrásait. A többi kisebb pozíciót (hegymester, fegyvermester, adószedő, vámszedő) betöltő személy rendszerint fizetett alkalmazott volt, aki felett vagy a polgármester, vagy a kamarás gyakorolt közvetlen felügyeletet.⁸⁷⁽⁸⁷⁾

Bécsben a város pénzügyeit 1485-ig két polgár (egy tanácsstag és a *Gennanten* egy tagja) intézte kamarásként, majd ezt követően hozták létre az egységes kamarából az ún. *Oberkämrrer* (mindig tanácsos), illetve az *Unterkämrrer* (mindig a *Genannt* tagja) tisztségét, ahol az utóbbi leginkább az építésügyért volt felelős. Az adózó polgárság számontartását, az adó kivetésének és beszedésének megszervezését két tanácsos és a *Genannt* két tagja végezte, míg újabb két személy a fenti testületből a vámok bevételeit kezelte és azután a kamarának adta át.⁸⁸⁽⁸⁸⁾ A polgárság hatalma alatt álló összes telek és ház ingatlanügyeit rögzítő könyvek vezetése újabb két polgárnak (*Grundbuchverweser*) volt a feladata, akik a vásárlások, örökösödések és terhelések ügyeit intézték írnokok segítségével. Kezdetben ők igazgatták az árvák és távollévők vagyonát is, ám 1504-től megjelent ennek külön igazgatójaként a négy *Raitherr* (két tanácsos és a *Genannt* két tagja), akik a tanács nevében az örökös nélküli javak átvételét elvégezték. Pénzügyi és igazgatási szempontból fontos szerepe volt továbbá a *Judenrichter*nek és a *Studentenrichter*nek. Míg az előbbi – rendszerint tanácsstag – bécsi polgár uralkodói kinevezés alapján a zsidó és nemzsidó személyek közötti ügyekben ítélkezett 1421-ig, addig az utóbbit a tanács és az egyetem nevezte ki a két intézmény között keletkező konfliktusos ügyek megoldására.

Bécs kegyúri jogai alapján a Szent István és Szent Mihály templomok építésére és karbantartására a város polgári templomatyákat (*Kirchenmeister*) rendelt, akiknek a tanácsosok és a *Genannt*-testület előtt kellett évente elszámolni. Míg az előbbi templom világi gondnoka legtöbbször esküdt volt és a tanács nevezte ki, addig az utóbbi felügyelőjét a plébániai közösség választotta és többnyire a *Genannt*-testületből került ki. A Szent István templom iskolamesterét (*Schulmeister*) a város alkalmazta és a városi kasszából kapott fizetést, míg a Szent Mihály esetében a tanító a plébániai közösség támogatásából élt. A bécsi polgárközség ellenőrzése alá tartozott néhány karitatív alapítvány is, amelyek közül a legnagyobb és leggazdagabb a *Bürgerspital* volt, aminek a vezetőjét

(*Bürgerspitalmeister*) a tanács jelölte ki írnokot, sáfárt és kezelőszemélyzetet is rendelve mellé.⁸⁹⁽⁸⁹⁾

Sopronban a középkor végéig nem alakult ki a bécsihez hasonlóan differenciált igazgatás, ám a fenti feladatok számos eleme került önálló tisztségek igazgatása alá. Az utóbbiak között kiemelkedő jelentősége volt az 1420-as évektől igazolhatóan létező városi kamarás (*Kammermeister*) hivatalának, amit rendszerint egy éven keresztül a tanács egyik tagja töltött be. A város vezetése a tisztséget viselő személy irányításával végezte a városi vagyon kezelését, a bevételek és kiadások elszámolását.⁹⁰⁽⁹⁰⁾ Az átlagosnál komolyabb pénzügyi ismereteket igénylő tisztség esetében az 1480-as évektől többször is előfordult, hogy a két főtisztséget viselő személy egyike – rendszerint a polgármester – viselte, ami számára a város bevételeinek jelentős része feletti rendelkezéssel járt együtt. A kamarásoknak rendszerint évente beszámolót kellett tartaniuk a tanácsnak, amiről – a fennmaradt elszámolások mellett – az 1490-es években a *Gedenkbuch* bejegyzései is tanúskodnak. Az elszámolási fegyelem azonban nem mindegyik kamarásra volt jellemző: 1524-ben a polgárság ismételten követelte az egyes tisztségek viselőinek pénzügyi ellenőrzését, a mindenkori kamarás mellé pedig ellenjegyző rendelését kívánta, minden bizonnyal komolyabb eredmény nélkül.⁹¹⁽⁹¹⁾

A konkrét pénzügyigazgatáson felül a város tulajdonában lévő Sopron környéki jobbágfalvak (Ágfalva/Agendorf, Balf/Wolfs, Harka/Harkau, Kelénpaták/Klingenbach, ²⁶⁷Kópháza/Kolnhof, Meggyes/Mörbisch, Sopronbánfalva/Wandorf) gazdasági irányítását az adott községek felügyelőjeként (*Graf*) szintén egy-egy belső tanácsos végezte évről évre. A város feudális függésében élő falvak ilyen típusú ellenőrzéséről már az 1410-es évekből maradt fenn adat.

Az 1507-es közgyűlési jegyzőkönyv kivételes módon egyenként megnevezi, hogy az újonnan megválasztott városvezetők közül kinek jutott az egyes jobbágfalvak felügyelete. A fenti igazgatási gyakorlatot, amiről – a kamarási tisztséggel ellentétben – rendszerint nem készült számadás, a polgárközség számtalan alkalommal nehezményezte, számon kérve az egyes tanácsosokon a jobbágyság és a város rovására elkövetett visszaéléseiket.⁹²⁽⁹²⁾ 1496-ban például több tisztséget viselő személy számadási kötelezettségének hangsúlyozása mellett azt kívánta a polgárság, hogy a város falvait a tanács ne egy-egy, „grófnak” nevezett tagján keresztül igazgassa, hanem együttesen, és ezek jövedelméről elszámolás készüljön. A kérések ellenére a tanácsosok „falu-grófi” hatalmának tágításából fakadó visszaélések még az 1520-as évek közepén is napirendre kerültek, sőt visszatérő sérelmek voltak a 16. század második felében is.⁹³⁽⁹³⁾

A város igazgatási jogköréhez tartozott továbbá Sopron és a környező falvak templomainak gazdasági felügyelete is, amelyet a tanács szintén egy-egy, a forrásokban templomatyának (*Kirchenvater/meister*) nevezett tagján keresztül gyakorolt. Ilyen típusú számadások a városi ispotályt igazgató személytől (*Spitalmeister*) már az 1420-as, míg a Szent Mihály templom világi gondnokától folyamatosan az 1490-es évekből maradtak fenn nem csupán tanácsosoktól, hanem polgármesterektől is.⁹⁴⁽⁹⁴⁾ A templomatyát rendszerint a tanács választotta és ellenőrizte, de olyan eset is előfordult, hogy a megválasztott *Kirchenvater*nek csupán Isten és Szent Mihály előtt kellett számot adnia gondnoki tevékenységéről. Hasonló világi felügyelő vezette a bánfalvi Szent Farkas, a soproni Szent György és Szent János kápolna, illetve a ferences templom és a Várarokmenti Boldogasszony templom bevételeit és kiadásait is. Az utóbbi kettő pénzügyeit egy-egy személy több mint egy évtizedig is igazgatta, míg a Szent Farkas kápolna felügyeletében egyszer a városvezető tanácsos apát polgármester fia követte.⁹⁵⁽⁹⁵⁾ Az említett tisztségeken kívül különösen az adófizetés és a védelem megszervezése során hárult fontos szerep a város egyes belső közigazgatási egységei (*Viertel*) élén álló, rendszerint a tanácsosok közül kikerülő negyedmesterekre (*Viertelmeister*), illetve a külső tanácsosok személyében az adóbizottsági tagokra (*Steuerherr*). A szőlőműveléssel és bortermeléssel kapcsolatos igazgatási kérdésekben ^{268a} hegymestereknek (*Bergherr/meister*) jutott meghatározó szerep a 16. század közepéig két külső

tanácsos személyében, majd egy, illetve két esküdttel kiegészülve.⁹⁶⁽⁹⁶⁾

A tanács együttesen vagy egyes tagjain keresztül, különféle fizetett alkalmazottak, például torony- és kapuőrök, és egyéb városi szolgák felfogadásával is biztosította a polgárok érdekeit, személyi és vagyonbiztonságát. A városlakók gazdasági érdekei megőrzéséért vásárbíró (*Marktrichter*) alkalmazott, aki ügyelt az elővásárlás és a házaknál történő árusítás tilalmának megtartására. 1457-ben felfogadtak egy személyt a városmesteri (*Statmeister*) feladatok ellátására, aki városgazdaként felügyelt a rendre, illetve a tisztaságra, és külön fizetségért őrizte a káposztáskerteket. A városban élő zsidók és polgárok közötti pénzügyekben gyakran a zsidóbíró (*Judenrichter*) közvetített.⁹⁷⁽⁹⁷⁾ Sopron vezetése a külső támadások ellen megszervezte és fegyverben tartotta a polgárságot, karbantartotta a várfalakat és külön védelmi berendezéseket is létesített. Már 1466-ban van adat ágyúmester (*Puchsenmeister*) felfogadására, majd később a város alkalmazott külön fegyvermestert, fegyvertárost, lőporkészítőt, lakást biztosított nekik, járandóságot is fizetett és beszerezte a nyersanyagokat. A fentiekén kívül Sopron rendelkezett kapuőrökkel, törvényszéki szolgákkal, éjjeliőrökkel, toronyőrökkel, hóhérrel, városgazdával, csöszökkel, futárokkal és kamarási szolgákkal. Az 1530-as évek elejére tehát a várost közvetlenül irányító személyek mellett a fizetett alkalmazottak sora szolgálta mind a polgárközség, mind a vezetés érdekeit.⁹⁸⁽⁹⁸⁾

2007. LXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / VÁROS- ÉS BIRTOKIGAZGATÁS / Goda Károly: A városi igazgatás szerkezete Sopronban a középkor végén / III. Önkormányzatiság a szakszerűség előestéjén

III. Önkormányzatiság a szakszerűség előestéjén

A 15. század utolsó két évtizedétől kezdődően mind a városvezetők, mind a segítségükre lévő tanácsosok tevékenységének köszönhetően jelentős változásokon ment át Sopron önkormányzatisága. Az alapokat mindehhez természetesen az évszázad első felének gazdasági, társadalmi és kulturális eredményei fektették le. Ennek ellenére a modern értelemben vett, az 1530-as években bekövetkező szakszerű ügyvitel előzményét a középkor utolsó négy évtizede jelentette. Az összegzés keretében érdemes módosítani az Ember Győző felvázolta általános képet a jelen kutatás eredményeivel.⁹⁹⁽⁹⁹⁾

A fennmaradt források tanúsága szerint az ekkor még a polgárság egésze, és nem egy kisebb csoportja által egy évre megválasztott polgármester, városbíró és tizenkét fős tanács tevékenysége az 1480-as évektől egyre sokrétűbb megőrkítést nyert a mindenkori városi jegyzők és segítők tevékenysége nyomán. Több más várossal ellentétben a két főtisztséget (polgármester, városbíró) viselő polgár Sopronban nem számított a tanácsosok közé, személyük az esküdtekénél nagyobb tiszteletben részesült.²⁶⁹ Az 1370-es évektől a formulákban és a gyakorlatban is a város első emberének a polgármester számított. A hetente többször igazgatási és bíraskodási ügyekben ülésező tanácsban végzett munkáján kívül a legfontosabb ügyvivője volt a városnak, aki jelentős mértékben rendelkezett a polgárközség anyagi erőforrásai felett. Bevételeiről és kiadásairól rendszerint évente kellett elszámolnia a tanács (és képletesen a polgárközség) előtt: hirtelen halála esetén pedig hasonló kötelezettsége volt a hozzátartozóinak, leggyakrabban az özvegyének vagy a fiának.¹⁰⁰⁽¹⁰⁰⁾

A mindenkori polgármester tisztségét gyakran kötötte össze más pozíciókkal is. Ezek között leggyakrabban a kamarási feladatok ellátása szerepelt, de az 1490-es évek végén például a polgármester egyszerre látta el a sókamara vezetését és a Szent Mihály templom világi felügyeletét is. Ugyan a „falugrófokról” teljes lista csak egy esztendőből (1507) áll rendelkezésre, de a mindenkori polgármesterek – a kamarasság illetve templomatyaság mellett – szinte bizonyosan rendszeresen ellenőrzésük alá vonták valamelyik jobbágyságot, az említett esztendőben például Ágfalva

pénzügyeinek irányítását.¹⁰¹⁽¹⁰¹⁾

A 14. század utolsó harmadától a városi önkormányzatiság második embere a városbíró volt: tevékenysége legfontosabb elemének a legtöbbször hétfőn, szerdán és pénteken ülésező bíróság vezetése számított. A vizsgált szűkebb korszakból csupán 1485-ből maradt fenn adat arra, hogy a tisztség betöltője ehhez kapcsolódóan a kamarás teendőit is végezte. Ettől eltekintve a városbíró rendszerint nem viselt más pozíciót, bár a jobbágyközségek irányításával járó haszonból feltehetően ő sem csak 1507-ben vette ki a részét. A bírói székhez a vizsgált időszakban különféle ügyekben fordultak a polgárok, leggyakrabban mégis az örökösödés és a hagyatékok kérdésében jelentek meg az esküdtek előtt.¹⁰²⁽¹⁰²⁾ Számos esetben a per felvétele után a bírói szék írásos beadványokat kért a felektől, tanúkat hallgatott meg, majd többször az alapos vizsgálat és mérlegelés érdekében későbbi időpontra halasztotta a végső tárgyalást.¹⁰³⁽¹⁰³⁾ A megörökített események között szerepeltek bűncselekmények ügyében kirótt pénzbüntetések és a polgárok kölcsönfelvételei is.¹⁰⁴⁽¹⁰⁴⁾ A legtöbb ügy mégis a városlakók közti magánjogi viták közös megegyezéssel történő elrendezéséhez kötődött. Ha valakit a bíróság elítélt, esetleg börtönbe vetett, szabadulásakor jellemzően megbékélési nyilatkozatot íratott vele alá a tanács, amiben az illető kijelentette, hogy jogosan vetették őt börtönbe, és ezért a város polgársága ellen bosszúra, illetve megtorlásra nem gondol.¹⁰⁵⁽¹⁰⁵⁾

Mivel a tanács, illetve a város vezetősége gyakorolta a város egyházi intézményei felett a kegyúri jogokat, ezért a javadalmas papoknak ígéretet kellett tenniük a rájuk bízott javak megőrzésére és gyarapítására reverzális formájában, amelyek egy részét a *Gerichtsbuch*-ba másolták be. A város megválasztott vezetői ellenőrizték továbbá a különféle egyházi javadalmak pénzügyeit, hitelnyújtási szokásait is, amit a templomatyaság intézménye mellett az 1490-es évektől a *Priesterbuch* vezetésén keresztül gyakoroltak.¹⁰⁶⁽¹⁰⁶⁾ A tanács által gyakorolt további igazgatási és jogszolgáltatási hatáskörök alapján a *Gerichtsbuch*-ban, a *Gedenkbuch*-ban, a *Bürgerbüchl und Ächtbüchl*-ben, és később a polgárfelvételi könyvekben (*Bürgerbücher*) regisztrálták az újonnan felvett polgárokat, akikért a 16. században kezességet vállaló városlakók között számos tanácsos is szerepelt.¹⁰⁷⁽¹⁰⁷⁾ A tanács egyes tagjai igazgatási feladataik mellett a városbírói szék munkájában ülnökökként vettek részt, ám sokszor őket kérték fel fogott bíróként a peren kívüli megegyezések esetében is.

Feltehetően a testület öt legbefolyásosabb és legtekintélyesebb tagja részesült a polgármester és a városbíró mellett „falugrófként” az alávetett jobbágyközségek igazgatásának előnyeiből. Ezen felül legtöbbször az esküdtek közül kerültek ki a kamarások, az ispotálymesterek és a különféle templomatyák is. Az utóbbi két tisztséget az egyes tanácsosok sokszor éveken át, néhány esetben több mint egy évtizedig viselték.¹⁰⁸⁽¹⁰⁸⁾

Annak ellenére, hogy az 1480-as évek végétől a testamentumokat már nem a városi könyvbe vezették, a tanácsosok szerepe tanúként és végrehajtóként továbbra is meghatározó maradt a végrendelkezők számára. A városi bíróság közvetlen hatásköre alá nem tartozó zsidók és a nemzsidók főként pénzügyi természetű kapcsolataiban pedig a *Judenrichter* közvetített. A tisztség betöltője bizonyosan a tekintélyes, a tanácsosi pozícióig is eljutó polgárok közül került ki. A fent említett feladatok mellett négy tanácsos látta el a rend és főként a pénzügyigazgatása feletti őrködő *Viertelmeister*ek teendőit is, ami nem az egyes utcák, hanem a külváros közigazgatási egységei feletti ellenőrzést foglalta magában.¹⁰⁹⁽¹⁰⁹⁾

A tanács mellett a városi pénzügyek egy részének gyakorlati – esetenként csupán névleges – ellenőrzését a huszonnégy tagból álló külső tanács látta el. Ember Győző véleményével ellentétben ez a testület nem az 1450-es években alakult, hanem fontos képviseleti és ellenőrzési feladatokat látott el már az 1390-es évek óta.¹¹⁰⁽¹¹⁰⁾ A testület élén a vizsgált időszakban nem állt ún. szószóló (*Procurator* / *tribunus plebis* / *Vormund* / *Vormünder*), aki más magyar városokban a külső tanácsot irányította és

a polgárság képviselőiben hozzászólási és véleményalkotási joga volt a belső tanács ülésein is, azaz a két tanács között közvetítőként működött. A korszak huszonnegyedes testülete közösen hozta meg döntéseit, a belső tanáccsal pedig együttes ülés keretében, főként pénzügyigazgatási kérdésekben egyeztetett.

A 15. század utolsó évtizedeitől kezdve azonban egyre kevesebb adat maradt fent mind a polgárközség, mind a külső tanács elszámoltatási jogosítványaira, ami ²⁷¹ megelőlegezte az 1530-as évektől bekövetkező változásokat, amikor a külső tanács megválasztása és a választópolgárság irányítása teljes mértékben a szűkebb városvezetés kezébe került. A nyolc belvárosi, és a falakon kívüli városrészek képviselőiben jelen lévő négy-négy külvárosi huszonnegyedes adóigazgatási feladatait azonban még a 16. század során is megőrizte. ¹¹¹⁽¹¹¹⁾ A huszonnegyedek két tagja a fenti fáradtságos munkája mellett a hegymesteri teendőket is ellátta. A külső tanácsosokkal kapcsolatban összegzőképpen elmondható, hogy míg a 15. század elején inkább a polgárközség eszközeként a belső tanács ellenőrzése (pénzügyek, véleményezés, gyűlések szervezése) jelentette a legfontosabb feladatukat, addig a 16. század közepére csoportjuk a belső tanács akaratát szolgáló adminisztratív testületté vált. ¹¹²⁽¹¹²⁾

Sopron későközépkori önkormányzatisága tehát – összehasonlítva a korábban bemutatott német példákkal illetve Béccsel –, az elzálogosítás (1442–1463) időszakától eltekintve, jelentős függetlenséggel rendelkezett a város földesurával, vagyis az uralkodóval szemben, ám ennek a függetlenségnek a gyakorlati megvalósulása és tartalma a mindenkori vezetőség elképzeléseinek és akaratának múltja. A polgárság véleményét rögzítő közgyűlési jegyzőkönyvek tanúsága szerint a fent bemutatott, szervezett önzorgatási gyakorlat céljait és érdekeit tekintve korántsem volt konfliktusmentes, és az 1520-as évektől kezdve az igazgatási szakszerűsödés összekapcsolódott az egyre önkényesebb hatalomgyakorlás technikáival. ¹¹³⁽¹¹³⁾

Összegzőképpen elmondható tehát, hogy a városvezetés és a tanácsosok – részben ausztriai példák alapján – a középkor utolsó évtizedeiben megteremtették a modernnek számító, hatékony és specializált városigazgatás előzményeit. Mindez azért különösen jelentős, mert Sopron – közjogi helyzetéből fakadóan – a szomszédos németajkú városoknál sokkal nagyobb önállóságot élvezett. A szakszerűsödés kezdetei, és a külvilággal való kapcsolatot jellemző erőteljes autonómia azonban korántsem jelentette egyértelműen a polgárközség javának a kiteljesedését. Sopron irányítását ugyanis ekkortól a vezetés és a polgárság viszonyát a felettes hatóság (*Obrigkeits*) és az alattvalók (*Untertanen*) viszonyrendszerében elképzelő elit vette a kezébe. ¹¹⁴⁽¹¹⁴⁾ A város polgárságának kiszorítása a tényleges döntéshozatalból – Ember Győző elgondolásával ellentétben – egyáltalán nem erőszakos befolyástól mentesen ment végbe: a kifelé élvezett autonómia, az erősödő igazgatási modernizáció és a befelé fokozottan érvényesülő ellenőrzés, esetenként elnyomás, együttesen teremtette meg a 16–17. századi Sopron sikereinek az alapját.

**2007. LXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / VÁROS- ÉS BIRTOKIGAZGATÁS / Horváth László:
Panaszlevelek a kapuvári és a (fertő-)szentmiklósi uradalom területéről (1724–1800) 2. rész**

²⁷²**Horváth László: Panaszlevelek a kapuvári és a
(fertő-)szentmiklósi uradalom területéről (1724–1800) 2. rész**

**2007. LXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / VÁROS- ÉS BIRTOKIGAZGATÁS / Horváth László:
Panaszlevelek a kapuvári és a (fertő-)szentmiklósi uradalom területéről (1724–1800) 2. rész /
Haszonbér (árrenda)**

Haszonbér (árenda)

Az urbáriumokban is rögzített paraszti, zselléri bérletek a kutató számára egyes tételeikben jelentősnek tűnnek, ugyanakkor azok alakulása, helye, aránya a dominium pénzgazdálkodásában máig nem ismert. Így az alábbi bérletekre vonatkozó paraszti folyamodványok az adott települések agrártörténetén kívül csak adalékkul szolgálhatnak a haszonbérek – ismertebb latin eredetű, népies kifejezéssel az „árendák” 18–19. századi alakulásához.

A gartaiak¹¹⁵⁽¹¹⁵⁾ 1746-ban az uradalmi erdők közel kétszeresére emelt makkoltatási díjának mérséklését, valamint a régebbi összeg visszaállítását kérték. A Commissio arra hivatkozva, hogy az évben a makkoltatási időszak már lezárult, a díjakat nem módosította.¹¹⁶⁽¹¹⁶⁾

A vitnyédiek 1753-ban többek között a halászó vizeik állapotát, hozamuk megromlását panaszolták. Mindezek ellenére az árendát az uradalom nem mérsékelte.¹¹⁷⁽¹¹⁷⁾

1754-ben a tamásiak az alábbiakat sérelmezték: bár a földesúrnak évente összesen mintegy 1200 ft árendát fizetnek, az uradalmi tisztviselők ennek ellenére több földterületet is elvesznek tőlük, majd ezeket a területeket másoknak használatba adják. Ez a tendencia leginkább az *Adorjan* pusztát érintette. Mindennek megszüntetését kérték. A Commissio állásfoglalása elutasító: *nihil*.¹¹⁸⁽¹¹⁸⁾

A bodonhelyiek 1754-ben a nemrég megnövelt árendájuk összegének mérséklését kérték, amit a Commissio elutasított.¹¹⁹⁽¹¹⁹⁾

A kapuváriak 1755-ben hg. Esterházy Miklóshoz fordultak, és a hg. Esterházy Pál által megerősített előjogaikra hivatkozva az árenda megemelt összegének, és a füstpénznek az elengedését kérték.¹²⁰⁽¹²⁰⁾

A babótiak 1756-ban azon panaszukkal fordultak a Commissiohoz, miszerint a már régóta a telkekhez tartozó, általuk használt *Petlen* nevű területet el akarják tőlük venni, és azt a soproni mészárosoknak kívánják fűbérbe használatba adni. Az eddigi állapot fenntartását kérték.¹²¹⁽¹²¹⁾ Az eredménytelenség jeleként a babóti jobbágyok nemsokára a herceghez fordultak panaszukkal: a határukban fekvő, régóta évi 20 ft árenda fejében bírt *Petlen* területet arra hivatkozva, hogy oda a jövőben a hercegség ménesbeli lovait hajtják, elvették tőlük. Az árendált rész visszaadását kérték. A panaszlevél hátoldalán egyértelmű állásfoglalás olvasható: *nihil*.¹²²⁽¹²²⁾ Az ügybe belenyugodni nem ²⁷³tudó lakosok 1757-ben azt panaszolták, hogy a *Petlen* nevű rét után 20 forintot kell fizetniök, de az már a katonák portiójához tartozik.¹²³⁽¹²³⁾

A boggyoszlóiak 1756-ban hg. Esterházy Pálhoz azzal a kéréssel fordultak, hogy a település használatában lévő *Bika rit* utáni haszonbér fizetése egy évvel elhalasztásra kerüljön, ugyanis ez a rét a tárgyévben semmi hasznot sem hozott.¹²⁴⁽¹²⁴⁾ A Commissio a kapuvári tiszttartót utasította, az hasonlóan járjon el, mint ahogy azt a bodonhelyiek ugyanilyen kérése esetében tette.¹²⁵⁽¹²⁵⁾ A rákövetkező esztendőben a boggyoszlóiak arra kérték a Commissiot, hogy a *Bika réth* nevű legelőt, amely számukra már semmi hasznot sem hoz, ne tekintse hasznos földterületnek, és az erre a területre ölenként kiszabott 2,5 d befizetését engedje el. Az uradalmi szerv döntése egyértelmű: *nihil*.¹²⁶⁽¹²⁶⁾

1758-ban a pordányiak arra hivatkozva, hogy a nagyon gyenge terméseredményeik ellenére a Commissio a szolgáltatukat 4 mérő őszi és 4 mérő tavaszi szántással megnövelte, árendájuk összegének mérséklését kérték.¹²⁷⁽¹²⁷⁾

A sarródiak panasza is szolgáltatásuk emelésével kapcsolatos. Még nem oly’ régen a hansági kaszálókön boglyahelyenként 6 garast fizettek, de ezt az uradalom évrőlévre följebb emelte, és most

már 10 garast szed be az ispán. A boglyapénz összegének mérséklését kérték.¹²⁸⁽¹²⁸⁾

1758-ban a barbacsiak az alábbi folyamodást tették: a közel két éve tartó folyamatos áradások következtében rétjeik tönkrementek, emiatt állatállományuk lecsökkent, élelmiszerkészleteik kimerültek. A Comissiotól az uradalom *Somorjai* rétjének a bérletét kérték. A Comissio egy terület haszonbérbe adását mondta ki.¹²⁹⁽¹²⁹⁾

Ebben az esztendőben a babóti úrbéresek ismételten kérték, hogy a *Petlen* után fizetendő évi 20 forint árendát engedjék el nekik, de az állásfoglalás ugyancsak elutasító volt.¹³⁰⁽¹³⁰⁾

A csornaiak az ún. boglyapénz (*baglyapénz*) összegének mérséklését kérték, ugyanis az uradalomtól haszonbérbe vett legelők az áradások miatt semmi hasznot sem hoztak. A Comissio az áradások okozta veszteségek enyhítésére az árenda mérséklését mondta ki.¹³¹⁽¹³¹⁾

A kecöli jobbágyok 1762-ben arra kérték az uraságot, hogy a „*makkbér*” felét, miképpen azt a külső (más helységbeli) jobbágyok esetében már megtette, nekik is engedje el. A Comissio folyamodásukat a kapuvári tiszttartónak véleményezésre kiadta.¹³²⁽¹³²⁾

A csapodiak 1763-ban a makkoltatás haszonbérének megemelése miatt fordultak a regenshez. Kérelmükben a hg. Esterházy Pál idejében megállapított árendákra hivatkoztak, amelyet most sertéseknél 12 d-ról 36 d-ra, a süldőknél 6 d-ról 24 d-ra és a malacoknál 3 d-ról 18 d-ra emeltek. A régi árenda visszaállítását kérték.¹³³⁽¹³³⁾ Az 1764. július 27-i, *Eisenstadt* keltezésű döntés arra hivatkozva, hogy gyengébb makktermésű esztendőkben is biztosítani kell az uradalom tisztességes hasznát, nem módosította a makkoltatási haszonbérleti összegeket.¹³⁴⁽¹³⁴⁾

A tamásiak 1767-ben azt kérték, hogy a királynő rendeletére most kiadott urbáriumban is rögzítsék: ők a szolgálataik megváltását a jövőben is árendában fizethessék.¹³⁵⁽¹³⁵⁾

Ez évben a sziliek a templomépítés anyagi megterhelésére hivatkozva a 260 frt-nyi árendájuk mérséklését kérték. A Comissio a kapuvári tiszttartót utasította, mérje fel az árenda mérséklésének a kihatását.¹³⁶⁽¹³⁶⁾

A babótiak 1768-ban Miklós herceghez címzett kilenc pontos folyamodványukban elpanaszolták; árendáikat a tiszttartó fölöttébb megemelte. Azt is kifogásolták, hogy a helység bírása azelőtt nem fizetett árendát, de azt most tőle is megkövetelik.¹³⁷⁽¹³⁷⁾

Ez évben a sziliek megemelt árendájuk összegének ismeretében az inspektorhoz fordulva kérték, „...*hogy előbbeni szolgálatban, és az akkori nyolc forint árendához két forintot be igérvén illen képpen maradassunk*”.¹³⁸⁽¹³⁸⁾

1771-ben a németi¹³⁹⁽¹³⁹⁾ (*Némethi*) és a tótkeresztúri¹⁴⁰⁽¹⁴⁰⁾ (*Tótt Keresztur*) jobbágyok a herceghez azért folyamodtak, hogy a jövőben két részletben fizethessék az árenda összegét, ugyanis a rossz terméseredmények és az áradások okozta veszteségeik miatt azt egy alkalommal nem tudják kifizetni.¹⁴¹⁽¹⁴¹⁾ A Comissio döntése szerint a megkötendő szerződésben lehetővé kell tenni a kétszeri fizetési lehetőséget.¹⁴²⁽¹⁴²⁾

A bogyoszlói lakosok 1772-ben a regensnél panaszt emeltek a tiszttartó eljárása ellen, mivel az a helybeli hercegi kocsmá és a hozzátartozó kül- és beltelek éves bérleti díjáért a szóban megállapodott 350 frt-ot később 360 frt-ra emelte. Ugyanakkor a megemelt árenda mellett még a kocsmá kül- és beltelkének használati jogát is meg kívánta vonni. Az eredeti szerződés feltételeinek a betartását kérték.¹⁴³⁽¹⁴³⁾ A Comissio döntése szerint a hercegség a kocsmabérleti szerződést Bogyoszló községgel

három éves időtartamra kötötte, és azt szavatolja.¹⁴⁴⁽¹⁴⁴⁾

1775-ben a pordányiak a hercegi kocsmával a tárgyévben lejárt 3 éves bérleti szerződésüket az eddiginél kedvezőbb árendálással kívánták megújítani.¹⁴⁵⁽¹⁴⁵⁾ A Commissio állásfoglalása szerint az eddigi feltételekkel újítható meg a szerződés.¹⁴⁶⁽¹⁴⁶⁾

1776-ban a kapuvári *kaszapénzes réteket bíró tizenkét lakosok* azt kérték a regentstől, hogy a hidasi határban eddig kaszapénzen használt réteket továbbra is művelhessék, azokat a jövőben árendába ne adják ki a hidasiaknak. Kérésük indoka: ezt a területet esetenként pénzért fogadott cseléddel hozták használható állapotba, ²⁷⁵arra állataik eltartásához okvetlenül szükségük van.¹⁴⁷⁽¹⁴⁷⁾ Az állásfoglalás szerint 1778. május 5-én a hidasi határban fekvő, az uraságtól a kapuváriak által árendált kaszálókra és szántókra végül is egyezséget kötött a két fél.¹⁴⁸⁽¹⁴⁸⁾

A kapuváriak ez évi, az inspektorhoz több tárgykörben írt panaszlevelükben többek között kérelmezték, hogy a gyümölcsöskertek után kivetett 50 d-t mérsékeljék, ugyanis ezek a gyümölcsfák csak minden ötödik, hatodik évben hoznak elegendő termést.¹⁴⁹⁽¹⁴⁹⁾

Az ebergőciek nevében 1777-ben a helység bírása kérte, hogy azon kocsmá árendáját, amelyért eddig jobbagyonként egy-egy napi kaszálással tartoztak, ne emeljék meg, mert azt már nem képesek megadni.¹⁵⁰⁽¹⁵⁰⁾

1778 során mindazon kapuvári lakosok, akik *Pusztá* bérletért eddig 9 forintot fizettek, azzal a kéréssel fordultak az urasághoz, hogy továbbra is ezt az összeget fizethessék, és ne az uradalom által újabban megkövetelt 20 forintot. Hg. Esterházy Miklós *Eszterház*, 1778. május 27-i ellenjegyzésével datált állásfoglalása kimondta: noha az adott *Pusztá* részért már 28 frt-os ajánlatot is kapott az uradalom, az uraság az eddigi kapuvári bérlőktől csak 20 frt-os árendát kér.¹⁵¹⁽¹⁵¹⁾

Azon kapuváriak pedig, akik már hosszabb ideje a hidasi pusztán árendások, az uradalmat arra kérték, az árendájuk összegét csökkentsék, ugyanis időközben az általuk bérelt területből elvéve másokkal is szerződött a dominium, ezzel szemben a régi bérlők árendáját nem mérsékeltek. Hg. Esterházy Miklós *Eszterház*, 1778. március 12.-i ellenjegyzésével kiadott állásfoglalás szerint a jövőben a panaszosoknak csak az általuk szerződött és használt rész után kell árendát fizetniük.¹⁵²⁽¹⁵²⁾

A kapuváriak ez évben a tized megváltás ügyében is az uradalomhoz fordultak, mely tárgyban az uradalom 3 évre, évi 70 frt-os bérleti díjat kért.¹⁵³⁽¹⁵³⁾

1780-ban az agyagosi, szergényi¹⁵⁴⁽¹⁵⁴⁾, endrédi¹⁵⁵⁽¹⁵⁵⁾ és süttöri hanyi boglyapénzes árendások közösen fordultak a herceghez azzal a kéréssel, hogy az eddigi 18 d-os boglyapénz összegét ne emeljék feljebb. A panaszlevél hátoldalára hg. Esterházy Miklós ellenjegyzésével feljegyezve: kérésüket a herceg elfogadja.¹⁵⁶⁽¹⁵⁶⁾

A sarródi és széplaki fertői halászok közös levelükben a herceghez fordultak a fertői halászati szerződésük megújításáért. Hg. Esterházy Miklós ellenjegyzésével *Eszterház*, 1780. augusztus 25.-i datálással, a kérvény hátoldalára írt feljegyzés szerint a kérelmezők az új szerződés ügyében jelentkezzenek Nagy István regensnél.¹⁵⁷⁽¹⁵⁷⁾

1781-ben a pordányiak a regenshez fordulnak panaszukkal: miután a borárulást árendában lemondták, most az uradalom a sör árulás árendáját megemelte, de az a ²⁷⁶gyenge forgalom miatt nem teljesíthető. Ugyancsak panaszolták, hogy a pálinkát csak a „kapuvári árendás zsidótól” hordhatják a faluba, aki azt 6 frt 30 d-ért kínálja, míg máshonnan 5 frt-ért is megkaphatnák.¹⁵⁸⁽¹⁵⁸⁾

1782-ben a csapodiak azért kérték a regens közbelépését, mert bár a herceg az őket ért tűzvész miatt az árendájukat elengedte, a tiszttartó mégis megköveteli annak befizetését.¹⁵⁹⁽¹⁵⁹⁾ Állásfoglalás (a kapuvári tiszttartó 1782. július 21-i jelentésének margóján): A keletkezett nehézséget (ti. az árenda befizetését) el kell engedni (kelt *Esterház*, 1782. augusztus 3., hg. Esterházy ellenjegyzéssel).¹⁶⁰⁽¹⁶⁰⁾

A beledi jobbágyok 1786-ban a hercegi kocsmaház árendájával kapcsolatosan fordultak a herceghez. Ugyanis a tiszttartó a kocsmaházat csak úgy akarta a régi árendáért (évi 42 frt) hat évre kiadni, ha azt a hozzá eddig is kivett mészárszékekkel együtt felújítják. Kérték, hogy az épületeken az eddig elvégzett 124 szekeres és 838 gyalogos napszámot felújításként fogadják el, és így a régi árenda maradjon. (A panaszlevélén viasz körpecsét *BELED PETSET* körfelirattal, a belső körben pedig *HERTZEG* körfelirat.) Állásfoglalás (a panaszlevél hátoldalára jegyezve): *A kocsmát a helység kezénél ő Fölsége kegyelmes rendelése szerint árendában tovább hagyni nem lehet, ...a költségeket a kapuvári tiszttartó meg fogja vizsgálni és az után fog éránta rendeltést tétetni.* (Kelt Kismarton, 1786. jan. 7., Esterházy hercegségi Comissio.)¹⁶¹⁽¹⁶¹⁾

A sarródi és széplaki fertői halászházak azért fordultak a herceghez, hogy az segítse őket a mostani nyomorúságos sorsuk jobbra fordulásában. Emiatt ismételten kérték: a régi árenda maradjon érvényben. Állásfoglalás: az 1786. szeptember 20-i tiszttartói véleményezés a kérést nem támogatta.¹⁶²⁽¹⁶²⁾

2007. LXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / VÁROS- ÉS BIRTOKIGAZGATÁS / Horváth László: Panaszlevelek a kapuvári és a (fertő-)szentmiklósi uradalom területéről (1724–1800) 2. rész / Faizás

Faizás

A haszonvétel alapja: a jobbágyok és zsellérek egyes földesúri erdőkből az uradalom előzetes engedélyével saját célú felhasználásra tűzifát gyűjthettek, illetőleg házaik építéséhez, vagy felújításához szükséges épületfát és vesszőt kivághattak.

A kapuvári ún. *megzálogoltak* 1736-ban a következő panaszukkal fordultak a herceghez: az elmúlt kemény télen, amikor saját célra tűzifát gyűjtöttek az uradalmi erdőben a hajdúk, hanyörzök és az erdőőrök közülük többeket is megvertek és megbüntettek.¹⁶³⁽¹⁶³⁾ Állásfoglalás (az 1736 május 12-én, Kapuvárott összeült Comissio jegyzőkönyvi kivonata alapján): Miután a panasztevők előzetesen nem kérték engedélyt a tűzifa gyűjtésére és elszállítására, ezért jogosan került sor a büntetésre.¹⁶⁴⁽¹⁶⁴⁾

A belediek 1752. évi panaszlevelükben előadták: ők már a Nádasdy földesurak idejétől számítva szabadon vághatták a kecseli erdőben az épületfát saját célra, *csak miután fogva Vig Péter uram birta azóta nem engedtetik meg.*¹⁶⁵⁽¹⁶⁵⁾ Ugyanekkor a gartai úrbéreseket pedig azt panaszolták, hogy a saját felhasználásra való épületfát és tűzifát ²⁷⁷mindenkor szabadon beszerezhetnék, most azonban ettől eltiltattak. Állásfoglalás: Az uradalmi hivatal idevonatkozó jelentése szerint a kapuvári uradalom úrbéresei az urbáriumuk szerint valójában sohasem rendelkeztek szabad faizással, ezért kell a gartaiaknak is a kapuvári tiszttartó által megszabott készpénzt megfizetniük az épület- és a tűzifáért.¹⁶⁶⁽¹⁶⁶⁾

1753-ban a vitnyédiek a hercegséghez folyamodva elpanaszolták: házaik javításához *arra való épületfa sem engedtetik.*¹⁶⁷⁽¹⁶⁷⁾

A boggyoszlóiak 1758-ban azt sérelmezték, hogy azelőtt a saját szükségletükre az épületfát az osli erdőből – az 1 kr engedélyezési pénztől eltekintve – ingyenesen kitermelhették, most pedig 30 kr-t kell

ugyan ezért fizetniük. Ennek elengedését kérték. Állásfoglalás a levél hátoldalára írva: *nihi!*¹⁶⁸⁽¹⁶⁸⁾

A pordányiak 1758. évi panasa szerint határukban tűzifa nem található, ezért kérték, hogy saját szükségletükre a kecöli erdőből hordhassanak tüzelőt.¹⁶⁹⁽¹⁶⁹⁾

A bogyoszlói úrbéresek ugyanekkor azt kérték, hogy az osli erdőből saját szükségletükre kitermelt épületfa után a most bevezetett 30 d készpénzfizetési kötelezettséget töröljék el, és épületfa szükségletüket továbbra is ingyenesen biztosítsa az uradalom. Állásfoglalás: *nihi!*¹⁷⁰⁽¹⁷⁰⁾

1759-ben a bogyoszlóiak azt kérték, hogy házaik javításához szükséges épületfát ne a nemrég megemelt, hanem a régi díjszabásért termelhessék ki az osli Eger erdőből. Állásfoglalás: *nihi!*¹⁷¹⁽¹⁷¹⁾

Két évvel később, 1761-ben pedig a bogyoszlóiak a következő panaszt tették: *ennek előttö való üdükben az Méltóságos Uraság épületre valo földél fát az Egerbül [a hansági Eger erdőből] kegyesen adni méltoztatott irgalmasságbul, most minden egy szekér földél fáért 30 pénzeket [dénárt] kölletik füzetnünk.* Állásfoglalás: A kapuvári tiszttartónak véleményezésre kiadva.¹⁷²⁽¹⁷²⁾

A kecöliek 1760. évi, több tárgykört is érintő panaszlevelükben többek között a szabad faizás, makkoltatás és a makkgyűjtés visszaállításáért folyamodtak.¹⁷³⁽¹⁷³⁾

A bogyoszlóiak 1764-ben házaik javításához épületfa kivágásának, illetőleg tűzifa gyűjtésének az engedélyezését kérték.¹⁷⁴⁽¹⁷⁴⁾ Állásfoglalás: A kapuvári tiszttartó véleményezésében javasolta az engedélyezést.¹⁷⁵⁽¹⁷⁵⁾

1762-ben a belediek azt panaszolták, hogy az épület- és tűzifát, amelyet szabadon vihettek az erdőből, most már csak pénzért ad az uradalom. Ugyanakkor felsorolták, hogy Beleden az „eszterházi udvar” számára három házat húztak fel, egyet a péknek, egyet a kanásznak egyet egy zsellérnek, ők pedig ha valamit építeni akarnak azt nem engedik. A Comissio segítségét kérték.¹⁷⁶⁽¹⁷⁶⁾

278A gartai közösség 1763-ban hg. Esterházy Miklóshoz címzett instanciájában az iránt folyamodott, hogy a házaik építéséhez és javításához szükséges épületfához az uradalom erdeiből továbbra is ingyen hozzájuthassanak.¹⁷⁷⁽¹⁷⁷⁾

Ugyancsak ez évben a kecöli jobbágyok arra kérték a herceget, hogy úgy mint eddig, a jövőben is ingyenesen vágthassanak saját célra épületfát, mert különben házaikat nem tudják rendben tartani és így azok, amennyiben az épületfát pénzért kell megvenniük, tönkremennek. Állásfoglalás (bejegyzés a levél hátoldalán): továbbítva a hercegséghez.¹⁷⁸⁽¹⁷⁸⁾

A szentmiklósiak 1764-ben kérték, hogy számukra engedélyezzék a hercegség erdeiből a leromlott állapotú házaik megjavításához szükséges épületfa kivágását. Kérelmükben házaik állapotáról így írtak: *Sokan közülünk nem remélhetik esős időben hajlékjokban való megmaradásokat.*¹⁷⁹⁽¹⁷⁹⁾

A csornai jobbágyok 1765-ben hg. Esterházy Miklóshoz címzett, három pontból álló folyamodványukban azt kérték, mint azelőtt, úgy most is engedélyezzék nekik, hogy szekerenként 3–4 garast fizetve tűzifát kaphassanak az urasági erdőkből. Állásfoglalás: Véleményezésre továbbítandó.¹⁸⁰⁽¹⁸⁰⁾

Ez évben a süttöriek panaszlevelükben a hercegséget arra kérték, engedélyezze a tűzifa gyűjtését.¹⁸¹⁽¹⁸¹⁾

A bogyoszlóiak 1766-ban a hercegséget azért instálták, hogy mindazoknak, akik építkezni akarnak, engedélyezze az uraság erdeiből épületfa kivágását.¹⁸²⁽¹⁸²⁾

Az agyagosiak és a szergényiek saját szükségletükre fakitermelés engedélyezését kérik a veszkényi uradalmi erdőből, ahová már a Nádasdyak óta járhattak faizásra. Állásfoglalás: A kapuvári tiszttartónak véleményezésre kiadva. [183\(183\)](#)

1767-ben a kapuváriak az inspektorhoz folyamodva kérték, hogy ők továbbra is *az előbbeni mód szerint*, azaz saját szükségletre ingyenesen juthassanak épület- és tűzifához az uradalmi erdőkből. [184\(184\)](#)

A csapodi jobbágyok 1771. évi panaszlevelükben épületeik állapotát így jellemzték: *...házaink majd majd utolsó romlásra jutottak... de nyakunkban minden órán dűlísit oltalmazni eligtelenek vagyunk*. Emiatt a javításokhoz szükséges épületfa ingyenes kitermelésének engedélyezését kérték, mert azt a tiszttartó számukra nem engedélyezte. [185\(185\)](#)

Ez évben a németi és tótkeresztúri árendás jobbágyok arra kérték a herceget, hogy házaik elkerülhetetlen javítására engedélyezzen részükre ingyenes épületfát, mert annak megvételére nincs pénzük. Valamint a tűzifa szükségletük ingyenes beszerzési lehetőségének [279](#) biztosításáért folyamodtak. [186\(186\)](#) Állásfoglalás: A hercegség a panaszlevélben előadott okok miatt hozzájárul a tűzifa és épületfa szükségleteik biztosításához. [187\(187\)](#)

1772-ben a kapuvári bognármesterek azt kérték a regentstől, hogy az uradalomtól továbbra is vásárolhassanak szerszámfát, hogy így mind az uraságnak, mind pedig *a robotozó jobbágyságnak eleget tehessünk*. (Az iratok között szerepel egy összeírás a kapuvári bognárcéh tagjainak 1772. évben kiadott szerszámfákról.) [188\(188\)](#)

Ebben az esztendőben a tamásiak házaik és gazdasági épületeik leromlott állapotára hivatkozva kérték a regentst: a tiszttartó tekintse meg azokat, hercegség pedig engedélyezze a javításokhoz szükséges épületfák beszerzését a babóti erdőből. Állásfoglalás: A kapuvári tiszttartó biztosítson a Füzes erdőben egy területet, ahonnan a panaszosok saját faszükségeiket beszerezhetik. [189\(189\)](#)

Ugyancsak ez évben a csornaiak fabeszerzésük biztosítása ügyében fordultak a regenshez. [190\(190\)](#) Állásfoglalás: Évenkénti engedélyeztetéssel a *Közettes* (?) erdőből szerezhetik be a fát. [191\(191\)](#)

1776-ban a kapuváriak azt kérték az inspektortól, hogy az egy szekér tűzre való fa után az eddig megkövetelt 30 d-t ne emeljék fel, mert azt már nem tudják megfizetni. [192\(192\)](#)

A csapodi tűzkárt szenvedett jobbágyok a regenshez fordulva a házaik felépítéséhez szükséges épületfát kérték a hercegségtől. Levelükben előadták, hogy azért nem tudták teljesíteni a hercegség azon utasítását, hogy házaikat ne fából, hanem éppen tűzvédelmi okokból „mór”-ból [193\(193\)](#) készítsék, mivel a csapodi föld erre alkalmatlan. Így érveltek: *Tapasztalt dolog előttük, hogy semmiképpen meg nem fog állani [a fal], mert a földnek különös tulajdonsága okozza, és nem arra való nagyon*. Állásfoglalás: A házakat móról vagy mór téglából kell felépíteniük. (Keltezés: *Eszterház*, 1778. július 17., hg. Esterházy Miklós ellenjegyzésével) [194\(194\)](#).

A szentmiklósi és szerdahelyi [195\(195\)](#) jobbágyok 1780-ban a herceg segítségét az alábbiak miatt kérték: *minthogy házaink, pajtáink, kertjeink és egyéb épületeink sokaknak közülünk romlás alatt vannak*. Reménykedve esedeztek, hogy valamelyik erdőről fát kaphassanak épületeik megjavításához. [196\(196\)](#) Állásfoglalás: Az uradalmi *jager* (erdész) házról-házra járva írja össze a jobbágyok épületfa szükségletét. Az épületfáért ölenként 15 d-t kell fizetniük. (Kelt *Süttör*, 1780. október 22.). Ugyanezen iraton olvasható, hogy a fát a szentmiklósi uradalmi erdőből szerezhetik be. [197\(197\)](#) (Kelt *Eszterház*, 1780. október 27. hg. Esterházy Miklós ellenjegyzésével.)

280A süttöriek ez évi, a herceghez címzett panaszlevelükben kérték: saját szükségleteik kielégítésére tűzifát és épületfát ingyenesen kaphassanak a hercegségtől.¹⁹⁸⁽¹⁹⁸⁾ Állás-foglalás: Ugyanaz, mint az előbbi szentmiklósi kérelemnél.¹⁹⁹⁽¹⁹⁹⁾

Az agyagosi és szergényi jobbágyságok 1783-ban a herceghez folyamodtak: nyújtson segítséget nekik tűzifa kiadásában, melyet most senki nem akar számukra engedélyezni. Állásfoglalás (a panaszlevél hátoldalán): A fát a kapuvári *Töllyes* erdőből kell kiadni. (Kelt *Esterház*, 1783. április 29. hg. Esterházy Miklós ellenjegyzésével.)²⁰⁰⁽²⁰⁰⁾

Pár évvel később, 1788-ban az agyagosi és a szergényi úrbéresok ugyancsak saját célú tűzifa szükségleteik kielégítése ügyében folyamodnak a süttöri uradalmi központhoz. Állásfoglalás: A tűzifaellátást a kapuvári erdősegből kell biztosítani részükre. (Kelt 1788. január 29, hg. Esterházy Miklós ellenjegyzésével.)²⁰¹⁽²⁰¹⁾

2007. LXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / VÁROS- ÉS BIRTOKIGAZGATÁS / Horváth László: Panaszlevelek a kapuvári és a (fertő-)szentmiklósi uradalom területéről (1724–1800) 2. rész / Juhtartás, legeltetés

Juhtartás, legeltetés

Az 18. századi mezőgazdálkodás korszerűsítésének egyik ága, az uradalmi és paraszti juhtartás térségbeli jellemzőiről sajnos máig is kevés ismerettel rendelkezünk.

1736-ban a kapuvári hajdúk közössége a hercegtől kérte: gátolja meg, hogy a gartai *Hegyi Mihály* [Hegyi Mihály] *Kapuvárott a Herczeg Sz[er]iget malma mellett* lévő kertjében juhakolt építhessen. Ellenérvként egyebek között felsorolták: Kapuváron amúgy is kevés a legeltetési lehetőség és másrészt semmi szükség arra, hogy ott egy gartai építsen juhakolt.²⁰²⁽²⁰²⁾ Állásfoglalás (az 1736. május 12-én, Kapuvárott összeült Comissio jegyzőkönyvi kivonata alapján): Meg kell vizsgálni az ellenvetéseket, és amennyiben az építkezéshez a hercegség hozzájárul, úgy meghatározandó az épület után az uradalomnak fizetendő éves készpénz összege.²⁰³⁽²⁰³⁾

A gartaiak a herceghez címzett 1736. évi „memoriálisban” azt kérték, hogy a babóti *Csordos irtás* legelőről amelyen eddig a kapuváriakkal és a babótiakkal együtt „békességesen” legeltethették marháikat ne zavarják el állataikat. Folyamodtak, hogy a legelőt mint korábban, továbbra is szabadon használhassák.²⁰⁴⁽²⁰⁴⁾ Állásfoglalás (az 1736. május 12-én, Kapuvárott összeült Comissio határozata alapján): A gartaiakkal szemben jogsértés nem történt.²⁰⁵⁽²⁰⁵⁾

A szárföldi jobbágyság földesurukhoz címzett 1750. évi instanciájukban panaszolták: a mintegy harminc évvel ezelőtt a csornai ispán által 300 juhval hozzájuk küldött hercegi juhász most már azt követelte tőlük, hogy a helységben rajta kívül senki más ne tarthasson juhokat. Ezért a következőt javasolták: az árenda változatlan fizetése mellett ezt követően ők fogadnák fel a juhászt, aki a hercegi juhok mellett az ő juhaikat is legeltethetné a helyi legelőkön.²⁰⁶⁽²⁰⁶⁾

281A fenti esztendőben a veszkényi jobbágyság az alábbi panaszukkal fordultak a Comissióhoz: az itteni hercegi birkás a tisztartó utasítására azt kívánta tőlük, hogy ők a jövőben ne tarthassanak juhokat. A jobbágyság érvei szerint ez estben teljesen elszegényednének, így az árenda és a portio fizetése is veszélybe kerülne. A tisztartói rendelkezés visszavonását kérték.²⁰⁷⁽²⁰⁷⁾

1751-ben a kapuváriak a vitnyédiek elleni panaszaikkal fordultak az úriszékhez. Eszerint a vitnyédiek egészen a kapuvári vámházig terjedően legeltetik marháikat és juhaikat, ugyanakkor e területről eltiltják

a kapuváriak állatainak legeltetését. Továbbá azt is panaszolták, hogy a vitnyédiek a Rábán egy olyan eret ástak, amely miatt árvíz idején a kapuváriak legelőrése víz alá kerül. Ezért a kapuváriak eltömték ezt az eret. Kérték, hogy tiltsák el a vitnyédieket a kapuvári határban történő legeltetéstől.²⁰⁸⁽²⁰⁸⁾
Állásfoglalás: A Comissio által meghatározott határidővel egyezséget kell létrehozni a kapuvári és vitnyédi úrbéresek között.²⁰⁹⁽²⁰⁹⁾

A vitnyédiek 1755. évi, több pontba foglalt folyamodványukban többek között nehezményezték, a legeltetés terén azzal, hogy agyagosiak is legeltethetnek a vitnyédi erdőben, nagy kár érte őket. A régi állapot visszaállításáért folyamodtak.²¹⁰⁽²¹⁰⁾

Ugyancsak ez évben a németiek a vármegyéhez fordultak azon panaszukkal, hogy *Bolla Zsigmond* az egész helység kárára 5-600 juhot tart, így határukat tönkreteszi. A vármegye segítségét kérték.²¹¹⁽²¹¹⁾

1755-ben a csornai „juhokat nem tartó jobbágy-gazdák” is a birkalegeltetés rendezése ügyében fordultak a Comissiohoz. Panaszuk szerint míg régen csak a kijelölt helyeken lehetett juhokat legeltetni, addig most már minden területre ráengedik e jószágokat.²¹²⁽²¹²⁾

A vitnyédi jobbágyok 1755-ben panaszt emeltek mind az agyagosiak, mind a szergényiek ellen, akik szarvasmarháikat egészen Vitnyédig legeltetik, és a vitnyédi erdőben is jogtalanul ugyanezt teszik. Kérték, jöjjenek ki a hercegi házból a helyszínre, és tegyenek igazságot.²¹³⁽²¹³⁾ A vitnyédiek hg. Esterházy Miklóshoz címzett panaszleveléből kiderül; az agyagosiak jelenlétében volt is egy helyszíni szemle. Az uradalom ki is jelölt egy új legelőterületet, de az éppen a hercegségi *Svajczer*²¹⁴⁽²¹⁴⁾ tilos erdő mellett helyezkedett el, így Vitnyédről azt nem lehetett megközelíteni, ezért helyette más kijelölést kértek a vitnyédiek.²¹⁵⁽²¹⁵⁾

A bogyoszlói jobbágyok 1755-ben azt panaszolták, hogy az évek óta általuk használt és árendában bérelt hercegi *Pötyös erdő* legelőhasználati jogát a tisztartó tőlük elvette és az árendás hercegi juhásznak adta át. Ennek az intézkedésnek a visszavonását kérték.²¹⁶⁽²¹⁶⁾

²⁸²A következő esztendőben, 1756-ban az osliak a földesúrhoz fordulva az állataik legeltetéséhez szükséges területet sérelmezték, amely korábban szabad legelő volt, de elvették tőlük. Ennek visszaadását kérték.²¹⁷⁽²¹⁷⁾ Állásfoglalás: Bár a döntéshozók számára írt tisztartói jelentés viszonylag sok tárgyra vonatkozó adatot közöl, de egyértelműen nem foglal állást a folyamodvánnyal kapcsolatosan.²¹⁸⁽²¹⁸⁾

1757-ből a csornaiak több panasza ismert. Egyrészt *Potyondi Gáspár* birtokosra panaszkodtak, aki a közös legelőn a megegyezés szerinti 200 birka helyett az előző évben már 300-at legeltetett,²¹⁹⁽²¹⁹⁾ másrészt a csornai bíró, esküdtek és az egész közösség panaszt tett amiatt, hogy mind a hercegi árendás juhász, mind pedig *Potyondi Gáspár* juhásza tartozik a reá eső portiorész kifizetésével, amit helyette a közösségnek kell kifizetni. Kérik a Comissio segítségét.²²⁰⁽²²⁰⁾

A kecöliek a 1757-ben a Rába áradásai miatt rétjeik, szántóföldjeik nagy részének tönkre mentelét panaszolták. Ugyanis a legutóbbi áradás óta azok már semmi hasznot sem hoztak számukra. A Comissiot kötelezettségeik enyhítésére kérték.²²¹⁽²²¹⁾

1758-ban a csornai *hercegszeri jobbágyok* közössége a Comissiohoz fordult, hogy az a köztük és a *Nagy utcaik* között támadt pásztortartási viszályban igazságot tegyen.²²²⁽²²²⁾ Ez évben a mezőváros mind juhtartó, mind juh nélküli gazdái az állattartás általánosabb helyi konfliktusait is exponálták. A juhtartók hangsúlyozták: a két évvel ezelőtti tisztartói helyszíni felmérés megállapítása szerint a juhok miatt sem a város, sem az uraság nem szenved kárt. Ezzel szemben a juh nélküliek az 1758. november 26-i keltezésű beadványukban azt panaszolták, hogy a sok birka miatt a legelőn az igavonó jószágok

számára nem marad már fű. A csornai bíró és az esküdtek a tiszttartót egy korábbi ígéretére emlékeztették, miszerint a birkatartással kapcsolatban rendelkezést tesz. Egyúttal a juhtartás limitálására vonatkozó javaslatot tettek, miszerint *minden fél helyhez huszonötöt méltóztassék megengedni*. Állásfoglalás: A csornai juhtartó gazdák beadványa hátoldalára írt bejegyzés szerint: *nihil*.²²³⁽²²³⁾

1758-ben a hövejeiek a Comissiotól kérték, hogy az eddig használt legelőterületet a továbbiakban vagy éves árendáért, vagy bizonyos robotért bérelhessék. Állásfoglalás: *nihil*.²²⁴⁽²²⁴⁾

A babóti lakosok 1759-ben ismételten panaszkodtak a kapuváriakra és a gartaiakra: noha azok elegendő legelővel rendelkeznek, az ismételten megújított határjelek ellenére is a babótiak legelőjére hajtják állataikat. Állásfoglalás: A kapuvári tiszttartó intézkedjen, és az egész vitatott területet adja árendába.²²⁵⁽²²⁵⁾

A rábaszentmihályiak szűkös legeltetési lehetőségükre hivatkozva, 1760. március 26-án kelt panaszlevelükben kérték, hogy a hercegség a pordányi termés aratórészét hagyja meg számukra.²²⁶⁽²²⁶⁾

2831762-ben Beledről a három földesúrhoz tartozó jobbágyok immáron közös levélben fordultak a vármegyéhez: az lépjen fel *Bolla Zsigmond* és *Bolla János* erőszakos terjeszkedése ellen. Ők ugyanis körülárkoltatták a beledi legelőt, és emiatt az úrbéresek szarvasmarhái, ludai nem tudnak legelőre járni. A határok hivatalos összeírások szerinti visszaállításáért folyamodtak.²²⁷⁽²²⁷⁾

A kecöliek 1760-as, 8 pontos panaszlevelükben többek között a szabad erdei legeltetés visszaállítását kérték.²²⁸⁽²²⁸⁾ Állásfoglalás: A tiszttartói jelentés javasolta, hogy a jobb és sűrűbb erdőállomány eléréséhez a *Haraszt* erdő egy megadott méretű részét el kell keríteni az állatok elől.²²⁹⁽²²⁹⁾

A vitnyédiek 1765-ben panaszt tettek a kapuváriakra, és egyúttal kérték az úriszék állásfoglalását amiatt, hogy a marháikat a Kis-Rábán túl is legeltethessék. Ugyanis ez a jog régóta megilleti őket, de ezt a kapuváriak kétségbe vonták. Arra is panaszkodtak, hogy a vitnyédi erdőben a szergényi, agyagosi, gartai és a kapuvári lakosok állataikat (szerintük) jogtalanul legeltetik. Állásfoglalás a panaszlevél hátoldalán: *rejecta*.²³⁰⁽²³⁰⁾

A fenti esztendőben a csornai jobbágyok hg. Esterházy Miklóshoz címzett, 3 pontba szedett panaszlevelükben az ő segítségét kérték: a legeltetésre vonatkozó megegyezést ne csak a csornai jobbágyok, hanem a *Domitrovics* örökösök, valamint *Potyondi Gáspár* is tartsa be. Ugyanis ez utóbbi a megengedett 200 birka helyett immár 400-at legeltet. Állásfoglalás: Véleményezésre továbbítandó.²³¹⁽²³¹⁾

A babótiak 1768-ban a Miklós herceghez címzett kilenc pontos folyamodványukban többek között elpanaszolták: a régi *Petlen* legelőt, amelyért 20 frt árendát fizettek, most a hercegség elvette tőlük, és *esztendőnként ötven hatodfél forint árendát kér érte*.²³²⁽²³²⁾

Az agyagosiak az 1769. évi, a herceghez címzett instanciájukban azon vitnyédiekre panaszkodtak, akik az agyagosi határhoz tartozó *Csiksásokban* lévő területen legeltetik állataikat, miközben a terület utáni baglyapénzt az agyagosiak fizetik. Kérik az igazságtévest. Állásfoglalás: Az inspektornak véleményezésre továbbítandó.²³³⁽²³³⁾

1771-ben Petőházáról²³⁴⁽²³⁴⁾ Zeke József örökös jobbágyai Esterházy Miklós herceghez címzett panaszlevelükben azt kérték, hogy az uradalomtól bérelt legelőt, melyért *ház szám szerint minden gazda szolgált egy napi aratással*, ilyen feltétellel továbbra is használhassák.²³⁵⁽²³⁵⁾

Ugyancsak a fenti esztendőben a babótiak a regenshez írt folyamodványukban az eddigi, régi makkos legeltető területük fennmaradását kérték, miután ott az uradalom a babótiak részére a legeltetést megtiltotta.²³⁶⁽²³⁶⁾ Állásfoglalás: A regens jelentést kér a 284kapuvári tiszttartótól megoldható-e az, hogy babótiak így kieső (mintegy 50 holdnyi) legelőterületét másutt jelöljék ki.²³⁷⁽²³⁷⁾

A hővejek 1772-ben a regenst arra kérték, hogy az évek óta általuk árendában bérelt *Alsó Cser* legelőt továbbra is nekik adják ki bérletben vagy szolgálat fejében, és ne juttassák azt a himodiaknak, mert különben a hővejek legelőrésze nélkül maradnának.²³⁸⁽²³⁸⁾ A fenti esztendőben ugyanők a regenstől azt is kérték, hogy a himodiak legeltető területe mellett fekvő, egyébként fás-bokros területet elfogadható összegért adja át használatra nekik. Állásfoglalás (a panaszlevél hátoldalára írva): *nihil*.²³⁹⁽²³⁹⁾

A következő, 1772. évben a hővejek a csapodi határban bérelt legelőrészt megnövelését kérték a hercegségtől, ugyanis marháik a mostani területet három hét alatt lelelelik.²⁴⁰⁽²⁴⁰⁾

A veszkényiek 1773-ban terheik enyhítéséért könyörögtek, mivel az utóbbi időben az urasági birkapásztor az eredetileg megszabott 200 birka helyett már tavaly is 300-at legeltetett a szűkös veszkényi legelőn.²⁴¹⁽²⁴¹⁾

A vitnyédi jobbágyok 1774-ben azt panaszolták, hogy azokat az állataikat, amelyek legeltetés közben átlépik a „vitnyédi Rábát” a kapuváriak azonnal zálogba vetik. Továbbá sérelmezték, hogy az általuk épített és karbantartott gátakat, amelyek a legelőiket is védik, a kapuváriak lerombolták. Azt is felpanaszolták, hogy a szentmiklósi urasági birkapásztor náluk is legeltet. A regenst arra kérték, hogy a régi rendnek megfelelően tiltsák ki a határukból a szentmiklósi birkapásztort.²⁴²⁽²⁴²⁾

Vitnyéd falu bírása és esküdtjei 1774-ben az inspektorhoz fordultak azzal a kérelemmel, hogy tiltsák meg az uraság szergényi birkásának, hogy az a vitnyédi határban is legeltethessen.²⁴³⁽²⁴³⁾

A kecöliek 1774-ben azon panaszukkal fordultak az inspektorhoz, hogy állataik a legelőterületeikről makkoltatásra hivatkozva kiszorulnak, továbbá a tiszttartó a gubacs begyűjtésre vonatkozó egyezség egyes pontjait az ő kárukra utólagosan megváltoztatta. A panaszlevélhez mellékeltek a kecöli bíró és az esküdt attestáló levelét a gubacsszedési egyezségről. (A levél keltezése: *Kapuvár*, 1774. október 15.) Ugyancsak mellékeltek a kecöli „erdőjáró” jelentését a makkoltatásról. (A levél keltezés: *Beled*, 1774. október 12., az erdőjáró aláírásával és ép, jól olvasható beledi viasz körpecséttel.) Állásfoglalás (a panaszlevél hátoldalára írt *Eisenstadt*, 1744. okt. 9-i keltezésű *Johann Schimilár inspector* aláírású szöveg szerint): A kapuvári tiszttartó adjon jelentést és tegyen olyan javaslatot, amely lehetőleg mind a kérelmezők, mind az uradalom érdekeinek megfelel.²⁴⁴⁽²⁴⁴⁾

A szentmiklósiak 1775-ben a csapodiakra panaszkodtak, mivel azok a határjelöléseket figyelmen kívül hagyva, a szentmiklósi erdő nagyobb részében is legeltetik már állataikat. Kérték, hogy a Comissio tiltsa ki onnan a csapodiakat.²⁴⁵⁽²⁴⁵⁾ Állásfoglalás: 285A süttöri tiszttartó 1775. július 18-i keltezésű levelének kivonatából kiderül, hogy a csapodiakat az uradalom figyelmeztette; ne használják azt a területet.²⁴⁶⁽²⁴⁶⁾

A kapuváriak 1776. évi, a regenshez címzett, több tárgykört is érintő folyamodványukban részben azt panaszolták, hogy néhány esztendeje megvonták tőlük a Rába melletti erdőben a legeltetés jogát. Kérték, újra engedjék meg nekik az ottani legeltetést. Továbbá panaszkodtak a vitnyédiekre, akik a *Rábán innen* legeltetik állataikat, és főleg juhaik tesznek nagy kárt a kapuváriak földjeiben, legelőiben. A vitnyédiek eltiltását kérték. A vitnyédiekre azért is panaszkodtak, mert azok marháikat egészen a kapuvári vámházig terjedően legeltetik, holott elegendő legelőterületük van Vitnyéden. Így azért is folyamodtak, hogy a tőlük elvett, és a gartaiaknak juttatott legelőterületüket visszakaphassák.²⁴⁷⁽²⁴⁷⁾ Állásfoglalás: A vitnyédieknek elegendő a saját határukból lévő legelőrészt. Egyúttal a regens utasította

az inspektort, hogy olyan intézkedést hozzon, amellyel a kapuváriak is megelégednek és nem emelnek panaszt. [248\(248\)](#)

1778-ben a bogyoszlóiak, szárföldiek és veszkényiek birkatartás ügyében fordultak az urasághoz. Adózási kötelezettségeik könnyebb teljesítése érdekében kérték, hogy az úriszéki határozatban megszabott sessionkénti 20 birka helyett 40-et tarthassanak. Állásfoglalás: Az úriszéki határozat érvényes, ahhoz tartásuk magukat. [249\(249\)](#)

Ugyancsak ez évben Csorna mezővárosi lakosok a fellépett szarvasmarha vész miatt a birkatartás engedélyezését kérték. Állásfoglalás: Miután a hercegségi juhtartás ez esetben kárt szenvedne, nem engedélyezik. [250\(250\)](#)

1778-ban a bogyoszlóiak a tamásiak hanyi legeltetésére panaszkodtak, mivel azok a bogyoszlóiak területéről húsz szekérre valót lelegeltettek és azt nem akarják megadni. Állásfoglalás: Az okozott kárt a tamásiaknak meg kell téríteni az uradalom segédletével. [251\(251\)](#)

A bogyoszlóiak 1780-ban a hercegi árendás birkapásztorra panaszkodtak, aki a juhokat a falu legelőjére hajtja, és így nem jut elegendő „zöld” a bogyoszlói állatoknak. Egy idevonatkozó attestáló levélben a bogyoszlóiak egyúttal azt is kijelentették, hogy a bogyoszlói hercegi majort minden tartozékával együtt szívesen árendába vennék azon az áron, ahogy azt most a hercegi birkapásztor bírja. Ugyanakkor megígérték, hogy mind a falu, mind a hercegség állataira és legelőire vigyáznak. (A bíró, hat esküdt és 24 lakos nevével, valamint a helység ép és jól olvasható pecsétjével ellátott levél keltezése: *Bogyoszló*, 1780. június 22.) [252\(252\)](#) Állásfoglalás a panaszlevél hátoldalára feljegyezve: A döntés meghozatala előtt a bogyoszlói eljárók és az árendás birkás a regens előtt jelenjenek meg a helyzet tisztázása végett. (Kelt *Eszterház*, 1780. június 15., hg. Esterházy Miklós ellenjegyzésével.) [253\(253\)](#)

A sziliek 1782. évi panaszlevelükben kijelentették, bár ezt az urasági porkoláb parancsba adta nekik, nem engedik rá a legelőjükre a tótkeresztúri hercegségi birkákat. [286](#) Saját szegényes legelőikre hivatkozva mindaddig nem teljesítik ezt a parancsot, amíg ezen instanciájukra válasz nem érkezik a hercegtől. (Kelt *Szil*, 1782. május 1., ép és olvasható pecséttel ellátott levél). [254\(254\)](#)

1783-ban a beledi nemesség az uradalomhoz írt levelében arról panaszkodott, hogy marháik a kevés legelőterületük miatt erősen lesóványodtak, ezért arra kérték az inspektort, hogy engedjen részükre szabad legelőterületet. [255\(255\)](#)

A fenti esztendőben a sarródiak sérelmezték: a süttöri birtokos urak a sarródi határban is legeltetik állataikat, sőt a pásztoruk kunyhóját is sarródi területen állították fel. [256\(256\)](#) Állásfoglalás: A legközelebbi ülés alkalmával a panaszt vizsgálja ki a Comissio. (Kelt *Eszterház*, 1783. június 3., hg. Esterházy Miklós ellenjegyzésével.) [257\(257\)](#)

Az agyagosiak 1783-ban a regens közbeavatkozását kérték, mivel szerintük a vitnyédiek a kapuvári tisztartó közreműködésével igazságtalanul jutottak az agyagosi határban baglyapénzes rétekhez. Állásfoglalás: A regens utasítja az inspektort, hogy vizsgálja ki, hogy az ellentét valójában miért is keletkezett, és ha lehet hozzon létre egyezséget. (Kelt *Eszterházán* 1779. június 1.) [258\(258\)](#)

A szentmiklósiak és a szerdahelyiek 1786-ban a herceghez fordultak segítségét kérve, ugyanis a csapodiak figyelmen kívül hagyva a határjelzéseket, állataikat jogtalanul a szentmiklósi erdőben legeltették. (Kelt 1786. május 15., a levélen viasz körpecsét *S NICOLAVS SIGILLUM* körfelirattal.) Állásfoglalás (a Comissio 1786. május 26–27-i jegyzőkönyvi kivonata alapján): Utasítják Olai (*Olay*)

nevű mérnököt, ellenőrizze a vitatott területet. [259\(259\)](#)

A veszkényiek 1786-ban a herceghez, és külön a regenshez is írt (ugyanazon fogalmazású) panaszlevelükben kérték, hogy a két évvel ezelőtt tőlük elvett, és az osliaknak juttatott hanyi, *Tormostyai* kaszapénzes réteket adják vissza nekik. Arra hivatkoztak, hogy ezen rétek elvesztésével szarvasmarháik, de különösen lovaik a jó legelőterület hiányában legyengültek. [260\(260\)](#)

A fenti esztendőben a kecöliek több tárgykört is érintő folyamodványuk 1. és 2. pontjában a vármegye alispánjának panaszolták: legeltetési lehetőségeik teljesen leszűkültek, mivel a *Kökényes* erdőnél lévő először elvették tőlük, majd annak egy részét árendálhatták, de most a beledi birkásnak adták árendába. Erre a birkásra is panaszkodtak, mivel az a tarlóikat is lelegelteti és így még onnan is kiszorulnak az állataik. (Kelt *Keczöl*, A^o 1786.) [261\(261\)](#) Állásfoglalás az 1783.(sic!) június 14-i hg. Esterházy Miklós által ellenjegyzett szöveg szerint: Miután a beledi birkás az idevonatkozó árendát már befizette, a legelőterületet a kecöliekkel nem lehet megosztani. [262\(262\)](#)

A kecöliek 1786-ban az inspektor segítségét kérték, mivel az eddigi legelőterületről eltiltották állataikat. [263\(263\)](#)

287 A szentmiklósi jobbágyok azért fordultak a herceghez, mert helységükben a rendkívül felszaporodott juhállomány miatt (l. 20. lábjegyzet) szarvasmarháik legeltetése lehetetlenné vált. Intézkedését kérték; arányosan korlátozzák a juhlétszámot. Állásfoglalás: Nem javasolják az ilyen állatlétszám korlátozásának bevezetését, mivel az nem veszi figyelembe, hogy vannak a szaporulat szempontjából gazdagabb és szegényesebb évjáratok. [264\(264\)](#)

2007. LXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / VÁROS- ÉS BIRTOKIGAZGATÁS / Horváth László: Panaszlevelek a kapuvári és a (fertő-)szentmiklósi uradalom területéről (1724–1800) 2. rész / Irtásföld, irtásrét

Irtásföld, irtásrét

A bokros, fás területek, erdők, lápos területek több éven át is eltartó művelésbe való bevonása, tehát az ún. irtásföldek és irtásrétek kialakítása az úrbéresek számára elsősorban azért volt kedvező, mert az így létrehozott szántókkal és rétekkel gazdálkodási lehetőségeik javultak, bővültek. Miután az irtások a telki állományba nem számítottak bele, az irtásföldek után robottal nem tartoztak földesuruknak az úrbéresek.

1753-ban a vitnyédiek a hercegséghez írott instanciájukban több panaszt felemlítettek. Egyrészt kifogásolták, hogy az irtásrétjeik után a tiszttartó kaszapénzt követel tőlük, másrészt kifejezték, nem értik, hogy míg eddig a hercegség irtásföldjeik növelésére biztatta őket, most a további irtásokat megtiltotta. [265\(265\)](#)

A bogyoszlóiak 1754-es, több pontba foglalt panaszlevelükben kérték, engedélyezzék azt számukra, hogy a legelőterület egy részét feltörve, e területet tartósan szántóföldként használhassák. Állásfoglalás: Elutasítva. [266\(266\)](#)

A vitnyédiek 1756-ban arra kérték az uradalmat, hogy egy rétről a fákat kiirthassák, feltörhessék, és a területet szántófölddé alakíthassák. [267\(267\)](#)

A bogyoszlóiak ez évben a tiszttartót arra kérték, hogy feltört rét- és bozótos területeiket irtásföldként

vegye figyelembe. [268\(268\)](#)

1757-ben a vitnyédiek előadták, minthogy halászatuk már nem tudja eltartani őket, ezért engedélyt kérnek erdőirtásra és abból szántóterület kialakítására, amely után 50 krajcár/hold irtáspénzt fizetnének. Állásfoglalás: Engedélyezhető 60 krajcár/hold évi irtáspénzzel. [269\(269\)](#) Ez évben a vitnyédiek a Comissiot arra kérték, engedélyezze számukra, hogy a halászvizeik környékén irtással szántóterületet alakíthassanak ki. Állásfoglalás: A kirótt díjszabás befizetése esetén a kérés engedélyezhető. [270\(270\)](#)

1760-ban a kecöliek nyolc pontos panaszlevelükben többek között sérelmezték, hogy a falu tulajdonában levő irtásföldek után, amelyeket eddig a közösség minden fizetési kötelezettség nélkül használhatott (a falu tanítója és a pásztorok művelték), mostantól pénzfizetésre kötelezik őket. [271\(271\)](#) Állásfoglalás: Ezen közösségi földek után ugyanúgy, mint a többi földterület után is fizetési kötelezettség áll fenn. [272\(272\)](#)

288A babótiak 1768-ban Miklós herceghez címzett 9 pontos folyamodványukban többek között azt is sérelmezték, hogy míg a régiek az irtásföldek után csak irtáspénzt fizettek, mostanság az irtáspénzen kívül dézsmát is kell adni. [273\(273\)](#)

1773-ban Beledről több jobbágy és zsellér, valamint egy nemes ember panaszt emelt a tisztartó ellen, mivel az tőlük el akarta venni azokat az irtásföldeket, amelyeket ők előzőleg egy beledi jobbágytól szabályosan megvásároltak. [274\(274\)](#)

A kapuváriak 1778-ban több tárgykört is érintő, a regenshez címzett panaszlevelükben a hely- és irtásföldeiken bekövetkezett árvizek okozta ismétlődő gyenge gabona- és szénatermésükre hivatkozva kérték, hogy az irtáspénzt (a vitnyédiekhez hasonlóan) számukra is mérsékeljék 6 dénár. [275\(275\)](#)

Azok a kapuváriak, akik a hidasi pusztában irtásfölddel bírtak, 1778-ban a hercegséggel kötött idevonatkozó szerződés módosítását kérték. Ugyanis a panasztevők szerint másoknak is vannak kisebb irtásföldjeik ugyanott, de azok nem fizetnek az után semmit a hercegségnek és így azon részek után is a panasztevők fizetik az árendát. Állásfoglalás: A fennálló szerződés figyelembevételével mindazoknak, akiknek kisebb irtásrészterületük van, a terület arányában a panasztevők részére meg kell fizetniük a rájuk eső árendarészt. A kapuvári panasztevők továbbra is a szerződésben megállapított összeget fizessék be. Amennyiben azonban a panasztevők a szerződésben megállapított területrészt önkényesen erdőbeli területből megnövelnék, úgy a hercegség szerződésszegés okán ez ellen erélyesen fellépne. (Kelt *Eszterházán*, 1780. augusztus 3. hg. Esterházy Miklós ellenjegyzésével.) [276\(276\)](#)

A hidasiak nevében 1778-ban a hidasi bíró a herceghez címzett, több tárgykört is érintő panaszlevelében felhívta a figyelmet arra, hogy az uradalmi hanyi ispán az Eger erdő irtásával igen nagy károkat okoz a hercegségnek. Azt állította, hogy az irtások révén létrehozott rétek haszna még 40–50 év alatt sem közelíti meg az erdők mai hozamát. Ezért azt kérte, hogy küldjenek ki egy szakértőt a hidasiakhoz, akinek pontosan meg fogják mutatni a kiirtott erdőket és az így létrejövő károkat. Ezen kívül azt is sérelmezte, hogy az ottani új irtásterületekből csak az idegeneknek juttatnak, míg a helyiek, *a Kapuvárott lakozó hidasi praedialisták* [hidaspusztaiak] abból nem kaphatnak. Ugyanezen beadványban az is felpanaszolásra került, hogy a hidasiak által létrehozott irtásrétek felét a hercegség el akarja tőlük venni és azokról kaszapénzt is akar szedni tőlük. [277\(277\)](#)

(A 3., befejező rész közlését a 2007/4. számban tervezzük – a Szerk.)

2007. LXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MŰHELY / Kovács Péter: Scarbantia az ókori forrásokban²⁷⁸

Kovács Péter: Scarbantia az ókori forrásokban²⁷⁸⁽²⁷⁸⁾

A római Pannonia tartományra vonatkozó antik és feliratos források kiadásával már hosszabb ideje foglalkozom. Ennek a munkának a keretén belül jelentethettem meg a Magyarország római feliratait tartalmazó sorozat, a *Die Römischen Inschriften Ungarns* (RIU) első supplementumkötetét is.²⁷⁹⁽²⁷⁹⁾ A tartomány írott forrásait pedig a *Fontes Pannoniae Antiquae* sorozat keretein belül teszem közzé.²⁸⁰⁽²⁸⁰⁾ Ennek legutóbbi terméke az a közelmúltban megjelent kötet, amelyben a markomann háborúk korára vonatkozó forrásokat adtam ki. Jelen tanulmányomban a római Scarbantiára vonatkozó írott adatokkal foglalkozom, különös tekintettel id. Plinius művére, a *Naturalis historiara*.

Sajnos, antik forrásaink nem különösebben bőbeszédűek a városról, de néhány dolgot azért mindenképpen tisztáznak. A ránk maradt antik itinerariumok, a *Tabula Peutingeriana* és a földrajzi szerzők adatai alapján is teljesen bizonyos Scarbantiának a mai Sopronnal való azonosítása. A város jelentőségét az biztosítja, hogy több fontosabb pannoniai út útállomása volt a municipium. A valószínűleg Caracalla császár számára összeállított (de a 3. sz. végéig még módosított) útikönyv, az *Itinerarium Antonini* (It. Ant.) adatai szerint Scarbantián keresztül futott a Sirmium – Augusta Treverorum között birodalmi út (It. Ant. 233,6), szerepel továbbá még a Vindobona – Poetovio (It. Ant. 261, 6), a Poetovio – Carnuntum (It. Ant. 262,7), illetve a külön feltüntetett Savaria – Vindobona (It. Ant. 266,5) útszakaszokon is.²⁸¹⁽²⁸¹⁾ Utóbbiak esetében azonban nem külön szakaszokról van szó, hanem valamennyi út közös útvonalon, a Borostyánkő út mentén haladt Savaria – Scarbantia – Carnuntum/Vindobona között. A megadott távolságadatok szerint a város Savariától való távolsága XXXIII, ill. XXXIV MP, amely ténylegesen megfelel a mai távolságnak. Scarbantia feltűnik a 3. század első felére keltezhető előzményekre visszamenő, de végleges állapotában csak a 4. század 2. felében (vagy még később) összeállított *itinerarium pictum*, a mai térképek előzményének tekinthető *Tabula Peutingeriana* IV/6. szegmensén is.²⁸²⁽²⁸²⁾ Ezen a Borostyánkő út nyugat-pannoniai szakasza jól felismerhető, ráadásul az itt található távolságadat (XXXIII MP) megegyezik az itinerariuméval. Az itinerariumok és a *Tabula Peutingeriana* is Scarbantia (variánsokban: Sarabantia, Scarauantia) formában hagyományozta a város nevét. Valamennyi később említendő írott forrásunk ezt a névváltozatot fogja továbbvinni. Ezzel ellentétben feliratos emlékeinken a város neve mindig Scarbantia:

RIU 195: dec(urio) Scarbantiae

RIU 222: primus [decur]io Scarban(tiae)

RIU 134: Municipium Flavium Aug(ustum) Scarbant(ia)

²⁹⁰RIU 174: dec(urio) mun(icipii) Fl(avi) Scarb(antiae)

RIU 224: [se]vi[r] Augus[t(alis)] m(unicipii) Scarb(antiae)

RIU 179: [---] Scarb(antiae)

Specimina Nova 18, 2004, 121–138: [*dec(urio) mun(icipii) Fl(avi) Sc]arb(antiae)*

Inscr. Aq. 861 = ILS 8507 = L' Année Épigraphique (AÉp) 1903, 2032003, 1281: *domo Fl(avia) Scarbantia*

CIL VI 2398 (p. 3320) = 32629: *Scar[b(antia)]*

A névváltozatok között jelentős különbség nincs, írott forrásaink talán a beszélt nyelvhez közelebb álló variánst örökölték meg, amelybe a mássalhangzók torlódása miatt került be az „a” magánhangzó. Ez a nyelvtani jelenség, az ún. epenthesis, viszonylag gyakran előfordul a vulgáris latinban, így használata a pannoniai latinban is kimutatható (e. g. CIL III 3497, 10233, 10955, 11120, 13454, 15195, RIU 787).²⁸³⁽²⁸³⁾ Ugyancsak a feliratos forrásaink szerinti alakot hagyományozta ránk Claudius Ptolemaios röviddel a Kr. u. 2. század közepe után. Földrajzi művében, a *Geógraphiké Hyphégésis*ben (Földrajzi útmutató) a csillagászatot akarta a gyakorlati földméréssel kapcsolatba állítani, ezért az ismert világ, az összes tartomány leírását elvégezte. Ennek során az összes tartomány minden városának, népének földrajzi koordinátáit igyekezett minél pontosabban megadni.²⁸⁴⁽²⁸⁴⁾ Nála kétszer is szerepel a municipium (2.14.4, 8.6.7), mindkétyszer a Skarbant...a (egyik variánsában: Sakarbant...a) alakot használja. Ógörög forrásainkban egyedül ő tett a városról említést. Az általa megadott földrajzi koordináták (39°30', 47°, leghosszabb nappala 15^h50', távolsága Alexandriától 1^h20' nyugat felé) meglehetősen nagy mérési pontatlanságot mutatnak, a szélességadat jó, a hosszúsági adat azonban túl nagy.²⁸⁵⁽²⁸⁵⁾

A város neve bizonyosan az illyr és kelta őslakosság nyelvéből származik, amelyet talán a kelta (s)ker- = vágni, illetve az illyr Bantia = terület főnévre lehet visszavezetni.²⁸⁶⁽²⁸⁶⁾ Ez alapján jelentése szétszórt, vagy levágott/elkülönített terület. Utóbbi esetben az elkülönítés nyilvánvalóan a boiusok szállásterületétől (civitasától) történt, és talán a római alapítású településre vonatkozik. Új, immáron római települések esetében a bennszülött névadás nem ritka eset Pannoniában sem: vesd össze Annamatia, vagy Matrica esetét. A feliratok alapján az is világos, hogy a város egy flaviusi municipium volt (RIU 134, 174)²⁸⁷⁽²⁸⁷⁾, amelyet a csupán egyszer használt Flavia pseudotribusa (Inscriptiones Aquileiae [Inscr. Aq.] 861 = ILS 8507 = AÉp 1903, 203 = 2003, 1281) is bizonyít.²⁸⁸⁽²⁸⁸⁾ A municipium másik, Augustum jelzőjét egyedül a savariai tartománygyűlés helyszínén a város által felállított feliratról ismerjük (RIU 134).²⁸⁹⁽²⁸⁹⁾ Aligha véletlen azonban az a tény, hogy flaviusi municipiumoknál szokásos Quirina ²⁹¹tribus alig mutatható ki a városban (csupán egyetlen egyszer: Specimina Nova 18, 2004, 121–138).²⁹⁰⁽²⁹⁰⁾ Ennek lehetséges okára később még visszatérek.

Ahogy láthatjuk, mindössze 7 pannoniai feliratos köemlék tett említést Scarbantiáról, magistratusairól, illetve kétszer tűnik fel Pannonián kívüli feliratokon. Előbbi adat bár kevésnek tűnhet, mivel csak Scarbantia területéről jó néhány feliratot ismerünk (RIU 161–211, TRH 30–40), mégsem az. A hasonló típusú pannoniai városokat gyakran még kevesebbszer említik feliratos emlékeink. Az egyik Roma városi *laterculus*on (CIL VI 2398 (p. 3320) = 32629) a leszerelő katona, valószínűleg praetorianus származási helyeként tüntették fel a várost (más pannoniaiak társaságában). Ez alapján a köemlék jó eséllyel keltezhető a Severus-korra, amikor egy sor megbízható pannoniai került a Roma városi csapatokhoz a Pannonia Superior helytartójaként 193 áprilisában uralomra jutó Septimius Severus révén. A másik, aquileiai sírfelirat (Inscr. Aq. 861 = ILS 8507 = AÉp 1903, 203 = 2003, 1281) talán még érdekesebb: a scarbantiai származású (*domo Fl(avia) Scarbantia*) L(ucius) Atilius Saturninus nevű libertust, valószínűleg egy kereskedőt, 40 éves korában a birodalom területére betörő barbárok (*latrones*) ölték meg minden bizonnyal Kr. u. 170 körül. Ekkor markomann és quad csapatok egészen Italia területéig jutottak el, megostromolták Aquileiát és elpusztították Opitergium városkáját:

interfect(o) a latronibus intrusis (!). Egy scarbantiai rabszolga kislány neve ugyancsak beszédes (RIU 181): Scarbantilla, a „kis scarbantiai”.

Késő-római forrásaink közül elsőként a sisciai püspök, Szt. Quirinus mártíráktájában találkozunk újra Scarbantia névvel (Theodor Ruinart, *Acta martyrum. Ratisbonae* 1859, 522–524).²⁹¹⁽²⁹¹⁾ A püspököt Sisciából Pannonia Prima helytartója elé akarták kísélni, aki azonban nem tartózkodott székhelyén, Savariában, hanem Scarbantiából volt visszatérőben. A valahol a Savaria és Scarbantia közötti úton szállított püspöknek minden valószínűség szerint Scarbantiából jövő keresztény asszonyok hoztak élelmet, majd oda tértek vissza. Kivégzése után a mártír holttestét Savaria városfalán belül, a scarbantiai kapu melletti basilicában helyezték végső nyugalomra.

IV. Amantius eodem die revertente de civitate Scarabatensi, offertur ei beatus Quirinus episcopus, quem praeses ad urbem Sabariensem ad audiendum censuit repederi. Tunc ingredienti ad sanctum Quirinum episcopum Christianae mulieres, cibum potumque obtulerunt ei. ... Accepta igitur esca, regressis mulieribus, hi, qui eum custodiebant Sabariam duxerunt.

V. Sed ipsum sanctum corpus in basilica ad Scarabatensem portam depositum, ubi maior est pro meritis eius frequentia procedendi.

A Kr. u. 395-ben összeállított, de 425/430-ig továbbvezetett késő római méltóság-jegyzék, a *Notitia Dignitatum*, Pannonia Prima (és Noricum ripense) katonai helytartójának, duxának a listájában találkozunk újra a város névvel (Not. Dig. Occ. XXXIV.30), ahol a következőket olvashatjuk: *tribunus cohortis Caratensis* (variánsokban: Carantone, Carantonis).²⁹²⁽²⁹²⁾ Utóbbi, bizonyosan romlott helynév semmi mással, csakis Scarbantiával azonosítható. Ez az adat alapján világos, hogy a késő római korban fallal²⁹² megerősített municipiumot még egy tribunus által vezetett cohors is védelmezte. A listában azonban különleges, hogy más *Pannonia prima*-i városokkal ellentétben csak Scarbantia esetében tüntet fel helyőrséget, holott mint Savaria esetéből biztosra vehetjük, más városokban is állomásozott katonaság. A katonaság savariai jelenlétére legjobb bizonyítékunk Szt. Márton esete. A savariai születésű szent apja ugyanis katonaként, később tisztként szolgált, gyermeke születésekor minden valószínűség szerint helyben: Sulpicius Severus: *Vita* 2.1. *Igitur Martinus Sabaria Pannoniarum oppido oriundus fuit ... 2. pater eius miles primum, post tribunus militum fuit.* Ezt más pannoniai listák is megerősítik, melyek többek között csapattestek állomáshelyeként tüntetik fel Sirmiumot, Mursát, Sisciát és Bassianát is: Not. Dig. Occ. XXXII, 50, 52, 54, 56, 57, 59. A magyarázat viszonylag egyszerű, a listát állandóan változtatták, ahonnan elvezényelték a katonákat, azt törölték. Számunkra a legkésőbbi, bizonyosan 5. századi állapot maradt fenn, amikor már csak Scarbantia falai között volt helyőrség.

A legkésőbbi forrásaink a gradoi 572–577-es és 579-es zsinatok, amelyek aláírói között szerepelt egy bizonyos Vigilius, aki mint *episcopus Scaravasiensis* vagy *Scaravaciensis* írt alá (MGH LL Concil. 2/2 p. 588, *Scriptores rerum Langobardarum* (1878) p. 393).²⁹³⁽²⁹³⁾ A helynevet egyetlen más várossal sem azonosíthatjuk a térségben, ezért szükségszerű az a következtetés, hogy a scarbantiai püspökségnek (ha névleg is) még a 6. században is működnie kellett. Az utolsó keresztény lakosok talán az avarok elől menekülő langobardokkal hagyták el 568-ban a néhai Pannoniát, akiket királyaik külön falvakban telepítettek le Észak-Italia területén: v.ö. Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* 2.26. *Certum est autem, tunc Alboin multos secum ex diversis, quas vel alii reges vel ipse ceperat, gentibus ad Italiam adduxisse. Unde usque hodie eorum in quibus habitant vicos Gepidos, Vulgares, Sarmatas, Pannonios, Suavos, Noricos, sive aliis huiusmodi nominibus appellamus.*

Még nem említettem, de Scarbantia történetére vonatkozóan a legkorábbi (bizonyosan Kr. u. 79 előtti) és a legrégejtélyesebb forrásunk Id. Plinius *Naturalis Historia*-jának pannoniai szakaszában található,

ahol az alábbiakat olvashatjuk:

3.146. *Noricis iunguntur lacus Pelso, deserta Boiorum; iam tamen colonia Divi Claudii Savaria et oppido Scarabantia Iulia habitantur.*

Magyarul: Noricummal határos a lacus Pelso (a Balaton) és a boiusok területe, amely azonban már lakott az isteni Claudius Savariája és a iuliusi Scarabantia által.

Plinius művében az ókori világ tudásának egészét igyekezett összegezni 37 könyvben. Ennek során tért az akkori ismert világ egészének a leírására (3–6. könyvek), így a birodalom tartományait is különkülön fejezetekben írta le.²⁹⁴⁽²⁹⁴⁾ Az egyes provinciákat tárgyaló szakaszok felépítése a következő: 1. Általános bevezetés (és periplus irodalom: térségünkben ez nyilvánvalóan hiányzik) 2–3. statisztikus anyag (hegy-, vízrajz, nép-, városlista 4. Távolságok. A pannoniai, de a noricum fejezetnek is szemmel láthatóan legalább három időrendi rétege van, ellentétben olyan provinciákkal, mint például Hispania, ahol az adatok jórészt csak Augustus-koriak. A különböző idősíkok²⁹³ azonban nem mindig különböző forrásokat jelentenek, hanem a császári archívumban található egyes formulák újabb és újabb kiegészítését (v. ö. 3.37. Narbo formulájának módosítása Galba által). Ezek a formulák nem voltak egyebek, mint azok a hivatalos iratok, listák, amelyeket egy-egy tartomány első helytartója állított össze provinciája területéről, népeiről, városairól. Hivatalos nevén ezek voltak a *formulae provinciae*. Ezek a listák, leírások szolgáltak fő forrásul Plinius számára. Az első valószínűleg egy késő-Augustus-kori volt, amelyhez Noricum esetében csak a *Raetis iunguntur Norici* kifejezés kapcsolódik, ekkor Noricum még nem volt provincia.

Pannonia esetében a munka legkorábbi része csak az Illyricum kettéosztása utáni állapotokat tükrözte. Ekkor Pannonia északi határa a Dravus volt még csak. Ezt bizonyítja az a tény, hogy a statisztikus anyagba csak dél-pannoniai hegy- és vízrajzi adatok kerültek be, egyetlen ettől északra levő folyó, hegy nevét sem sorolta fel Plinius. Ugyanide tartozik a pliniusi néplista korai része (*per praepositio*val a Dravus, illetve Savus menti népek leírása), illetve a fejezet végén található távolságadatok. Valószínűleg ide tartozik még Sirmium oppidum (sajnos előtte *lacuna* van a szövegben) és Taurunum említése, amelyeknek azonban még csak földrajzi szempontból volt jelentőségük (Bacuntius torkolata, illetve határhelység). A pliniusi Pannonia leírás (= Dravus–Savus közti terület) későbbi császárkori művekben is megjelenik (Flor. II, 24, 8, Solinus, XXI, 2–3). Az időben második kategóriába tartoznak Noricum esetében a noricum városlista adatok, amelyek, nem lévén ABC sorrendűek, egy nem hivatalos katalógusból származnak.²⁹⁵⁽²⁹⁵⁾ Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a provincia leírásából hiányzik a néplista. Ennek kora mindenképpen Claudius-kori, vagy az utáni. Ugyanerre az időszakra, vagy inkább valamivel korábbra (Tiberius-kor) kell kelteznünk a pannoniai szakasz későbbi adatait, amelyek mindenképpen a provincia Dunáig való kiterjesztése és a polgári közigazgatás bevezetés utániak. Ide kell sorolnunk a bennszülött törzsek ABC-s néplistáját, amelyből hiányoznak a korábban már megadottak, illetve hiányzik a *boius* törzs is. A *populorum haec capita* kifejezés talán Plinius saját megjegyzése, amikor a két különböző korú listát összeillesztette (az elsőben említetteket a másodikból kihagyta). Nem lehet véletlen, hogy a *populorum capita* között csak dél-pannoniai törzseket említ!

Ezzel eljutottunk a harmadik réteghez, amelyhez Plinius egykorú forrásokat használt. Ide tartozik a Noricum claudiusi municipiumai után illesztett Flavia Solva említése, a *deserta Boiorum*ra vonatkozó szakasz *iam tamen* kezdetű mellékmondata (*divus Claudius* említésével). Ugyancsak biztosan Flavius-kori a pannoniai városlista az új coloniával, Sisciával való kiegészítése. Talán Plinius munkamódszere adhat arra magyarázatot, hogy a minden valószínűség szerint Sisciával együtt ugyancsak colonia rangra emelt Sirmium kimaradt a listából.²⁹⁶⁽²⁹⁶⁾ A szerző nem tartotta szükségesnek a már máshol említett település- és népneveket újból felsorolni.

A pannoniai szakasz minket érdeklő helyével gyakran és igen eltérően foglalkoztak. Három fő

problémát vetettek fel az utóbbi mondattal kapcsolatban:

Mit jelent a *iunguntur* állítmány?

Mi a *deserta Boiorum*?

Mit jelent az *oppidum Scarabantia Iulia*?

2941. A *iunguntur* igét nagyon sokan félreértelmezték, és szerintük „tartozik”, „kapcsolódik” jelentéssel kellene fordítanunk.²⁹⁷⁽²⁹⁷⁾ Ez azonban nyilvánvalóan téves.²⁹⁸⁽²⁹⁸⁾ Pliniusnál az ige jelentése világos, az adott területtel, jelen esetben a noricusokkal „határos” az alábbi terület. Ez alapján viszont már az éppen erre a pliniusi helyre alapozott elmélet sem állja meg a helyét, mely szerint a Plinius által említett terület, Tóth E. és mások szerint egész Nyugat-Pannonia, Noricum része lett volna, sőt utóbbi mondat éppen kizárja ezt. A fentiekből azonban még önmagától nem következik az a feltételezés sem, mely szerint, ha nem Noricum, akkor Pannonia része volt a terület.²⁹⁹⁽²⁹⁹⁾ Erről sincs itt azonban szó, sőt a Pannoniát taglaló részek csak a következő fejezettől (3.147) indulnak, amelyet az *inde* szó világosan jelez is: *Inde glandifera Pannoniae ... iuga*.

2. A fentiekből következőleg a *deserta Boiorum* a két provincia egyikéhez sem tartozott még az Augustus-korban. Nem is tartozhatott, éppen a *deserta* említése miatt. A *deserta* értelmezésével kapcsolatos újabb felvetések (= boiusok lakatlanná vált, elpusztult területe) szerintem álproblémák, mivel annak jelentését Borzsák István már évtizedekkel ezelőtt kielégítő módon tisztázta.³⁰⁰⁽³⁰⁰⁾ A *deserta*, illetve a vele rokon strabóni *śrhmoj* használata (VII.1.5) nem egyéb mint egy Hérodotosra visszavezethető topos. Minden, a lakott oikumenén kívüli, azzal határos terület, attól délre, illetve északra lakhatatlan, délen a hőség és szárazság, északon a hideg és a nedvesség miatt (Hér. IV.185, IV.120, V.9–10). A topos használata jól követhető Strabónig (VII.3.14, Verg. Georg. III.462 – *deserta Getarum*), Pliniusig (*deserta Sarmatiae* 4.81) és még rajtuk túl is időben (Ptol. 2.11.7, Avien. Or. mar. 132, Proc. III.1.115). Későbbi forrásaink azonban a földrajzi ismeretek hellenisztikus kori bővülése miatt a területek zord éghajlatának hangsúlyozása mellett szükségszerűen elismerték a *deserta* lakhatóságát (Strab. VII.3.14). Nem szükséges mindezek miatt a *deserta* jelentésében a boiusok által elhagyott területet keresnünk.³⁰¹⁽³⁰¹⁾ A terület feltételezett ritka lakottságát éppen sűrű késő vaskori (LTD) lelőhelyeink alapján kell elvetnünk.³⁰²⁽³⁰²⁾ Hogy ez a toposz mennyire félreérthető volt, maga Plinius bizonyítja a legjobban, aki a Scarabantiát és Savariát említő mellékmondatát *iam tamen habitantur* (= mégis lakottak) szavakkal vezeti be, ami leginkább a *deserta* lakhatatlanságára vonatkozott.

3. Elérkeztünk a legérdekesebb kérdéshez, mit is jelent az *oppidum Scarabantia Iulia*, milyen következtetéseket lehet ebből az adatból levonnunk. Elsőként az *oppidum* szó fogalmát kell tisztáznunk. Kevés olyan, településformára vonatkozó latin szónak van annyi egymástól erősen eltérő jelentése, mint az *oppidum*nak. A mai közhasználatú értelmében a szót általában a kelta erődített hegyi településekre vonatkoztatjuk. Ezt az értelmét csak Caesar révén kapta, aki a kelta *-briv(g)a*, *-dunum* **295**(*durum*) végzetű helyneveket fordította át *oppidum*-nak (De bello Gallico V.21.3).³⁰³⁽³⁰³⁾ Elsődleges eredeti jelentését az italicus törzsek korai erődített hegyi telepeiből kapta. Ehhez a szó etimológiájának egyik magyarázata is segítségül szolgál: *ob pedum* (kb. „síkság felett elterülő”).³⁰⁴⁽³⁰⁴⁾ A rómaiak közül Servius szolgált a legjobb definícióval az *oppidum* használatával kapcsolatosan: Serv. Auct. Aen. 9, 605: *oppidum quidam a vico castelloque magnitudine secernunt, alii locum muro fossave aliave qua munitione conclusum, alii locum aedificiis constitutum, ubi fanum, comitium, forum et murus sit*. Servius alapján tehát három fő jelentése volt a szónak:

1. mindenféle, városi privilégiummal rendelkező település, megkülönböztetve a többi, nem privilegizált

településformától (*vicus, castellum*).

2. bármilyen település, amely erődítéssel körülvett.

3. városias település (de akár *vicus* is lehet!) *intra muros* zónája, élesen elválasztva az adott település territoriumától, agerétől. Figyelemre méltó, hogy mennyire a mai urbanisztikai elvek alapján fogalmazott Servius (olyan település, ahol városközpont (*comitium, forum*), szentélynegyed (*fanum*), védművek (*murus*) vannak).

Id. Plinius földrajzi könyveiben (és annak forrásaiban) az *oppidum* szónak szintén sokféle használata fordul elő.³⁰⁵⁽³⁰⁵⁾

1. Statisztikus anyag: Az egyes provinciák városlistáiban általában a településtípusok és azok számának megadásakor az *oppidum* szót mindenféle településfajta (*colonia, municipium*, és nem városi rangúak is: *civitasok*) összesítőjeként használta Plinius.

2. Kornemann megfigyelése szerint a hispaniai listák egyik forrásában, a Periplusban, az *oppidum* válogatás nélkül jelenthet mindenféle települést, így bennszülött településeket is (városias és erőd).³⁰⁶⁽³⁰⁶⁾

3. Plinius a birodalom keleti felének leírása során számos helyen használta az *oppidum* szót a görög *polis* szinonimájaként, amelyet máshol leginkább a *civitas* szóval adtak vissza.³⁰⁷⁽³⁰⁷⁾

4. *oppidum civium Romanorum* kérdése: Plinius következetesen nem használta a *municipium* szót, helyette majdnem mindenhol az *oppidum* szerepel, ezért többen is helytelenül egy önálló közigazgatási kategóriaként értelmezték a kifejezést, amely félmunicipális szervezatként félúton állna a privilegizált és a nem privilegizált településformák között.³⁰⁸⁽³⁰⁸⁾ Az elmélet a folyamatos és alapos cáfolatok ellenére csak a legutóbbi időben bukott meg véglegesen.³⁰⁹⁽³⁰⁹⁾ A vizsgált esetek mindegyikében kimutatható volt a városi rang. Ennek következtében az *oppidum* szó, mint önálló jogi kategória, ebben a formában sem jelenik meg Pliniusnál (sem).

A következő kérdés a település alapító uralkodójának személyére utaló jelző, az ún. *Kaiserbeiname* kérdése, jelen esetben ez a *Iulia* jelző. Császári jelzős római településnevek ²⁹⁶vizsgálatát és összegyűjtésüket elsőként Brigitte Galsterer-Kröll végezte el, munkájában külön részt szentelt Plinius adatainak.³¹⁰⁽³¹⁰⁾ Kutatásai alapján a iuliusi jelzőt csak Iulius Caesar, Augustus és Tiberius (és esetleg Caligula) használták, utódaik már nem.³¹¹⁽³¹¹⁾ Az első két személy kizárható, mivel láthattuk, hogy Pannonia magyarországi szakasza életükben még nem volt a tartományhoz csatolva. Emiatt Plinius adatával kapcsolatban három eshetőség áll fenn:

1. Az adat téves. Ebben az esetben csak a szerző, Plinius egyszerű tévedésével állunk szemben.

2. A *Iulia* jelzőt Claudius és Nero alatt is használták. Ennek azonban Scarbantia volna az első bizonyítéka.

3. Plinius bejegyzése helyes. Ebben az esetben az egyetlen reálisan számításba jöhető lehetőség, hogy Scarbantia települését Tiberius császár (Kr. u. 14–37) alapította meg először.

A következő kérdés az, hogy milyen településforma volt ez az *oppidum*. Ez eddigi vélekedések szerint utóbbi római polgárok valamiféle félmunicipális települése lett volna, egyfajta *conventus civium Romanorum*.³¹²⁽³¹²⁾ Véleményüket igen erősen befolyásolta a pliniusi *oppidum civium Romanorum* önálló jogi kategóriaként való létezésének elmélete, amely elképzelés azonban mára megdőlt. Ennek a szervezetnek a tisztségviselőit vélték megtalálni két *decurio* személyében, akik feliratain csak a *decurio*

Scarbantiae vagy *Scarban(tiae)* szerepel (RIU 195, 222). A *municipium* rang említésének hiánya miatt mindkét sírfeliratot a városi rang megadási előtti periódusra keltezték, holott mindkét esetben a stíluskritika, illetve a hegykői esetében a Savaria origo alapján csak az 1. század végi keltezés jöhet számításba (tehát a flaviusi alapítás utáni).³¹³⁽³¹³⁾ A városi status említésének hiányának nem feltétlenül keltező voltára már E. Swoboda figyelmeztetett.³¹⁴⁽³¹⁴⁾ Számos olyan Illyricum környéki felirat ismert, ahol a tisztség említése után csak a helynév szerepel. Erre a legjobb és legközelebbi példa a savariai Aecorna-felirat (RIU 135) *finibus Sav(ariensium)* alakja, amelyről régebben sikerült kimutatnom, hogy biztosan Flavius-kori (hasonló korú a hegykői sírkövel – RIU 222).³¹⁵⁽³¹⁵⁾ Komoly probléma továbbá, hogy az *oppidum*, illetve a *conventus* nem településformák: utóbbi bizonyosan egy településen belül működő, római polgárokból álló közösségre vonatkozhat. Település csak az alábbi lehet: városi: *colonia*, *municipium*, alárendelt: *pagus*, *vicus*, *praefectura*, *conciliabulum*, *forum*+bennszülött törzsi kerületek, a *civitates peregrinae* önálló territoriumai.³¹⁶⁽³¹⁶⁾ Az első esetben az *oppidum* valamilyen városi rangot jelölne Scarbantia esetében is, a másodikban pedig egy városi ranggal nem rendelkező települését, minden valószínűség szerint egy vicusét, amely egy bennszülött civitas territoriumán helyezkedett volna el. Galsterer-Kröll listájában mindössze 150 olyan peregrinus település szerepel, amely császári jelzöt kapott. Ezekből 120 görög, kb. 30 latin település. Ez a szám az 299 ismertnek csak egy töredéke, azaz alárendelt települések igen ritkán kaptak császárijelzöt, azt is szinte csak Keleten. Itt szükséges megjegyezni, hogy a császári jelzők vizsgálatánál igen lényeges, hogy csak azokat a jelzőket vizsgáljuk, amelyek valóban jelzők és nem a helynév részei, mint Caesar Augusta (ma Zaragoza). Ezek vizsgálata során kiderült, hogy a birodalom nyugati tartományaiban bizonyíthatóan egyetlen ilyen peregrinus település sem viselte a Iulia jelzöt, Scarbantia volna az első.³¹⁷⁽³¹⁷⁾ Mindezek miatt szükségszerűen felmerül az a lehetőség, hogy Scarbantia lehetett-e városi jogú település, *municipium* már Tiberius korától? Ahogy láthattuk, epigráfiai adataink arról tanúskodnak, hogy a település csak a Flavius-korban kapott városi rangot (RIU 134, 174, Inscr. Aq. 861 = ILS 8507 = AÉp 1903, 203 = 2003, 1281). Római városi rangú települések esetében azonban ez nem kizáró indok, mivel több olyan adattal rendelkezünk, amelyek már városi rangú települések, *coloniák* és *municipiumok* újjáalapítására vonatkoznak, például újabb veterán (vagy más) telepítés esetén.³¹⁸⁽³¹⁸⁾ Ebben az esetben szükségszerűen új jelzöt kapott a város, a régit az újjal együtt megtarthatta, de el is vethette. Pannoniából közismert Siscia esete, ahol a korábbi Flavia jelzöt (CIL III 4471, VI 3180) a Septimia (Augusta) váltja fel (CIL III 10836, XIII 8035, RIU 133). Jelzőbővítésre került sor például Carnuntum *colonia* esetében, amikor az eredeti Septimia jelzöt Septimia Aurelia Antoninianára bővítette Caracalla (CIL III 14359³). Mindezen adatok alapján nem kizárható, hogy Scarbantia városi rangú település volt már a Kr. u. 1. sz. első felében. Ennek esetleg indokát is megállapíthatjuk. Ismert, hogy a Carnuntumban állomásozó legio XV Apollinaris leszerelt katonáit Savaria mellett Scarbantiában is letelepítették már az 1. században, többségüket bizonyosan már a domitianusi *municipium* megalapítása előtt, ahogyan erre számos sírfelirat is utal (RIU 162, 184 (?), 185, 194, 197, 213, TRH 36). A legio sírköveinek összességét vizsgálva Martin Mosser arra a következtetésre jutott, hogy a legio katonáinak scarbantiai sírkövei a legkorábbiak Észak-Pannoniában (többnél az Apollinaris melléknév nincs feltüntetve (RIU 162, 194, 213), ugyancsak nincs *origo* és *cognomen*, csak *tribus* megjelölés), több nagy valószínűséggel Kr. u. 43 előtti (de mindenképpen korábbi a savariaiakénál).³¹⁹⁽³¹⁹⁾ Veterántelepítésekre mégiscsak inkább városi jogú települések esetében került sor, főleg az 1. században, mintsem alárendelt *vicusok*ban.³²⁰⁽³²⁰⁾ Városi rangú települést bizonyosan alapított Tiberius Pannoniában, személyéhez köthető Emona *coloniájának* megalapítása, minden bizonnyal Kr. u. 15-ben (Plin. Nat. Hist. 3.147, CIL III 10769+p. 2328²⁶ = AIJ 170a = ILJ 303, AIJ 170b = ILJ 304 = AÉp 2001, 1012).³²¹⁽³²¹⁾ Bármelyik elméletnek is van igaza, akár városról, akár egy peregrinus településről van szó, Scarbantia mindenképpen a legkorábbi római civil település volt Pannonia magyarországi területén.

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy a római birodalom egy olyan kisvárosáról is, amelyen Scarbantia volt, fontos írott források állhatnak rendelkezésünkre. Utóbbiak kielemezése, ahogy láthattuk, egyáltalában nem könnyű feladat. Ennyit mondhat el a kérdésről a filológus, most a régészeknek kell következniük. A kérdés az, hogy megerősítik-e a régészeti feltárások adatai az eddigi következtetéseinket?

2007. LXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MŰHELY / Kis Péter: A Niczky család levéltárának középkori oklevelei. Beszámoló egy okmánytár munkálatairól³²²

298 Kis Péter: A Niczky család levéltárának középkori oklevelei. Beszámoló egy okmánytár munkálatairól³²²⁽³²²⁾

Az elmúlt egy-másfél évszázadban több generáció fogott neki a mai Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltárában (azaz az egykor külön intézményként működő városi és megyei levéltárban) őrzött középkori oklevelek publikálásának. E törekvésekkel párhuzamosan a megye területén található családi levéltárak anyagának feltárása és közzététele is megindult. Nem számítva Fejér György *Codex Diplomaticus*-át,³²³⁽³²³⁾ a *Hazai Okmánytár*³²⁴⁽³²⁴⁾ és Nagy Imre *Sopron megyei oklevéltára*³²⁵⁽³²⁵⁾ tekinthetők az első olyan középkori forráskiadványnak, amelyek kísérletet tettek – többek között – Sopron szabad királyi város, Sopron vármegye, valamint a megyében magánkézben lévő nemesi archívumok válogatott részének megjelentetésére.

A két világháború között Sümeghy Dezső a megyei levéltár állományának akkori középkori részét, Házi Jenő pedig a város levéltárának 1530, illetve részben 1541 előtti darabjait adta ki.³²⁶⁽³²⁶⁾ A „Burgenlandi Okmánytár” idáig napvilágot látott kötetekben közzétett oklevelek,³²⁷⁽³²⁷⁾ valamint a Soproni Levéltár saját anyagából legutóbb az olvasók elé került forráskiadványai³²⁸⁽³²⁸⁾ pedig a jelenkor most is zajló munkáját képviselik. E tekintélyt parancsoló munkák sorába szeretne tartozni a most röviden bemutatásra kerülő vállalkozás, a Niczky család oklevéltára.

A múltját a 13. század első negyedéig visszavezető, fénykorát a 18–19. században átélte familia³²⁹⁽³²⁹⁾ archívuma természetesen nem volt ismeretlen a kutatás előtt, a fentebb említett kiadványok közül nem is egy már közölt innen okleveleket. 1867-ben a Dunán-túli ²⁹⁹Történetkedvelők ligvándi gyűlésekor Nagy Imre és Ráth Károly kutatott itt, és 50 oklevelet lemásoltak, amelyek a *Hazai Okmánytár* IV. és V. kötetében jelentek meg.³³⁰⁽³³⁰⁾

A levéltár fasciculusnumerus rendjének kialakítását 1813 körül végezték el, az ekkor rendezett anyagról leltárt is felvettek. Valószínűleg ekkor hozták létre a hét tematikus egységet, az elsőbe (*Extractus chronologicus*) kerültek a középkori oklevelek, illetve a róluk készített újkori másolatok.³³¹⁽³³¹⁾ A Magyar Történelmi Társulat 1883-ban tett soproni és Sopron megyei kirándulása során bizottság szállt ki Nagy Imre vezetésével Ligvándra, és beszámolt arról, hogy az 1867 óta eltelt másfél évtizedben a levéltárat rendezték.³³²⁽³³²⁾ A későbbiekben a ligvándi kastélyban az iratok tárolására alkalmatlan helyen az anyag károkat szenvedett, 1933-ban az egy toronyszobában kialakított levéltári helyiségben az eredeti levéltári rend szükségessé vált helyreállítása is megtörtént.³³³⁽³³³⁾

A két világháború között, így Sümeghy tevékenysége idején is, a Niczky levéltár még magánkézen volt, majd az országhatárok változásával Ligvándról (Nebersdorfból) Kismartonba (Eisenstadtba), a Burgenlandi Tartományi Levéltárba került. Még Ligvándról mintegy 400, Mohács előtt keletkezett oklevél került ismeretlen úton-módon, alighanem 1938 és 1945 között, Házi Jenő jóvoltából Sopron

megye levéltárába.

A Niczky-levéltár az 1960-as évekig nem volt kutatható, így sem a Burgenlandi Okmányár, sem a Zsigmondkori Oklevéltár első kötetei nem tartalmazhatták a vonatkozó diplomákat. Házi Jenő a nyugdíjaztatása utáni években elkezdte az oklevélegyűttes feldolgozását,³³⁴⁽³³⁴⁾ kéziratos regesztákat készített, alighanem a rendezéssel és a középkori gyűjteménybe való besorolással együtt. Az 1425 előtti évek anyagáról, amennyiben nem publikálták még, teljes szövegű átírásokat is készített, a kiadott darabokról pedig a róluk készített regesztákhoz tartozó apparátusban a szükséges esetekben a kollacionálást is elvégezte. Ez a 250 lap terjedelmű kéziratos munka az 1970-es évek elején már kész volt.³³⁵⁽³³⁵⁾ Az 1426 utáni kivonatokat cédulákra írta, ezek az egyes okleveleket tartalmazó borítékba kerültek.

A remélhetően hamarosan kiadásra előkészülő munka célul tűzte ki, hogy a Niczky-család levéltárának mind a Soproni Levéltárban, mind pedig máshol őrzött valamennyi középkori darabja együtt jelenjen meg, kiegészülve a publikációkból ismert, de ma már elveszettnek tekinthető diplomákkal. A Sopronban őrzött Niczky-levéltár jelenleg majdnem 400 oklevélből áll (ez valójában majdnem másfélszer ennyi, eredetiben, valamint tartalmi és teljes szövegű átírásban összesen fennmaradt szöveget jelent) ennek mintegy tizede *in extenso*, további tucatnyi pedig csak regeszta formában jelent meg nyomtatásban. A távolabbi tervek szerint a Soproni Levéltár „megyei” részének Mohács előtti egyéb (kisebb családi levéltárak, újkori anyagok rendezése közben előkerülő) oklevelei külön kötetben jelennének meg.

³⁰⁰Visszatérve a Niczky-oklevéltárra: 2004 és 2006 között, Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára megtisztelő felkérésének, valamint a Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakkollégiuma évenkénti támogatásának köszönhetően a fentebb említett oklevelek feldolgozását elvégeztem, mégpedig az eddig teljes szöveggel kiadott okleveleket bő regesztaként, a többit pedig teljes szövegű átírással készítettem elő kiadásra. A munka körülbelül első harmadánál a kiindulási alap Házi Jenő említett kézirata volt, természetesen az eredeti diplomákkal összevetve, szükség szerint korrigálva. A Házi-kéziratban lévő és az ott nem szereplő, 1426 utáni oklevelek összeolvasását Körmendi Tamással (ELTE BTK) végeztem el, az egyetlen német nyelvű oklevél átírásánál Szende Katalin volt segítségemre.

Befejezéshez közeledik az esetleges más levéltárakban őrzött további példányok felkutatása és beazonosítása a Magyar Országos Levéltár adatbázisa³³⁶⁽³³⁶⁾ segítségével. Dominkovits Péter jóvoltából a Burgenlandi Tartományi Levéltárban maradt oklevelek is az okmánytárba kerülhetnek. Hátravan a névmutatóhoz az oklevélszövegekben előforduló hely- és személynévanyag beazonosítása és egységesítése, valamint az anyaggyűjtés a Niczky család középkori és újkori történetét, levéltárak múltját bemutató, az oklevélszövegek tartalmát ismertető bevezető tanulmányhoz.

A továbbiakban négy olyan oklevelet közlünk a készülő okmánytárból, amelyek közvetlenül vonatkoznak Sopron városának középkori történetére. Ezek közül kettő egy nem mindennapi esettel, Niczky Benedek kivégzésével függ össze. Házi Jenő Sopron városi oklevéltárának megjelenése³³⁷⁽³³⁷⁾ óta a szakirodalom számára nem ismeretlen a történet; a vonatkozó forrásokat – más szempontok alapján – Szűcs Jenő³³⁸⁽³³⁸⁾ és Mollay Károly³³⁹⁽³³⁹⁾ dolgozta fel legalaposabban. Az ügy ezek alapján a következőképpen foglalható össze. 1420. március 12-én délidőben, Schadendorfer Mátyás soproni bírósága udvarán Niczky Benedeket lefejezték. Mivel nemes felett ítélni a városnak nem volt joga, így az ügy Berzevici Péter tárnokmester elé került, majd az uralkodó két és fél évvel később fej- és jószágvesztésre ítélte a kivégzésért felelős polgárokat. Végül Zsigmond kegyelmet adott nekik 3000 Ft büntetés, valamint a Niczky Benedek hozzátartozóinak fizetendő kártérítés fejében.

Ezzel kapcsolatban robbant ki a külvárosi polgárok és a tanácsot uraló belvárosiak közti – itt most nem

részletezendő – ellentét, miután a fenti összeg kifizetésében a külvárosiaknak is osztozniuk kellett, jóllehet állításuk szerint tudtuk nélkül hozták meg a halálos ítéletet. A tanács és a külső tanács közti perben viszont később kiderült, hogy a külső tanács tagjai is részt vettek a peres eljárásban.³⁴⁰⁽³⁴⁰⁾ A városi levéltárban fennmaradt források alapján a féktelenül garázdálkodó, rabló nemes és a jogait védő öntudatos városi polgárság közti összeütközésnek, a városiak radikális, bátor lépésének tűnik az eset.³⁴¹⁽³⁴¹⁾

Zsigmond király 1420. május 16-án Berzevici Péter tárnokmesterhez intézett parancslevele (2. sz.) azon túl, hogy név szerint felsorolja Niczky Benedek lefejezésének felelőseit: Schadendorfer Mátyást, Gálos Pétert, Turnhofer Tamást, Piberauer Jánost,³⁴²⁽³⁴²⁾ **301** valamint egy egyelőre beazonosíthatatlan személyt (Gywerygindingh), világosan szól arról, hogy Niczky Benedeket nemcsak fogságba vetették és megölték, hanem tőle 150 aranyforintot két lovat, fegyvereket és ruhákat is elvettek. A hatalmaskodó nemesről a szakirodalomban festett kép legalábbis egyoldalúnak mondható.

Az oklevélből az is kiderül, hogy Benedeket a támadás március 10-én Bécs felé tartó útja során érte, ahol fegyvereket akart vásárolni. Ezen a ponton kapcsolódik össze a forrás Sopron város kiadványával (1. sz.), amellyel 1410. január 1-én Niczky Jánosnak és fivérének, Benedeknek kérésükre engedélyt adtak, hogy egy héten keresztül a városban kereskedjenek. Könnyen lehet, hogy a két időpont között az eltérő kereskedelmi érdekek miatt tört ki konfliktus, amelynek során egyik fél sem válogatott az eszközökben, így Niczky Benedek valószínűleg elrabolt soproni polgároktól javakat,³⁴³⁽³⁴³⁾ ami a hatalmaskodások korabeli eszköztárának „elmaradhatatlan része” volt.

Mollay Károly figyelt fel arra, hogy Zsigmond király 1418-ban a tárnokmesterhez intézett parancslevele szerint³⁴⁴⁽³⁴⁴⁾ Niczky Benedek ügyével nagyjából egy időben az osztrák kereskedőkkel cimboráló Schadendorfer Mátyás érintett volt egy kassai és egy löcsei kereskedő jogtalan bebörtönzésében. Mollay osztrák-magyar kereskedelmi érdekkellentéteket tételezett fel az eset hátterében.³⁴⁵⁽³⁴⁵⁾ Egyébként Niczky Benedek Sopron város tanácsának levele szerint maga is elismerte, hogy Hans von Gemarn bécsi polgártól 24 ökröt elhajtattott.³⁴⁶⁽³⁴⁶⁾ Mindenesetre a két fél levéltárában az idevágó források mindkét fél szempontjait bemutatják, a nemes szerint rablógyilkosság, a városi polgárság szerint tolvaj feletti ítékezés történt.

Az 3. és 4. sz. alatti oklevélszöveg arról tudósít, hogy a későbbiekben Niczky Benedeknek bátyja, János, majd unokája, Benedek is soproni polgárokkal üzletelt; sajnos ennek tárgya nem derül ki, csak a partnerek személye. Alighanem áruhitellel függ össze a két ügy, az utóbbi esetben a kivégzett Niczky leszármazottja több soproni polgárral (Kesner Bálinttal és Csellei Bálinttal) együtt lépett fel Hans Sibenhierterrel (Johann Zhymherter), III. Frigyes császár konyhamesterével (kuchenmaister)³⁴⁷⁽³⁴⁷⁾ és fraknoi tiszttartójával (phleger zum Vorchtenstain)³⁴⁸⁽³⁴⁸⁾ szemben. Ez arra utal, hogy a város, illetve a város polgársága kereskedelmi kapcsolatban állt a környék árucserébe bekapcsolódó nemességével, így a Nickiekkel is, ennek következtében viszont természetesen nemcsak együttműködésre, hanem viszályokra is sor került. Mátyás király fellépését az ügyben nyilván erősen befolyásolta a III. Frigyesrel szemben éppen 1470-ben újra elmérgesedő viszonya, amely érthetővé teszi, miért bátorította alattvalóit a császár emberével szembeni fellépésre.

A latin nyelvű oklevelek közlésénél Tringli István, a német nyelvűeknél Szende Katalin ajánlásait vettem alapul.³⁴⁹⁽³⁴⁹⁾

2007. LXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MŰHELY / Kis Péter: A Niczky család levéltárának középkori oklevelei. Beszámoló egy okmánytár munkálatairól 322 / 1. 1410. január 1. Sopron.

3021.

1410. január 1. Sopron.

Sopron város Niczky János kérésére fivére: Benedek és emberei számára, akik kereskedni szándékoznak, nyolc napig kíséretet és védelmet nyújt.

Wir der Burgermaister, der Richter und der Rat ze O^edemburg bekennen von der pett wegen, so Niczk Hanns mit seim brief czu uns getan hat, daz wir Niczk Benedikten seinem bru^eder von ettweuil hanndels wegen be' uns ze schiken unser gelait und sicherhait geben solten. Daz haben wir getan und haben demselben Niczk Benedikten und den sein, die mit im czu uns ko^emen unser gelait und sicherhait geben und geben auch wissentlich mit dem brief zu uns czeko^emen und auch wider vom dannen, wie [?] ³⁵⁰⁽³⁵⁰⁾ an sein geworsam gancz von heut uber acht tag, als der brief geben ist und in denselben acht tagen in seinen sachen allen seinem frumen be' uns zewerben und zeschaffen, so er pesst mag, ane geue^er mit u^erkund dicz briefs versigelt mit unser stat klainem lauffenden aufgedruktem insigel. Geben ze O^edemburg, an dem heiligen Ebenweichtag, anno Domini millesimo quadringentesimo decimo.

Eredeti. Jelzete: SDL 4728 (MOL DF 209230) Régi jelzete: 112.

Papír, restaurált, 215 x 154 mm.

Szöveg alá zöld viaszba nyomott kör alakú, 30 mm átmérőjű pecsét részben kivehető ábrával és körirattal.

Hátlapon újkori jelzetek.

Kivonata: ZsO II. 7258. sz.

2007. LXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MŰHELY / Kis Péter: A Niczky család levéltárának középkori oklevelei. Beszámoló egy okmánytár munkálatairól 322 / 2. 1420. május 16. körül.

2.

1420. május 16. körül.

Zsigmond király parancsa Berzevici Péter tárnokmesterhez, hogy a fegyverek vásárlása miatt Bécsbe tartó Niczky Benedek ellen Sopron városa közelében elkövetett rablógyilkosság tetteseit büntesse meg.

Sigismundus Dei gratia Romanorum rex semper augustus ac Hungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatie etc. rex fideli nostro magnifico Petro filio HERRICI de Brezewyche tavarnicorum nostrorum regalium magistro salutem et gratiam. Lamentabilem querelam fidelis nostri Iohannis filii Iohannis de Nychk nobis allatam accepimus continentem, quod dum pridem videlicet die dominico proximo ante festum beati Gregorii pape proxime elapsu^m ³⁵¹⁽³⁵¹⁾ Benedictus frater suus carnalis de eadem Nychk in civitatem nostram Soproniensem applicuisset [sic!] volens abinde pro armis comparandis Wyennam iter suum dirigere, tunc Matthias de Sandondorfh, Petrus dictus Galos, Thomas dictus Thwarronhofar et Bybrawar, necnon Gywerygindingh et alii hospites de dicta [sic!] Sopronio quadam diabolica instigatione inbuti in hospitium eiusdem Benedicti hostiliter irruendo nullis suis culpis exigentibus eundem captivassent, centum et quinquaginta florenos auri, duos equos bonos, arma et vestimenta eiusdem auferendo ipsum sine omni lege morti tradidissent, in dedecus sue nobilitatis, dampnum et

passione simili modo. Vallete in eo, qui salvos facit sperantes in se. Scripta in Kaal, in die beati Wldarici confessoris, anno domini etc. xxxv.

304Eredeti. Jelzete: SDL 4769 (MOL DF 209267) Régi jelzete: 143.

Papír, 120 x 110 mm. A bal széle leszakadt, a sorok végén 1-2 szó, összesen kb. 15 szó hiányzik.

Pecsétnek nincs nyoma. Szöveg alatt aláírás: (más kéz írásával) *Iohannes de Nick, frater ac amicus vester.*

Hátlapon újkori jelzetek mellett egykorú címzés: *Magne viro prudentie N. iudici, civi, civitatis Soproniensis sibi amico sinceriter [sic!] diligende [sic!] detur.*

2007. LXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MŰHELY / Kis Péter: A Niczky család levéltárának középkori oklevelei. Beszámoló egy okmánytár munkálatairól 322 / 4. 1470. december 3. Buda.

4.

1470. december 3. Buda.

I. Mátyás király általános parancsot ad, hogy engedjék meg Niczky Benedeknek, valamint Kesner Bálint és Csellei Bálint soproni polgároknak Frigyes német-római császár alattvalója: Hans Sibenhierter javainak lefoglalását, mivel ő az előbbieket javait jogtalanul elvette.

Mathias Dei gratia rex Hungarie, Bohemie etc. fidelibus nostris universis et singulis, prelatibus, baronibus, comitibus, castellanis, nobilibus, ipsorumque officialibus, item civitatibus, oppidis et villis, earumque rectoribus, iudicibus et villicis, quibus presentes ostendentur, salutem et gratiam. Quia nos annuimus per alias litteras nostras fidelibus nostris Benedicto de Nyczk ac circumspicienti Valentino Kesner ac alteri Valentino Chelley civibus et inhabitatoribus civitatis nostre Soproniensis, ut ipsi pro eorum rebus et bonis per Iohannem Zhymherter subditum serenissimi domini Friderici Romanorum imperatoris minus iuste ablati ubicunque in hoc regno nostro res et bona subditorum ipsius domini imperatoris reperire possent, easdem arrestare et detineri facere valeant, ideo fidelitati vestre harum serie firmiter mandamus, quatenus, dum et quando prefati exponentes res et bona predictorum subditorum dicti domini imperatoris in vestris terris, tenutis, possessionibus, honoribus, officialatibus seu vestri in medio repererint et easdem arrestari et detineri fecerint, extunc rebus in eisdem dissipationem aliquam facere nequaquam presumatis et nec sitis ausi modo aliquali, presentibus perlectis exhibenti restituti. Datum Bude, feria secunda proxima ante festum beate Barabare virginis, anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo, regni nostri anno tredecimo, coronationis vero septimo.

Eredeti. Jelzete: SDL 4864. (MOL DF 209357) Régi jelzete: 235.

Papír, restaurált, 293 x 220 mm.

Szöveg alatt vörös színű viaszba nyomott, kör alakú, 63 mm átmérőjű pecsét maradványai papírfelzettel.

Szöveg alatt jobbra: *Ad relationem reverendissimi domini Strigoniensis.* Az oklevél jobb alsó sarkában Lectajel.

Hátlapon újkori jelzetek.

I. Mátyás király 1471. január 7-én ugyanebben a tárgyban, Sopron városa részére, kibocsátott,

2007. LXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI ARCOK / Vinkler Bálint: Fél évszázad a város szolgálatában. Ünnepi interjú Kovács József László 75. születésnapjára

Vinkler Bálint: Fél évszázad a város szolgálatában. Ünnepi interjú Kovács József László 75. születésnapjára

Tanár Úr 1951-ben, 19 évesen hagyta el szülőföldjét, amikor egyetemre ment Budapestre. Hogyan emlékszik vissza gyermekkorára és az akkori Sopronra?

Édesanyám, Forstner Rozália, külvárosi poncichter lány volt, apám, id. Kovács József pedig Vas megyei parasztgyerek, a Seltenhofer harangöntőde munkása. Amikor összeházasodtak, édesapám a legelőkelőbb soproni diákotthonban, a Szent Imre Kollégiumban lett gépházvezető, míg anyám, aki a varrónői szakmát tanulta, a Kollégium fehérneműraktárában a gyerekek holmiját javítgatta. Hároméves sem voltam, amikor apám meghalt egy széngázmérgezés ellen folytatott küzdelemben. Kigyulladt a brikett a kollégium kazánházában, és az épületben már mintegy húsz gimnazista feküdt ájultan, amikor apámat odahívták. Eloltotta a tüzet, a gyerekeket is sikerült kimenekíteni, szegény apám viszont széngáz-mérgezést kapott. Ha Sopronban vagyok és a Széchenyi téren az ún. „kétágú templom” előtt megállok, akkor mindig meghatódom: az apám ott halt meg a mentőautóban másfél órás mesterséges lélegeztetés után. Koszterzitz József igazgató, írói nevén Koszter atya akkor megígérte anyámnak, hogy ha tehetséges leszek, később a bencés rend iskolájában taníttat.

A Szent Imre Kollégiumban, a Zrínyi utcában éltem a 10. életévig, 1942-ig, amikor hadikórházzá alakították a kollégiumot. Gacs János kollégiumigazgató, egyébként akkor országgyűlési képviselő, szerzett özvegy édesanyámnak, egy-két utcával odébb a külvárosban egy szerény lakást. Édesanyám kiváltotta a női szabó ipart, újra varrónő lett, engem pedig fölvettek a Szent Asztrik Bencés Gimnáziumba.

Milyen nyelven beszélt gyermekkorában?

Sopron ekkor még valóban kétnyelvű város volt. Apám beszélt valamelyest németül is, anyám pedig a poncichter dialektust beszélte. Emellett persze magyarul beszéltek. Én gyermekkoromban gyakorlatilag meg sem szólaltam németül. Az 1940-es évek elején, amikor Sopronban is megalakult a Volksbund, az anyámat iskolai barátnői rá akarták venni, hogy írasson be a Volksbund iskolájába, amire ő nem volt hajlandó. Amikor a Hitler-Jugend gyerekek nyaranta Sopronban táboroztak, a poncichterek közül sokan látták őket vendégül. Főként azután, amikor Németországot már bombázták. Anyám egyes volt osztálytársai nehezményezték is, hogy miért nem teszi ki a „V”-t az ablakba, a victoriát, a német győzelem jelképét. Olyannyira haragudtak, hogy még az ablaküveget is betörték! Így fenyegették meg: „Nu wart, Rosl, majd pejön a Hitler” – mondták vegyes kétnyelvűséggel. Amikor a német csapatok Jugoszlávia felé vonultak át Sopronon 1941-ben és 1942-ben, aki túlzottan hangosan „Sieg heil”-t

kiabált, azt mi, gyerekek, jól fenékbe szúrtuk egy biztosítótűvel, majd elszaladtunk. Ha ezt ellenállásnak lehet nevezni, akkor így ellenálltunk. Végül 1944-ben Sopront is ³⁰⁶megszállták a német csapatok. Akkor éppen Kossuth Lajos születésének évfordulójára emlékeztünk a gimnáziumban. Emlékszem, amit akkor a bencéseknél tanító énektanárunk, Radó Ferenc mondott: „Gyerekek, most nagyon hangosan kell énekelni a Himnusz, mert itt vannak a német katonák!” Minket azután hamar ki is raktak a gimnázium épületből, mert hadikórházzá alakították át azt is, éppúgy mint korábban a Szent Imre Kollégiumot.

Kovács József László dolgozószobájában, 2007 augusztusában

Hogyan kerülték el a kitelepítést?

Saját házunk nem volt, és igazolni tudtuk, hogy édesanyám azt írta be az 1941-es népszámlálásnál, hogy magyar anyanyelvű és magyar nemzetiségű. Jóllehet nem volt magyar anyanyelvű. A „Beszél-e németül?” kérdésre pedig nem válaszolt, ha jól emlékszem, valami vonalat tett oda. Én viszont 1946-ban tüntetve elkezdtem németül beszélni. Tiltakoztam az ellen, hogy az elemi iskolás osztálytársaimat kitelepítő vonatra rakták. Hangosan és feltűnően beszéltem a poncichter dialektust, amikor ez nem volt érdem! Ez a tiltakozás egyik emberi formája lehetett számomra. Nálunk a családban egyébként nem telepítettek ki senkit. Keresztapám, Forstner József postás volt, a népszámlálás idején éppen katonáskodott. Keresztanyám, Forstner Paula, bába volt, ő ³⁰⁷is magyar nemzetiségűnek vallotta magát. A Márta-nővéreknél dolgozott Budapesten a Rókus kórházban. Ez eleve kijelölte számára a magyar nemzetiségi meggyőződést.

Kikre gondol vissza hálával az akkori időkből?

Mindenekelőtt két emberre. Szegények voltunk, ezért 1946-47-ben anyám ki akart venni a gimnáziumból azzal az indokkal, hogy ha apám kovácsmester volt, tanuljam ki én is a kovács szakmát. Erre osztályfőnököm, dr. Pálos Ferenc, felkereste a mi külvárosi szoba-konyhás lakásunkat, és azt mondta: „Kedves Kovácsné! Nem vette észre, hogy Jóska fia ügyetlen, nem alkalmas ipari munkára, a fejét viszont jól használja! Ha szegények, és nincs pénzük, akkor Jóskát a rend ingyen taníttatja!” Ő akadályozta meg, hogy olyan pályára kerüljek, ahol biztos kudarcra lettem volna ítélve. Másik pártfogóm Csatkai Endre – Bandi bácsi – volt, szellemi nevelőapám. Akinek nincsen élő édesapja, természetszerűen keresi azt az embert, aki könyvet ad a kezébe, aki megismerteti vele a történelmet... Még ma is őrzöm azokat a Csatkai-féle ajándék különnyomatokat, könyvecskéket, amiket nekem mint „kedves fiának, munkatársának” dedikált. Bandi bácsi a II. világháborút követően Heimler Károly utódjaként az 1955-ben újrainduló Soproni Szemle főszerkesztője lett, és az is maradt egészen 1970-ben bekövetkezett haláláig. Nála kezdtem el először a rangos tudományos folyóiratban publikálni. Ebben Mollay Károlynak is szerepe volt.

1951-ben elhagyta Sopront. Hogyan teltek az egyetemi évek?

Az ELTE-n magyar–német szakra vettek fel. Szerettem volna muzeológiára is jelentkezni, de akkoriban három szakot nem lehetett végezni. A régi századok iránti érdeklődésem azonban mindkét szakterületen megnyilvánult. A német tanszék vezetője akkoriban a nagy tehetségű, igen kiváló Turóczi-Trostler József volt, aki a háború előtt az irodalomtörténeti irányzatok közül a szellemtörténetnek volt egyik jeles képviselője. Rengeteget tanulhatott tőle az ember. Turóczinak sok nemzetközileg is ismert irodalomtörténeti tanulmánya volt. Foglalkozott akkoriban a német felvilágosodás, a romantika magyar, vagy éppen Szenczi Molnár Albert német kapcsolataival. Számomra Lenau-kutatásai voltak a legérdekesebbek. Erről írtam a szakdolgozatomat nála. Engem kért meg, hogy készülő *Lenau Magyarországon* című könyvéhez állítsam össze a magyar Lenau-fordítások jegyzékét.

A soproni helytörténetet és paleográfiát azonban Mollay Károly szeretettette meg velem. Akkor jött haza a hadifogságból, és először csak mint óraadó tanított minket – egyetemi docensi címmel! Mollay tanár úr volt az a kapocs, ami engem a távoli Sopronnal abban az időben összekötött. Ő hívta föl a figyelmemet: „Jóska, tudja bizonyára, hogy újra megjelenik a Soproni Szemle. Ugye, előfizeti? Később talán maga is írhat bele.” Így is történt, s 1957 óta, ötven éve jelennek meg cikkeim a Szemlében. A másik lélekformáló professzorom Klaniczay Tibor volt, aki régi magyar irodalmat tanított nekünk, és alig tíz évvel volt idősebb nálunk. Biztatott, hogy járjak el a soproni városi levéltárba, és kutassak, mert rengeteg ott a feltáratlan irodalmi forrás, a feldolgozásra váró anyag. Kezdetben megpróbáltam az otthon töltött nyarakat fürdéssel, pihenéssel eltölteni, pedig már volt kutatási engedélyem. Egyszer egy városi történeti [308](#)séta keretében betértem másokkal együtt a levéltárba. A levéltár akkori vezetője, dr. Takáts Endre rám nézett, megismert. Majd azt mondta: „...van itt a látogatók között egy fiatalember, akinek már kutatási engedélye is van, s akit én hónapok óta hiába várok.” Ez 1953 nyarán lehetett. Attól fogva rendszeresen jártam a Soproni Levéltárba. Akkor szerettem bele a 16-17. századba, ami tulajdonképpen Lackner Kristóf korszakát jelenti. Tehát a nyugat-magyarországi későreneszánszt, illetve korabarokkot kezdtem kutatni. Erről a korról írtam kandidátusi értekezésemet is.

Miért nem tért haza az egyetem elvégzése után?

Egy várost talán jobban lehet szeretni messzebből, mint közelebből. Tény annyi, hogy a szellemi gyűjtőpontokat valahol Budapest körül kellett keressem, de a kutatási anyagom Sopronban volt! Ma is így van, néha Szentendrén, néha Budán érzem magamban újjászületni Sopront, ha a régi házak közt járok. A nyarakat viszont otthon töltöttem. Sopron mindig az első helyen volt az életemben. Rám is igaz, amit annak idején Mollay Károly mondott Szende Katalinnak 1993-ban a 80. születésnapján: „Én ma is minden nap Sopronban vagyok...”

Tanár Úr munkásságának több fejezete Ráckevéhez és Budaörshez fűződik. Mi köti a „választott szülőföldjeihez”?

Ahol én vagyok, annak a helységnek mindig megpróbálom átélni a szellemét is. Ez Ráckevén abban nyilvánult meg, hogy amikor ott voltam tanár, fölfedeztem Savoyai Jenő pusztaságba épített álmkastélyát, amit az utókor hagyott csaknem a semmibe veszni. Én, mint Csatkai Endre tanítványa, a Ráckerei Hazafias Népfőnt gyűlésein elkezdtem magyarázni, hogy „Lunacsarszkij megmondta: a proletariátusnak joga van az oszlopokhoz”. Egyébként ez volt az egyetlen fórum, ahol el lehetett érni valamit, ha úgy tetszik, éppen okos beszéddel. A kastélyt egyébként a helyi tsz. raktárhelyiségnek használta; itt volt a mentőállomás és hasonlók. Hosszú „agitációs munka” eredményeképpen sikerült néhány más értelmiséggel együtt elérni, hogy kiköltözzenek onnan, és megalakítottuk a járási Műemléki Bizottságot. A helyi hatóságok megpuhításával 1962-re sikerült elérni, hogy a kastélyban múzeumot nyithassunk – ekkor volt Savoyai Jenő születésének 300. évfordulója, amire akkor rajtam kívül senki sem hívta fel a figyelmet. Számomra a megnyitó ünnepség főhajtás volt a múlt nagyjai előtt. Hamarosan Csatkai Endre is eljött Sopronból; később is támogatott, mindenfelé terjesztve az intézmény jó hírét.

Ami Budaörsöt illeti, itt sikerült lakást szerezni, amikor a Zsámbéki Tanítóképző Főiskolára kerültünk a feleségemmel. Szomorúan tapasztaltuk, hogy a kitelepítés következtében mennyire magukba zárkóztak az emberek. Alig mertek megszólalni németül. Akkor már létezett Budaörsön egy tájház. Ez olyan volt, mint a tájházak általában: egy szoba, ahol ki vannak téve a helyi használati tárgyak, mellette egy konyha. Én megpróbáltam valamiféle tudományos központot formálni belőle. Igazgatóságom idején megindult a budaörsi kiadványok sorozata, ami eddig elért öt kötetet. Már a második kötettől kényelvű a sorozat. Ez a *Regelő Múlt*, németül *Erzählte Vergangenheit*, amiből egy kötet a kitelepítésről, egy kötet a Kőhegyi kápolna történetéről szól. Tavaly, amikor nyugdíjba 309mentem a múzeumból, elkezdtek sajtó alá rendezni Franz Riedl, az 1930-as évek jeles kutatójának a „Heimatbuch”-ját, fiának, Riedl Norbertnek a segítségével. Budaörsön egy egyszemélyes intézményt vettem át; akkor csak egy teremőr volt mellettem. Mára már szakavatott, öt-hat fős csapattal működik az intézmény.

Hogyan tudta kutatni Sopront, amikor már nem élt Sopronban?

Csupán aspiráns koromban, 1967–1971-ig alakult úgy az életem, hogy teljes egészében, minden kötöttségtől felmentve egyedül Sopronnal foglalkozhattam. Azelőtt és azután csak a tanári munka mellett tettem ezt meg. A soproni Liszt Ferenc Múzeumnak volt egy vendégszobája, ahol fillérekért lehetett megszállni. Reggel 9 órakor megérkeztem a levéltárba, délben a városházán ettem az üzemi konyhán, majd egy óra körül visszaültem és háromig, négyig a levéltárban kutattam, ahonnan szinte utolsóként kellett kitessékelni. Amikor Ráckevén, majd Zsámbékon teljes munkaidőben dolgoztam, erre csak nyáron nyílt alkalom. Szállásról már akkor is gondoskodnom kellett, mert anyám halála után a lakást átengedtem a Forstner családnak. A város vezetése bölcsen döntene, ha fenntartana egy szobát a város múltjával foglalkozó tudósok, kutatók számára. Ma is igaz ugyanis Petőfi megállapítása, hogy „a tudósok mind szegények”.

Miért éppen Lackner Kristóf volt az, akivel a legtöbbet foglalkozott?

Lackner alakja számomra azért rendkívül érdekes, mert személyében megjelenik a korszakra jellemző peregrináló diák és tudós alakja. Ez engem Szepsi Csombor Márton esetében is vonzott, amikor kisdoktori értekezésem témájául választottam. Ez motivált akkor is, amikor Szenczi Molnár Albe­tről írtam két tanulmányt. A reformációval válik szellemi szükségletté a külföldi tanulmányút. Ezek a nyugati egyetemekre vándorló diákok gyakran egy inggel és néhány forinttal vagy néhány császári arannyal a zsebükben éveket tudtak eltölteni külföldön. Ez az állhatatosság, a tudományok ilyen

mértékű szeretete mindig magával ragadott. Lackner esetében kicsit más a helyzet, mert neki jobb volt az anyagi háttere. Az apja gazdag ötvösmester volt, így nyilván többet engedhetett meg magának. Az viszont mindenképpen kitartó igyekezetre vall, hogy Páduában megszerezte a jogtudományok doktora címet, és hazatérve olaszos műveltséget honosított meg Sopron szellemi életében. Sopron művelődéstörténetében mindig is kulcsfontosságú szerepet töltöttek be a peregrinusok, már a reformáció előtt is, hiszen mindenkor a külföld legfrissebb szellemi áramlatait hozták haza. Lackner az olaszos műveltséget, az Accademia della Crusca szellemét, az igényes késő-renaisszansz kultúrát igyekszik terjeszteni az általa alapított Tudós Társaságban. Élete vége felé a soproni fiatalság Itália helyett Németországba kezd járni, s akkorra már a német nyelvű művelő társaságok is kifejtik a maguk hatását Sopronban. A Lackner-féle Tudós Társaság történetének német szakaszáról *Ti vagytok a város világossága* címmel írtam két évvel ezelőtt a Szemlében. A reformáció új utakat nyitott meg a vándortudósok számára: Prága, Krakkó és Bécs után a protestáns Németországba. Az első soproni evangélikus németországi peregrinusok nevét megőrizte Faut Márk által kiadott krónikája. Divatban volt továbbra is az itáliai tanulmányút, bár a szellemi pártfogók és az anyagi segítők erről igyekeztek lebeszélni a 310diákokat. Félték attól, hogy Itáliában katolikussá lesznek! Megmaradt a lengyelországi, sziléziai peregrináció is az ottani német gimnáziumokba. Ekkor Sopronban még nem működött „illustre gymnasium”, ahol teológiát is oktatnak, s ahonnan közvetlenül lehetne menni egy külföldi egyetemre. Ezért gyakori a középiskolai peregrináció. Lackner Grazba, a rendi gimnáziumba kényszerült, viszont az utána következő nemzedék már arra törekedett, hogy a boroszlói evangélikus Erzsébet Gimnáziumban szerezzen képesítést. Ilyen Wilhelm Artner, aki visszatért Sopronba, majd utódja lett Lacknernek a polgármesterségben és a Tudós Társaság vezetésében. Amikor az 1620-as években Lackner eléri, hogy az „illustre gymnasium” Sopronban is megalakuljon – császári engedéllyel –, attól kezdve már alig van külföldre járó soproni gimnazista, mert egyenesen mehet mindenki Wittenbergbe, Jénába, Weimarba. A soproni Líceumban végzett Kis Jánosék nemzedéke Jénában Schillert hallgat, vagy Goethével barátkozik, mint Bredetzky Sámuel. Bredetzky élete is érdekes: Jénából visszatér Sopronba tanárnak, majd Bécsben helyezkedik el evangélikus lelkészként, és később elhívják Galíciába, ahol Lemberg (Lviv) evangélikus püspöke lesz.

Mi az a vezérfonal, amire felfűzhetők a soproni témájú tanulmányai, publikációi?

Az idővel egyre táguló látókör, és az ember keze ügyébe akadó újabb és újabb források jelölik ki az új feladatokat. Fiatalságom idején Lacknerrel foglalkoztam sokat, azután felfigyeltem a Tudós Társaságra. Majd egyre inkább az kezdett érdekelni, hogy mennyiben járultak hozzá a Nyugat-Dunántúlon élő, kezdetben protestáns, később már az ellenreformáció híveinek számító Batthyányak, Nádasdyak, majd a kizárólag katolikus Esterházyak a Sopron megyei szellemi élet és kultúra fejlődéséhez. A szellemi irányzatok nemcsak egy városban élnek, hanem egy egész régióban. Nehéz lett volna egyetlen személyre koncentrálni, mert Sopron esetében korszakokban kell gondolkodni. Sopronnak van egy sajátos renaisszansz korszaka, egy sajátos barokk korszaka, ami aztán átível a késő barokkba. Valahol az 1790-es években áll meg a folyamat, amikor már nem csak tudós társaságok irányítják a szellemi életet. Különösen érdekes egy fél évezred távlatából a tudománnyal és művészetekkel foglalkozó egyesületek története, amelyekről megállapítható, hogy az egyik eltűnésével azonnal jelentkezik egy másik. A középkortól napjainkig tehát bizonyos folytonosság figyelhető meg. A középkorban a katolikus Nagy Testvérület, a reformáció kezdetén a Belső Tanács, 1604-től 1674-ig pedig Lackner Tudós Társasága kap vezető szerepet. Amikor az ellenreformáció miatt látszólag megszűnik a Tudós Társaság, akkor többek között a Városi Céllovó Egyesületbe tömörülve gyűlnék össze az evangélikus patríciusok. A 18. századtól pedig a botanika és az orvostudomány jegyében működik együtt a város evangélikus értelmisége. Nem véletlen, hogy Bél Mátyásnak a „Notitia Hungariae” Sopron megyei köteténél Deccard János Kristóf soproni botanikus, evangélikus líceumi tanár volt a fő segítsége. A nemrég felbukkant könyvtárjegyzékéből az is pontosan kiderül, hogy mi volt az az anyag, amivel Bél Mátyásnak segített. A különböző tudós társaságok és egyesületek kora 1790-ig

tart, amikor is az evangélikus líceumi ifjúság művelte az irodalmat, még hozzá több nyelven is: latinul, németül, magyarul.

311 Az 1660-as, 70-es években kezd fokozatosan megjelenni Sopronban a latin és a német mellett a magyar irodalom is. A soproni illetőségű Wittnyédy István másolta le ifj. Zrínyi Miklós hadtörténeti és politikai munkáit. Kulcsár Péter hitelesen bebizonyította, hogy a Bónis-kódex, amiben a legrégebb katonai és politikai iratok találhatók, Wittnyédynek a másolata. Tehát Sopron egy időben mutatott latin, német és magyar, rövid ideig pedig olasz vonatkozású kulturális érdeklődést. A protestantizmussal szembefeszülő irányzatként párhuzamosan élt a jezsuita ellenreformáció eszmeisége is. Itt fontos szempont volt a környék főnemeseinek a felekezeti hovatartozása. Míg a Nádasdyak a 16. század folyamán végig evangélikusok, a Nádasdy településeken protestáns prédikátorok, iskolák, nyomdák működnek. Majd amikor Nádasdy Ferenc Esterházy Miklós hatására áttért a katolikus vallásra, jobbágyok tízezrei tértek át a katolikus hitre – a kegyúri jog következtében. Sopronban 1636-tól működtek jezsuiták, akiket Esterházy Miklós nádor telepített be Sopronba a város nagy sérelmére. 1636-tól az 1770-es megszűnésükig, a jezsuitáknak Sopronban legalább száz olyan papjuk volt, akik valamifajta tudományos tevékenységet folytattak akár latinul, akár németül, vagy éppenséggel magyarul, erről sem szabad megfeledkezni. Bertalanfy Pál például földrajzi könyveket írt, Szabó István Pázmány szellemében készített művészi igénnyel prédikációkat, s ezeket a soproni Rennauer Nyomda adta ki, immár magyar nyelven.

Számomra meglepő, hogy az egyháztörténészekkel ellentétben „harag és részrehajlás nélkül” tud véleményt formálni felekezeti kérdésekben. Hogyan maradhat semleges, a reformáció-ellenreformáció korát vizsgálva egy katolikus vallását tudatosan vállaló tudós?

Nálam a tudomány nem azonos a világnézettel. Nem azonos azzal, hogy én hívő katolikus keresztény vagyok. Hiszen Lackner Kristóf, a hazai humanizmus egyik legjelesebb lutheránus képviselője is elég bölcs volt ahhoz, hogy az ellenreformáció fő pártolójával, az imént említett Esterházy Miklós náddal közösen hozzon létre egy Mértékletességi Egyesületet a részegeskedés visszaszorítására. A vallás és a tudomány különben sem függhet össze. A teljességet kell nézni, illetve azokat a területeket, ahol a különböző tudományágak és világnézeti kérdések találkoznak.

2004-ben a Lackner monográfia második kiadásának első számozott példányát feleségének, Paulovits Teréznek dedikálta. Mit jelent számára a felesége?

Azt tudom mondani, hogy mindent! Összetartozunk csaknem ötven éve, két szép gyermekünk van: Zsolt és Hajni. Fő örömünk a két szép unokánk: Laura és Enikő. Feleségem ugyancsak végez tudományos munkát, közösen írt könyvünk is van a ráckevei vízimolnár-céh történetéről, ami két évvel ezelőtt jelent meg. A feleségem mindenkor támaszom a tudományos munkában; nem kívánja, hogy aprópénzekért szaladjak. Mindenkor foglalkozhattam azzal, amivel akartam, soha nem mondtam, hogy ne vegyek magamnak könyvet. Ott, ahol most ülsz, látod, mennyi könyv vesz körül, talán még több is, mint kellene.

312 *Milyen gyakran fordul meg Sopronban, vannak-e itt barátai?*

Számos barátom van; sajnos fogyatkozó számban. Akivel most is rendszeresen tartom a kapcsolatot, az Sarkady Sándor, irodalomszervező, költő és műfordító. Szinte ötven éve a barátom; még nem voltam házas, amikor összebarátkozunk. Szívesen találkozom Verő József akadémikussal, Domonkos Ottó tudós nyugalmazott múzeum-igazgatóval, valamint fiatal levéltáros és városi könyvtáros barátaimmal is. Sopronban sajnos már ritkábban tudok megfordulni. Ennek egyrészt az az oka, hogy nincsen egy olyan „tudományos férőhely”, ahol az ember egy-két hétig kis pénzből kutathatna. Mégis tudok elegendő mértékben Sopronnal foglalkozni. Mindez Pesten is lehetséges, mert az Evangélikus Országos

Levéltárban és az Országos Széchényi Könyvtárban számos Sopronból elhurcolt anyagot őriznek. Egy Literáti Nemes Sámuel nevű, magát tudósnaak álcázó antikvárius 1841-ben Gamauf Gottlieb soproni evangélikus lelkész özvegyét és a történetíró hagyatékát olyan alaposan kirabolta, hogy rengeteg iratanyag került Sopronból Budapestre az említett levéltárakba. A Gamauf által összegyűjtött történeti források, sőt magának a kéziratban ránk maradt történeti munkájának néhány kötete is így került számomra elérhető közelségbe. Jelenleg egy Wohlmuth János nevű evangélikus „dirigens chori”-nak, azaz karnagynak a naplóján dolgozom osztrák kollegákkal együtt. Wohlmuth 20 éven keresztül vezette diáriumát; 1685-től 1705-ig leírt minden kereszteleőt, minden zenedarabot, amit előadott. Nagyon reménykedem, hogy valamelyik közgyűjteményből, vagy éppen a ruszti Wohlmuth-anyag maradékából előkerül naplójának második kötete is, mert azt tudjuk, hogy csak az 1720-as évek közepén halt meg. Így 40 évnek az eseményeit, szívdobbanásait látnánk együtt. Egyébként az Evangélikus Országos Levéltárban bukkantam rá a Sopronból elhurcolt iratok közt egy Giwitzer nevű határőrőssnek a naplójára is.

Tehát akkor ezek a naplók fontos forrástípust jelentenek Sopron múltjának megismerésében?

Ezek a parasztkrónikák, amelyeket egyszerűbb emberek vezettek, egy más, de ugyanakkor szintén nagyon fontos vetületét világítják meg a kor eseményeinek. Ráadásul ezek a naplók jelképesen összefonódnak, mint ahogy a soproni tudományművelő társaságok működése is. Az első krónikát az 1610-es évekig terjedő eseményekről Faut Márk és Klein Menyhért vetette papírra. Ezt 1995-ben egy bilingvis kiadás formájában sikerült megjelentetnünk a Soproni és a Kismartoni Levéltár közös kiadásában. A Faut és Klein krónika megírását követően születnek meg a két Payrnek, Mihálynak és Györgynek a naplói az 1600-as évek közepéig. A Payr-krónikát 1942-ben adta ki Heimler Károly. A Payr-krónikát követi a Csányi-napló, amit a 19. században szintén kiadtak, s ehhez társulnak azok a 17. század végi Wohlmuth és Giwitzer féle naplók, amiket viszont még ki szeretnék adni. A Wohlmuth-anyag kiadását szerencsére a Burgenlandi Tartományi Kormány elvállalta; csak erőm legyen hozzá és bíjam a szememmel. Giwitzer egy nehéz kézzel írogató evangélikus csász, aki pontosan feljegyezte, hogy kik a megtévedt lányok Sopronban, és sokszor még a gyermeküket is elteszik láb alól. Ha rájönnek erre, lefejezik őket. Sötét és nyomasztó társadalom ez, ahol a külvárosi cseléd lányt büntetik, nem a gazdáját, akinek teljességgel kiszolgáltattott.

313 *Mivel foglalkozik jelenleg és melyek a tervei?*

Erre a kérdésre részben már válaszoltam. Fontos a két krónika, de fontos Szabó István jezsuita atya soproni működése is. Ami legalább ennyire izgalmas számomra, az a Sopronnal kapcsolatos kutatásból kinőtt területem: Batthyány Ferenc és Poppel Éva szerelmi levelezése, amit szintén ki kellene adnom. Ez kb. 150 levél publikálását jelentené. Azután a szálakat sok helyen el kellene varrni. Meg kellene írnom a nyugat-dunántúli szellemi központoknak a teljes elemzését, valahol a 16. századtól a 18. század végéig. Attól félek, hogy sok mindent nem tudok már befejezni, egyszerűen kevés az idő. Ha ezeket a terveket sikerül még megvalósítani, akkor azt mondom: nem éltem hiába. Az eredmények összegzése azért részben már megtörtént. Balogh Andrással és Komáromi Sándorral a *Fejezetek a magyarországi német irodalom történetéből* című monográfiát 2002-ben jelentettünk meg. Ennek a hazai német irodalomtörténetnek a terjedelme csaknem 450 oldal. Kizárólag Sopronra vonatkozik a másik könyvem, a *Soproni Parnasszus*, ami Ödenburg/Sopron kétnyelvű irodalmát tárgyalja a kezdetektől napjainkig. Ez is a Lucidus kiadó gondozásában jelent meg 2003-ban. Még meg kell említeni, hogy 15 éve járok a „Szalónaki beszélgetések” (Schlaininger Gespräche) című konferenciasorozatra, ahol az itt egykor birtokos Batthyány család történetének egy-egy fejezetét, és a Nyugat-Dunántúl egy-egy területét járjuk körül. Ha úgy alakul, akkor még Horváth Iván professzor doktori iskolás hallgatóinak tanítok német és magyar kéziratot olvasni. Ez nagyon fontos, hiszen az utánunk jövő nemzedéknek is meg kell tanulnia a paleográfiát. Tehát összegzés már van, további tervek is vannak, csak erőt és egészséget adjon hozzá a

jó Isten!

2007. LXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI ARCOK / Csiszár Attila: Pájer Imre (1949–2007)

Csiszár Attila: Pájer Imre (1949–2007)

2007. április 13-án, 58 éves korában váratlanul elhunyt Pájer Imre tanár, a Rábaköz történetírója. Április 18-án kísérték utolsó útjára a csornai temetőben. Ravatalánál Kristóf János, a Csukás Zoltán Mezőgazdasági Szakközépiskola igazgatója, a csornai önkormányzat Kulturális, Oktatási és Sportbizottságának elnöke, valamint Kovács Istvánné, a Hunyadi János Gimnázium igazgatója búcsúztatta.

Pájer Imre felsőfokú tanulmányait a szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskolán és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végezte. 1982-től 1990-ig a Csornai Városi Tanács közművelődési felügyelőjeként tevékenykedett. 1990-től 1996-ig a Csukás Zoltán Mezőgazdasági Szakközépiskola tanára volt, 1997-től pedig három évig a Csornai Múzeumban dolgozott mint történész. Ezt követően négy évig ismét régi helyén, a „Csukás”-ban tanított, majd 2003-ban megválasztották a Csornai Nevelési és Oktatási Központ igazgatójává. Új hagyományt teremtett a Rábaközi Pedagógiai 314Napok, a tagintézmények által közösen rendezett adventköszöntők, a március 15-i, valamint a csornai csata évfordulóján tartott megemlékezésekkel.

A honismerettel főiskolásként került kapcsolatba. Dolgozataihoz gyakran választott helytörténeti témát, és az így kialakult vonzalom élete folyamán tartósan bizonyult. Igazgatói, tanári munkája mellett is folytatta helytörténetírói tevékenységét. Kutatta és feldolgozta például a Rábaköz árvízvédelmét és malomiparát, a csornai egyletek, az iskoláztatás, a rábaközi sajtó, továbbá a Csorna és Pápa közötti vasút építésének történetét, és az 1848–1849-es szabadságharc rábaközi eseményeit. Eredményeit önálló kötetekben, a Soproni Szemle hasábjain, a Honismeretben, az Arrabona múzeumi évkönyvben, és az általa életre hívott Rábaköz Honismereti Évkönyvben publikálta. A nagyközönség számára is figyelemre méltó összefoglaló munkát jelentetett meg Csorna történetéről. Szerkesztette a csornai Csukás Zoltán Mezőgazdasági Szakközépiskola, a Csornai Nevelési és Oktatási Központ évkönyvét, szerkesztője és szerzője volt a Rábaköz Honismereti Évkönyvnek. Helytörténeti írásai rendszeresen jelentek meg a Kisalföldben. Internetes folyóiratot szerkesztett „Rábaközi helytörténeti-honismereti tár” címmel.

Három évig csoportvezetője, majd öt évig vezetője volt a megyei, kilenc évig pedig a rábaközi honismereti diáktáboroknak. Óráin is különös hangsúlyt kapott a helytörténet. Diákjai sikerrel szerepeltek honismereti pályázatokon. Munkásságáért 1988-ban Ifjúságért Érdemérmet, 1990-ben Miniszteri Dicséretet, 1997-ben pedig Csorna Városáért Érdemérmet kapott. 2004-ben honismereti munkája legmagasabb elismeréseként Bél Mátyás-díjjal tüntették ki.

Minden lehetőséget megragadott, hogy tárgyi és írásos anyagot gyűjtsön további munkáihoz. Tervei között szerepelt többek közt a csornai Hunyadi János Gimnázium irattárának rendezése, és az iskola 60 éves történetének feldolgozása. Halála előtt néhány héttel megválasztották az Országos Honismereti Szövetség elnökségi tagjának.

Életútja fájdalmasan korán ért véget, emlékét szeretettel megőrizzük.

Pájer Imrének a Soproni Szemlében megjelent tanulmányai:

A bősárkányi kanális. 1989. 72–76.

A Széchenyi István emlékére alapított Csornai Polgári Olvasóköri. 1991. 215–219.

„Rajta, magyar, rajta”. 1998. 417–418.

Nemzetőrség a Rábaközi Alsó-járásban. 1999. 213–224.

A rábaközi lovas nemzetőrség. 2000. 275–282.

2007. LXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

315 SOPRONI KÖNYVESPOLC

2007. LXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Piti Ferenc: Horváth Richárd: Győr megye hatóságának oklevelei (1318–1525) Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2005.

Piti Ferenc: Horváth Richárd: Győr megye hatóságának oklevelei (1318–1525) Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2005.

A középkori magyar történelem kutatásának fő forrásai: az oklevelek közzététele a magyar medievisztika egyik legfontosabb feladata, ráadásul ezek publikálásában még mindig komoly adósságok vannak. A 19. század végi, 20. század eleji pozitívista, adatszempléletű történetfelfogás kedvezett a forráskiadványok megszületésének, a későbbi idők azonban jóval kevesebb okmánytár létrejöttét hozhatták el. Bő másfél évtizede azonban örömdetes fellendülés következett be, részben kronologikus okmánytárak (Anjou-kori Oklevéltársorozat, Zsigmondkori Oklevéltársorozat), részben tematikus forráskiadványok megjelenésével. Ez utóbbiak közé tartozik Horváth Richárd szép kiállítású kötete is, ami a középkori magyar intézménytörténeti kutatásokhoz ad segítséget.

A kötet nem csupán önmagában, hanem immár egy „sorozat” részeként is értékelendő, hiszen az elmúlt száz egy évtizedben, s különösen 2003 óta több megyei hatósági okmánytár látott napvilágot: Szakály Ferenc: Ami Tolna megye középkori okleveleiből megmaradt 1314–1525. Szekszárd, 1998.; C. Tóth Norbert: Szabolcs megye hatóságának oklevelei II. (1387–1526.) Nyíregyháza, 2003; Piti Ferenc: Szabolcs megye hatóságának oklevelei I. (1284–1386.) Nyíregyháza, 2004; C. Tóth Norbert: Ugocsa megye hatóságának oklevelei (1290–1526). Bp. 2006; Neumann Tibor: Bereg megye hatóságának oklevelei (1299–1526). Nyíregyháza, 2006. E kötetek az egyes megyék mint intézmények kutatásának elsődleges forrásbázisát jelentik.

Horváth Richárd munkája a szerző előszavával indul, majd egy külön tanulmányban értekezik a győri püspökökről, akik Győr megye örökös ispáni címét is betöltötték (a szerző e tanulmányba illeszti bele Győr megye hatósága tisztikarának listáját, archontológiáját is). A megyei hatóság okleveleinek közlése után függelékként Győr megye 1518. évi rovásadó-összeírását is közli, ráadásul (elsőként a kutatástörténetben) teljes szöveggel. A forrás beillesztése a kötetbe igen hasznosnak nevezhető, mert ezen összeírás a megyei igazgatástörténet fontos forrása abban a vonatkozásban, hogy a Győr megyei középkori járáshálózatot tartalmazza. A kötetet német és szlovák nyelvű rezümé, valamint név- és

tárgymutató zárja.

Horváth Richárd az okleveleket nem csupán regesztákban, azaz minden lényeges elemet tartalmazó kivonatokban közli, hanem szó szerinti latin szöveggel hozza a korábban nem publikált forrásokat. Ezenkívül a megyei hatósághoz intézett királyi illetve nagybírói okleveleket is közli, tekintet nélkül arra, hogy a parancslevél a megye oklevelében, vagy attól függetlenül maradt-e fenn. Ez persze külön fáradságos gyűjtőmunkát jelentett számára, de mivel e többletek Győr megyei vonatkozásai elvitathatatlanok, eljárása mindenképpen hasznosnak és érdemesnek nevezhető.

316 Így a szerző mindösszesen 138 darab oklevelet közöl. E csekélynek tűnő darabszám azonban mégsem kevés, mivel a középkori magyarországi megyéktől általában csak párszáz oklevél maradt fenn. A megyei igazgatástörténetnek kutatásának mégis ezek az oklevelek az alapjai, ráadásul sokezer adatot szolgáltatnak településtörténeti, jogtörténeti, családtörténeti és más hasonló vizsgálatokhoz is.

A kötet magas szakmai színvonalú alapmunka. Használatát, olvasását ajánljuk a kutatók és a történelem iránt érdeklődők részére egyaránt.

2007. LXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Rozsondai Marianne: Madas Edit (szerk.): Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Sopron Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006.

**Rozsondai Marianne: Madas Edit (szerk.): Mittelalterliche lateinische
Handschriftenfragmente in Sopron
Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006.**

A soproni kódextöredékeket bemutató munkával a *Fragmenta codicum*-csoport ötödik kötetét tette le a tudomány asztalára. A kódextöredékek hazai kutatásának jó három évtizede alatt voltak személyi változások, és módosultak a keretek, amelyen belül a kutatócsoport (ma: *Res libraria Hungariae*) tevékenykedik. Latin helyett németre változott a kötetek nyelve és a sorozatcím is más lett (*Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae* helyett *Fragmenta et codices in bibliothecis Hungariae*). A cél azonban mindig ugyanaz maradt: a kötésként hasznosított középkori pergamenkódexek lapjai meghatározásával lehetőség szerint feltárni a magyarországi kódexállomány legalább egy részét mint a hazai művelődéstörténet egyik igen fontos forrását. A munka jelentőségét nagymértékben fokozza, hogy Magyarországon a kódexállomány zöme, főleg a török hódoltság következményeként, megsemmisült.

Nem magyar találmány, hanem bevett gyakorlat volt – különösen Európa protestáns országaiban, Svédországban, Angliában –, hogy a használaton kívül került kódexek pergamenlapjait jó minőségű, tartós anyagként könyvek bekötésére, akták borítójaként újra felhasználják. A paradox módon – az eredeti könyvek megsemmisítése árán – fennmaradt kódexlapok összegyűjtése és feldolgozása a modern kodikológiai kutatások egyik fontos részterületét jelenti. Itthon Mezey László (1918–1984) kezdeményezésére és vezetésével, több neves szakember értő támogatásával 1974-ben, a Magyar Tudományos Akadémia, a Kulturális Minisztérium, az ELTE és az Eötvös Collégium együttműködésével alakult meg e célból egy fiatal kutatókból álló csoport. Ez a szellemi műhely azóta is eredményesen végzi munkáját, együttműködve zenetudósokkal, művészettörténészekkel, valamint a kéziratokkal és régi könyvekkel foglalkozó könyvtárosokkal.

A raktárak polcain sorakozó, kódexlapba kötött könyveket kiválasztva, az első tennivaló a restaurátoré. Miután ő lefejtette a kiválasztott kötet és konzerválta a pergamenlapot, következik a töredék meghatározása: készítési idejének, használata helyének, műfajának, tartalmának, a szerzőnek és a

műnek a megfejtése. A legfontosabb kérdés ezek megállapítása után, hogy Magyarországon másolták, írták-e az adott kódexet, vagy ha nem, tetten érhető-e a magyarországi használat, mert ezek tárják eléink igazán a magyar művelődéstörténet vonulatát! A kutatócsoport tagjainak jól kell tudni [317](#)olvasni a régi írásokat (nézzük csak végig a húsz képet a kötet végén!), tisztában lenni a paleográfiával, a középkor irodalmával és műfajaival, a szerzetesrendek történetével, az egyházi szertartások helyi változataival, s mindemellett a latin nyelv, elsősorban a középkori latin birtokában kell lenni.

Sopron a fentiek tükrében rendkívüli helyet foglal el, mert alig akad olyan város a mai Magyarországon, amelynek történetére és működésére vonatkozó, a városigazgatással kapcsolatos írásos források olyan mértékben fennmaradtak volna folyamatosan a középkortól, mint Sopronban. Ezek a források tájékoztatják az utókort egyebek mellett Sopron többnyelvű kultúrájáról is. A levéltári adatok viszonylagos bősége ellenére keveset tudunk azonban a nyomtatás korszaka előtti Sopronban és körzetében keletkezett, vagy ott használt kéziratok könyvekről. A levéltári anyag mégis hozzásegíthet a könyvkultúra alaposabb megismeréséhez, mert Sopron 16–17. századi városi aktáinak kötéséhez sokszor középkori, használaton kívül került pergamenkódexek lapjait használták fel. S micsoda öröm, ha ugyanannak a kódexnek a lapjai kerülnek elő egymás után több akta kötéséből! Megválaszolando kérdés, hogy ezek Sopron és környéke középkori szellemi életének tanúi-e.

Sopronnak nemcsak sok évszázados önkormányzati levéltára van, amelyet a századok folyamán – különösen új helyre költözés alkalmával – mindig rendezni igyekeztek, hanem kiváló tudós levéltárosai és lokálpatrióta kutatói is voltak és vannak. Házi Jenő, aki 1921 és 1943 között kiadta az 1526 (egyes esetekben 1541) előtti oklevelek, városi számadáskönyvek, végrendeletek és egyéb iratok szövegeit, leválasztatta az aktákról és a városi levéltár más 16–17. századi köteteiről a kódexlapokat. Így alakult ki az 1940-es évek elején egy 300 darabos töredékgyűjtemény, amelyet a tudós bencés, Radó Polikárp foglalt jegyzékbe. A héber kódextöredékeket Scheiber Sándor jelentette meg 1969-ben. Sopron tehát már a *Fragmenta codicum* kutatócsoport megalakulása előtt jelentős kódextöredék-gyűjteménnyel rendelkezett.

A kódextöredékek kutatása Sopronban kiterjedt Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárának anyagán kívül az Evangélikus Konvent és a Berzsényi Dániel Evangélikus Líceum könyvtárának köteteire is. A középkori kódexlapokba kötött könyvekről itt is lefejtették ezeket a kötések, hogy a korai századok pergamen kódexlapjainak szövegeit vallatóra fogják. (Néhány esetben a pergamen-borítás nem kódexből, hanem ösnyomtatványból származott. Ily módon került elő a *Fragmenta* gyűjtőmunkája során a Líceum könyvtárából az az 1602–1603-ban Kölnben nyomtatott *Terentius Christianus* kötet is, amelynek kötése Gutenberg második nyomtatványának, az 1458/59-ben nyomtatott ún. 36-soros Bibliának egy fél lapja volt. Vö. Magyar Könyvszemle 1994, 295–302. Magyarországon nincs példány a B36-ból, csak ez a fél lapnyi pergammentöredék.)

A jelen munka 406 latin nyelvű kódextöredék leírását tartalmazza a vizsgált három intézményből, csaknem kétszer annyit, mint egy-egy előző kötet. A leírás elve követi az esztergomi (1993) illetve a győri kódextöredékeket (1998) feldolgozó kötetekét. A töredékeket témák szerint csoportosítva, ezen belül időrendbe sorolva közlik. A mű címét, amelyből a meghatározott töredék származik, és a keletkezés idejét követi a töredék állapotát, külső jegyeit is rögzítő leírás, a mérete, írástípusának meghatározása, továbbá az esetleges díszítésre és hangjegyekre vonatkozó megjegyzés. Ez utóbbiak fontos ismérvekkel bírnak a töredék eredetére (provenienciájára) nézve. A következő bekezdés tájékoztat a hordozó könyv minden fontos bibliográfiai adatáról, kezdve az őrzőhellyel [318](#)és a jelzettel. Ha kasírozott kötéstábla volt, akkor a kifejtett töltőanyagra vonatkozó tudnivalók is itt találhatók meg. A hordozókönyv ismerete nélkül egy kötéstöredék magában szinte semmit nem mond. Ezzel szemben az őrzőkönyv és a kötéstáblából kifejtett kísérőanyag sok mindent elárul a bekötés és használat helyéről és idejéről. Ha az őrzőkönyv magyarországi nyomtatvány, vagy ha egy levéltár aktáinak kötéseihez

ugyanannak a kódexnek több lapját használták föl, akkor a megrendelő és a könyvkötő tartósabb kapcsolatára, kötetési szokásokra és könyvkötői gyakorlatra derül fény. Erre akadtak példák Sopronban, s ilyen szálat bogozott ki Szende Katalin kutatásai nyomán, s írta meg a soproni töredékeket összesítő kötet bevezetőjében. Ez azonban csak rövidített változata annak a tanulmánynak, amely teljes terjedelmében magyarul olvasható a Magyar Könyvszemle 2007/3 számában: „*In geschribn pergament einbunden.*” A könyvkötéshez felhasznált kódextöredékek társadalom- és kultúrtörténeti összefüggései Sopronban címmel. – A kódextöredékek leírásának harmadik bekezdésében a proveniencia helyének megadásánál gyakran van kérdőjel. A használat helyét sokszor „Sopron és környéke”-ként határozták meg a munkacsoport kutatói.

Ebben a kötetben a liturgikus kódextöredékek tartalmi leírása hosszabb, mint a II. és III., azaz az esztergomi és a győri kötetekben. Ennek oka éppen az az igen fontos eredmény, hogy eddig a középkori soproni liturgikus szokásokról primér forrásból alig tudtunk valamit. A soproni, e körbe tartozó kódextöredékek ezeket az ismereteket jelentősen bővítették. A misekönyv-töredékek azt mutatják, hogy a soproni a passauai ritushoz áll közel, de magyar szentek kiemelésével bővült, ami a helyi használatot, adott esetben a kódex helyi eredetét valószínűsíti. – egy-egy tétel végén az irodalmi hivatkozás, illetve a töredéket meghatározó és leíró munkatárs nevének betűjele áll.

Szende Katalin, a budapesti Közép-európai Egyetem oktatója már hosszabb ideje kutatja Sopron város hivatali írásbeliségét. Ezért kérte fel őt a *Fragmenta codicum* csoport vezetője, Madas Edit, hogy a soproni kódextöredékeket jegyzékbe foglaló kötetet eredményeivel egészítse ki. Kutatásai során a városi tanács és a soproni könyvkötők kapcsolatára vonatkozó adatok: megbízások és más dokumentumok segítségével bizonyos esetekben sikerült töredékegyütteseket könyvkötőkhöz kapcsolnia. Munkáját nagyban segítette, hogy Dominkovits Péter és D. Szakács Anita, a Soproni Levéltár főlevéltárosai összeállították az eddig ismert 16–17. századi, városi megrendelésre is dolgozó soproni könyvkötők listáját. Az idézett Magyar Könyvszemle-cikkben a 2. táblázat igen szemléletesen mutatja, hogy mely kódextöredék-sorozatok kapcsolódnak az azokat feltehetően felhasználó könyvkötőkhöz, jelezve, hogy mely műből való a töredék, mi a bekötött akta vagy könyv, s ennek jelzete. Ezekből válik világossá, hogy a könyvkötésekhez használt kódexlapok Sopron könyvkultúrájának megismeréséhez alapvető forrásul szolgálnak. S milyen érdekes eredmény születhet majd abból, ha a töredékeket összevetik például a városban fennmaradt középkori végrendeletek vagy templomi leltárak könyvjegyzékével! Aligha szükséges bizonygatni, hogy a töredékkutatás, a kódextöredékek meghatározása a középkori magyar művelődéstörténet egyik legfontosabb területe.

Bár az eddigi kötetek más-más kiadónál jelentek meg, mindegyik törekedett a kötetek egységes külső megjelenítésére. Natúrszerű, keménytáblás vászonkötésben, jól áttekinthető tördeléssel és a tipográfia adta lehetőségekkel élve igényes kivitelben jelentették meg a soproni töredékek kötetét is.

2007. LXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Munkatársaink

319 Munkatársaink

Csiszár Attila etnográfus, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Pf. 68.

F. Romhányi Beatrix egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem,
1088 Budapest, Reviczky utca 4/c.

Goda Károly PhD hallgató, 9200 Mosonmagyaróvár, Engels út 9.

Horváth László ny. fizikus, 1143 Budapest, Semsey u. 9.

Kis Péter főlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára, 1350 Budapest, Pf. 1.

Kovács Péter egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2087 Piliscsaba, Egyetem u. 1.

Piti Ferenc tudományos főmunkatárs, Szegedi Tudományegyetem,
MTA-SZTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport, 6722 Szeged, Egyetem u. 2.

Rozsondai Marianne osztályvezető, MTA Könyvtára, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, 1051 Budapest, Arany János u. 1.

Szende Katalin egyetemi adjunktus, Közép-európai Egyetem,
1051 Budapest, Nádor u. 9.

Vinkler Bálint történelemtanár, 1046 Budapest, Nádasdy u. 25. VII. 21.

2007. LXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / INHALTSVERZEICHNIS

320 INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

Katalin Szende: Eine Rezension als Geburtstagsgruß. Mihály Kubinszky: Das ionische Kapitell (Budapest, HAP Galéria, 2006) 243

STADT- UND BESITZVERWALTUNG

Beatrix F. Romhányi: Paulinerklöster in der Umgebung von Ödenburg..... 246

Károly Goda: Die Struktur der Stadtverwaltung in Ödenburg am Ende des Mittelalters 255

László Horváth: Klagebriefe aus dem Gebiet der Kapuvärer und Fertőszentmiklóser Herrschaft (1724–1800). 2. Teil. 272

KLEINE MITTEILUNGEN

Péter Kovács: Scarbantia in den antiken Quellen 289

Péter Kis: Die mittelalterlichen Urkunden des Niczky-Archivs. Bericht über die Arbeiten an einem Urkundenbuch 298

ÖDENBURGER PORTRÄTS

Bálint Vinkler: Ein halbes Jahrhundert im Dienst der Stadt. Ein Interview zum 75. Geburtstag von József László Kovács	305
Attila Csiszár: Imre Pájer (1949–2007)	313

BÜCHERSCHAU

Ferenc Piti: Richárd Horváth: Urkunden der Komitatsbehörde des Komitats Győr (1318-1525) Győr, 2005	315
Marianne Rozsondai: Edit Madas Red.: Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Sopron. Budapest, 2006	316

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Winkler Gábor: Kubinszky Mihály 70 éves. SSz. 51 (1997), 360–364.

2 (Megjegyzés - Popup)

Kubinszky Mihály műveinek válogatott bibliográfiája. SSz. 56 (2002), 204–209.

3 (Megjegyzés - Popup)

Hadd utaljak itt csak az életmű-bibliográfia megjelenése óta publikált kötetekre és azok ismertetéseire: Sopron építészete a 20. században. Szeged – Tatabánya, 2003., ism. Győr Attila, SSz. 58 (2004), 194–195.; A régi soproni Lőver. Tatabánya, 2005., ism. Gömör Judit. SSz. 60 (2006) 371–374.

4 (Megjegyzés - Popup)

Hans Peter Zelfel: Zu einigen Klöstern des heutigen Burgenlandes im Spätmittelalter mit besonderer Berücksichtigung der Paulinerklöster. In: Andreas Baumkircher – Erben und Nachfolger. Hrsg. Ulrike Döcker – Rudolf Kropf. Eisenstadt, 1992. 353–367, itt: 355–356.

5 (Megjegyzés - Popup)

Zelfel szerint (i. m. 358) a kolostort 1473-ban alapította Ellerbach, Engel (Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia. MTA Történettudományi Intézete – Arcanum Digitéka 2001 CD-ROM) szerint azonban már 1471. június 18. előtt meghalt, így az alapításra csak ezen időpont előtt kerülhetett sor. Berthold von Ellerbach egyébként 1429–1470 között szerepel a magyarországi oklevelekben, 1457-ben udvari lovag, majd Mátyás idején, 1465–1467-ig erdélyi vajda is volt.

6 (Megjegyzés - Popup)

Az alapításról az első két oklevél 1475. V. 7-én és 21-én kelt német illetve latin nyelven (MOL Dl 17681; Documenta Artis Paulinorum. I. Kézirat. Gyűjt. Gyéressy Béla. Szerk. Tóth Melinda. Budapest 1975. 6–7, 7–8. sz.; Zelfel i. m. 359–360. Az alapítás körülményeiről és a kolostor történetének okleveles adatairól ld. még Martin Meršić: Baumgarten im Burgenland. Baumgarten 1963. 30–43, kül. 30–32; Hans Peter Zelfel: Die Paulinerklöster Schlaining und Baumgarten. In: Der Orden der Pauliner OSPE, seine Geschichte – seine Aufgaben – seine Stellung. Hrsg. Julius Dirnbeck – Rudolf Kropf – Wolfgang Meyer. [Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Heft 70]. Eisenstadt 1984. 115–127). Ezt az adományt megerősítette Ulrich von Grafeneck és fia egy 1479-ben kelt német nyelvű oklevelében is (MOL Dl 18300), mely feltehetően a szerzetesek június 2-án elrendelt, július 13-án elvégzett birtokbavételével (Meršić i. m. 36) összefüggésben keletkezett. Az 1479-es oklevél szövegét ld. a Függelékben. Itt jegyzem meg, hogy Brigitte Haller-Reiffenstein Wolf halálának terminus post quemként 1477-et, a pozsonyi szerződés évét adja meg, a fenti oklevél alapján azonban 1479 közepe táján még élt.

7 (Megjegyzés - Popup)

Szentgyörgyi és Bazini János és Zsigmond 1446–1492 között szerepelnek az oklevelekben, Mátyás király korában mindketten betöltötték az erdélyi vajda tisztét. János 1492-ben, Zsigmond 1493-ban hunyt el. Öccsük, Kristóf 1486–1498 között tűnik fel az oklevelekben (Engel i. m.).

8 (Megjegyzés - Popup)

1520. VIII. 28.: MOL DI 23487. Talán ezzel a kolostorral azonosítható a Seebach szerint (Gerhard Seebach: Studien zur spätmittelalterlichen Klosterbaukunst der Pauliner in Österreich. In: Der Orden der Pauliner OSPE, seine Geschichte – seine Aufgaben – seine Stellung. Hrsg. Julius Dirnbeck – Rudolf Kropf – Wolfgang Meyer. [Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Heft 70]. Eisenstadt 1984. 193) 1546–1563 között elhagyott nemesvölgyi (Edelstal, A) kolostor, mely a 15. században szintén a Szentgyörgyi és Bazini család birtoka volt. A kolostorról más forrás eddig nem ismert, Gyöngyösi sem tud róla. Ha az azonosítás helyes, akkor az alapítást a Szentgyörgyiek az 1470-es években csak megkezdték (erre utal Szentgyörgyi és Bazini Kristóf végrendelete is), és az 1520-as oklevél talán éppen az építkezés folytatása kapcsán is keletkezett. Ebben az esetben a szerzetesek talán röviddel Mohács előtt foglalhatták el az épületeket.

9 (Megjegyzés - Popup)

1481. I. 10.: Documenta Artis Paulinorum. III. Kézirat. Gyűjt. Gyéressy Béla. Szerk. Tóth Melinda. Budapest 1978, 226 (a továbbiakban DAP III). A birtokok kiteljesítése: 1482. VII. 15.: MOL DI 18692. Az alapítást megerősítette Orbán győri püspök 1483-ban (MOL DI 18750).

10 (Megjegyzés - Popup)

1493. III. 14.: MOL DI 19979. Bár néhány hónappal később II. Ulászló oltalomlevelet adott ki a kolostor számára, az többé nem épült újjá (1493. VII. 19.: MOL DI 20039).

11 (Megjegyzés - Popup)

1525. VII. 5.: MOL DI 24164 – a bánfalvai kolostor megkapta a leégett kertesi kolostor meggyesi szőlőit. (DAP I. 6.); 1526. VI. 6.: MOL DI 24297 (= 89224) – a bánfalvai kolostor megkapta a leégett kertesi kolostor összes javait. (DAP I. 6.)

12 (Megjegyzés - Popup)

1447. II. 28.: MOL DI 14057. A sváb származású Ulrich von Grafeneck ebben az időben III. Frigyes zsoldosvezére volt, s őt szolgálta az 1460-as évek végéig. Többször vezetett hadat a husziták ellen, sőt 1466-ban a Frigyes és Mátyás által közösen tervezett törökellenes hadjárat kijelölt vezére is volt. 1465-ig, Sopronnak a császártól történt visszaváltásáig a város Frigyes-párti kapitánya volt. Katonai és diplomáciai tehetségének köszönhetően jelentős birtokokat és nagy jövedelmeket szerzett, második házassága révén pedig a legelőkelőbb osztrák nemesek közé emelkedett. Pártváltásai miatt azonban később több ausztriai birtokát is elvesztette, halála után pedig gyermekei nagyrészt csak birtok-igé-nye-ke-t örökölték. Első házasságából származó fia már apja halála előtt elhunyt, második házasságából származó három fia pedig örökös nélkül, johannita lovagként halt meg. Ulrich von Grafeneck életrajzát eddig legrészletesebben Brigitte Haller-Reiffenstein írta meg (Ulrich von Grafeneck und seine Nachkommen – Ein Parallelfall? In: Andreas Baumkircher – Erben und Nachfolger. Eisenstadt 1992. 117–153). Grafeneck életrajzi adatait a továbbiakban tőle idézem.

13 (Megjegyzés - Popup)

Ld. a 3. jegyzetet. A kertesi kápolnát tíz évvel korábban, 1465-ben már említik mint Szt. Kereszt-bú-csú-já-ró-helyet. A pálosokat néhány évvel később, 1479. VII. 13-án iktatták be a birtokokba (MOL DI 18218). Az építkezés még tovább is folyhatott, erre utal legalábbis a győri püspök 1486-os búcsúengedélye, amelyet 1487-ben az esztergomi segédpüspök kiterjesztett (MOL DI

19162).

14 (Megjegyzés - Popup)

A német császár és a magyar király közötti viszony megromlása tulajdonképpen Frigyes összes olyan egykori zsoldosvezéréért kellemetlen helyzetbe hozta, akik időközben – részben Frigyes, részben Mátyás adományaiból – magyarországi birtokokat (is) szereztek. Különösen veszélyeztetve érezhették magukat azután, hogy a császár 1471-ben kivégeztette Andreas Baumkirchert, aki ráadásul Grafenecknek barátja, s talán veje (Haller-Reiffenstein i. m. 147) vagy apóstársa (Engel i. m.) is volt. Egy évvel később Mátyás 21 osztrák nemest vett védelmébe, akiknek egyik vezetője és szószólója éppen Ulrich von Grafeneck volt. A lázadó nemesek és a császár közötti tárgyalások rendkívül vontatottan haladtak, és Frigyes végül 1474-ben az aquileiai pátriárkával mint pápai legátussal kimondatta a lázadókra az egyházi átkot, amelyet 1476-ban IV. Szixtusz pápa is megújított. (Haller-Reiffenstein i. m. 138–141)

15 (Megjegyzés - Popup)

A bécsújhelyi kolostor 1480-ban a császártól sójővedelmet is kapott. Az adományt 1496-ban megerősítette Miksa császár is. (DAP III. 324.)

16 (Megjegyzés - Popup)

Az éves részletek megfizetéséről szóló nyugták: Pálos Formularium, Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. lat. 131, f. 53^{r-v}.

17 (Megjegyzés - Popup)

1454. IV. 6.: MOL DI 14813.

18 (Megjegyzés - Popup)

Szende Katalin: Otthon a városban. Budapest 2004. 206. V. ö. Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története II. rész 1. kötet, Sopron, 1930. 91. (A továbbiakban: Házi II/1.)

19 (Megjegyzés - Popup)

DAP III. 226. A templom és a kolostor történetéről ld. még: Ifj. Csemegi József: Sopronbánfalva középkori templomai. SSz. 2 (1938) 196–203.

20 (Megjegyzés - Popup)

Erről tanúskodnak a soproni Grundbuch bejegyzései is: Mollay Károly: Első telekkönyv / Erstes Grundbuch 1480–1553. Sopron Város Történeti Forrásai, A sorozat 1. kötet, Sopron, 1993. 490, 592, 814. bejegyzések.

21 (Megjegyzés - Popup)

DAP III. 229.

22 (Megjegyzés - Popup)

DAP III. 229–230.

23 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. (Győregyházmegye múltjából IV/1). Sopron 1939. 266.

V. ö. Házi II/1. 204–205. Az 1547-ben már pusztán álló malomról ld. Mollay: Első telekkönyv i. m. 832. bejegyzés.

24 (Megjegyzés - Popup)

Házi i. m. 266. Az 1488-as adójegyzék alapján a ház: Dávid Ferenc – Goda Károly: A soproni belváros házai és háztulajdonosai 1488–1734. Kézirat, megjelenés alatt (a továbbiakban: Dávid–Goda), Nr. 59., azaz Szent György u. 18., Kat. 122. Itt köszönöm meg Goda Károly szíves segítségét, aki az adományban szereplő házak azonosítását elvégezte.

25 (Megjegyzés - Popup)

A ház azonosítása: Dávid–Goda Nr. 21., azaz Hátsókapu u. 2., Kat. 85. Ezt támasztják alá az adójegyzékek (1488, 1489, 1489 december, 1490, 1495. november 27.)

26 (Megjegyzés - Popup)

Háza feltehetően: Dávid–Goda Nr. 18., azaz Szent György u. 19., Kat. 89., 1488 és 1495 közötti adójegyzékek alapján.

27 (Megjegyzés - Popup)

Az 1488 és 1495 közötti adójegyzékek alapján nem azonosítható.

28 (Megjegyzés - Popup)

Az 1490-es adójegyzék alapján a hely feltehetően: Dávid–Goda Nr. 68., azaz Templom u. 17., Kat. 159.

29 (Megjegyzés - Popup)

Cziruos Schücznerhez ld. pl. 1488, 1489, 1489 december. Ebben az esetben a pálosok telke fel-te-he-tő-en azonos: Dávid–Goda Nr. 19., azaz Szent György u. 19., Kat. 89.

30 (Megjegyzés - Popup)

Ld. a 10. jegyzetet.

31 (Megjegyzés - Popup)

Tulajdon: Gyöngyös (DAP III. 213), Óbuda, Vác, Róma; jövedelem: Pozsony. Vö. F. Romhányi Beatrix: Pálos gazdálkodás a 15–16. században. Századok 141 (2007). 299–351, itt 339.

32 (Megjegyzés - Popup)

1472. V. 25.: MOL DI 17337 – Mátyás király borkimérési jogot biztosított a diósgyőri pálosoknak mis-kolci házukban. Az adományt alig egy hónap múlva a király kénytelen volt visszavonni a miskolci pol-gárok tiltakozása miatt. 1487. I. 26.: MOL DI 34532 (Mályusz Elemér: A szlavóniai és horvátországi kö-zépkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban. II. közlemény. Levéltári Közlemények 5 [1927]. 136–209, itt: 179–180 [115. sz.]) – Zágráb városa borkimérési jogot biztosított a pálosoknak a vá-rosban lévő házukban. A máriavölgyi kolostor Dévényben az ottani szőlőkkel együtt egy házat is ka-pott: DAP I. 298. Ugyanez a kolostor volt a kedvez-ményezettje annak az adománynak, melyet a pá-los Formularium (Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 131) őrzött meg számunkra: két gyön-gyö-si pap a vá-rosban egy házat, egy boltozott kőpincét és egy szőlőt adott kegyes

adományként az oklevélben thalinak nevezett máriavölgyi Szűz Mária kolostornak (f. 48^f). A ládi pálosoknak Sajó-szent-péteren volt az ottani szőlőkhöz kötődő háza: DAP I. 160–161.

33 (Megjegyzés - Popup)

Házi i. m. 267.

34 (Megjegyzés - Popup)

Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása. Descriptio Comitatus Semproniensis II. A latin szöveget gondozta és fordította... Tóth Gergely. Sopron Város Történeti Forrásai, C sorozat 3. kötet, Sopron, 2006. 182.

35 (Megjegyzés - Popup)

Házi i. m. 267.

36 (Megjegyzés - Popup)

DAP III. 226.

37 (Megjegyzés - Popup)

Házi i. m. 268. Georg Wolfenreit lovag Magyarországon a török elleni védelemben játszott szerepet, 1532-ben Hans Katzianer mellé az alsó-ausztriai rendek által kinevezett haditanácsos volt (Pálffy Géza: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr, 1999. 34).

38 (Megjegyzés - Popup)

DAP III. 226–227.

39 (Megjegyzés - Popup)

DAP III. 227–228.

40 (Megjegyzés - Popup)

DAP III. 232.

41 (Megjegyzés - Popup)

Haller-Reiffenstein i. m. 148.

42 (Megjegyzés - Popup)

Haller-Reiffenstein i. m. 148–150.

43 (Megjegyzés - Popup)

A bánfalvi pálos kolostor és javak 16–17. századi történetére: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron Város Levéltára, Lad. II. et B. Fasc. 1–5. Ennek az iratanyagnak a részletes feldolgozása eddig nem történt meg. Köszönöm Dominkovits Péter főlevéltárosnak, hogy felhívta figyelmemet erre a levéltári anyagra.

44 (Megjegyzés - Popup)

A kolostor pusztulásakor a ma is meglévő épületrészek (templom, lépcsőház, sekrestye és káptalanterem) kívül csak egy helyiség volt falazott, a többi épületrész fából épült (Seebach i. m. 193).

45 (Megjegyzés - Popup)

Zelfel i. m. 360.

46 (Megjegyzés - Popup)

Majorossy Judit: Church in Town. Urban Religious Life in Late Medieval Pressburg in the Mirror of Last Wills. PhD disszertáció, CEU. Budapest 2006. Kézirat. III. 2. fejezet.

47 (Megjegyzés - Popup)

Pl. több erdélyi ferences és domonkos kolostor birtokolt malmot, szőlőt, halastavat, az egri ágos-tonrendi remete-kolos-tor szőlőt, a segesdi ferences kolostor egy budai házat; Mátyás ek-kor-tájt adatta át a vértesszentkereszt bencés apátságot maradék birtokaival együtt a domonkosoknak, az ercsi ciszterci apátságot pedig az ágostonrendi remetéknek; a garai domonkos kolostor igazolhatóan jobbágytelkeket is birtokolt.

48 (Megjegyzés - Popup)

Az oklevél átírását Majorossy Juditnak köszönöm.

49 (Megjegyzés - Popup)

Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig. Budapest, 1946. 542–566. A későbbiekben: Ember 1946.

50 (Megjegyzés - Popup)

Természetesen az átfogó munka keretei között mindez nehezen volt kivitelezhető, ám ennek következtében a városi élet normatív megjelenítése sok esetben teljesen elfedte a hétköznapi sokszínű igazgatástörténeti valóságát.

51 (Megjegyzés - Popup)

Eberhard Isenmann: Die Deutsche Stadt im Spätmittelalter. Stuttgart, 1988. 131–209. A továbbiakban: Isenmann 1988; Evamaria Engel: Die deutsche Stadt des Mittelalters. München, 1993. 55–116. A továbbiakban: Engel 1993. Az igazgatástörténet és városi belpolitika összefüggéseiről lásd Wilfried Ehbrecht (szerk.): Verwaltung und Politik in Städten Mitteleuropas. Beiträge zu Verfassungsnorm und Verfassungswirklichkeit in altständischer Zeit. Köln, 1994.

52 (Megjegyzés - Popup)

Átfogó tanulmánygyűjtemények keretében lásd Wilfried Ehbrecht (szerk.): Städtische Führungsgruppen und Gemeinde in der werdenden Neuzeit. Köln, 1980.; illetve Heinz Schilling – Herman Diederiks (szerk.): Bürgerliche Eliten in den Niederlanden und in Nordwestdeutschland. Studien zur Sozialgeschichte des europäischen Bürgertums im Mittelalter und in der Neuzeit. Wien, 1985.

53 (Megjegyzés - Popup)

Az egyik legalaposabban tanulmányozott délnémet város Augsburg: Wolfgang Reinhard (szerk.): Augsburger Eliten des 16. Jahrhunderts: Prosopographie wirtschaftlicher und politischer

Führungsgruppen: 1500–1620. Berlin, 1996.; Jörg Rogge: Für den Gemeinen Nutzen. Politisches Handeln und Politikverständnis von Rat und Bürgerschaft in Augsburg im Spätmittelalter. Tübingen, 1996. Az ausztriai kutatásokról tájékoztat: Peter Csendes – Johannes Seidl: Stadt und Prosopographie: Zur quellenmässigen Erforschung von Personen und sozialen Gruppen in der Stadt des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit. Linz, 2002.

54 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: A városi kancellária kialakulása Sopronban. SSz. 10 (1956), 202–215. A továbbiakban: Házi 1956; uő.: A soproni plébániai iskola. SSz. 3 (1939), 103–116.; uő.: A soproni polgárjog megszerzésének története. SSz. 5 (1941), 269–279. A továbbiakban: Házi 1941. A prozopográfiai adatgyűjtését lásd uő.: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. 1–2. kötet, Budapest, 1982.

55 (Megjegyzés - Popup)

Összefoglaló jellegű munkái: Mollay Károly: Sopron a középkor végén. SSz. 1956. 31–42.; uő.: Sopron vármegye vázlatos története. In: Csatai Endre – Dercsényi Dezső (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1956. A továbbiakban: Mollay 1956.

56 (Megjegyzés - Popup)

Munkásságára: Tirnitz József: Sopron szabad királyi város külső tanácsa 1526–1711. In: Bónis György – Degré Alajos (szerk.): Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából. Budapest, 1971. 53–79. A továbbiakban: Tirnitz 1971; Tirnitz József – Szakács Anita: Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái I. 1533–1554. Sopron, 1996. 82–92. A továbbiakban: Tirnitz – Szakács 1996. A korábbi időszakkal kapcsolatban lásd Goda Károly: A város élén. Sopron polgármesterei a 15–16. század fordulóján. SSz. 58 (2004), 308–328. A továbbiakban: Goda 2004.

57 (Megjegyzés - Popup)

A fenti tematika szorosan összefügg a város működése során létrejött és fennmaradt iratanyagok jellegével, amiről átfogó áttekintést ad: Mollay Károly – Goda Károly: Gedenkbuch / Feljegyzési könyv (1492–1543). Sopron város történeti forrásai / Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg. A sorozat, 3. kötet – Reihe A, Band 3, Sopron, 2006. 28–31. A továbbiakban: Mollay – Goda 2006.

58 (Megjegyzés - Popup)

Sajnos területi korlátok miatt jelen tanulmányban a városi kancellária igazgatástörténeti jelentősége nem kerül bemutatásra, így minderről lásd: Mollay – Goda 2006. 26–28.

59 (Megjegyzés - Popup)

Házi 1941. 269–271.; Mollay 1956. 51–53.; Tirnitz 1971. 53–55.; Szende Katalin: Polgárnak lenni. A polgárjog megszerzésének elvei és gyakorlata a késő-középkori Sopronban. In: Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv 1 (2006), 85–89. A továbbiakban: Szende 2006.

60 (Megjegyzés - Popup)

Isenmann 1988. 136.

61 (Megjegyzés - Popup)

Engel 1993. 57, 114–116.

62 (Megjegyzés - Popup)

Tirnitz – Szakács 1996. 7–13. Az 1277-es kiváltságlevelet lásd Kubinyi András (szerk.): *Elenchus Fontium Historiae Urbanae*. Vol. III. Pars 2, Budapest, 1997. 68–71. A továbbiakban: Kubinyi 1997.

63 (Megjegyzés - Popup)

Mollay – Goda 2006. 23–24.

64 (Megjegyzés - Popup)

Az egyes kifejezéseket lásd Házi I/1. 225., 243., 245., míg a kérdés szakirodalmára: Mollay 1956. 52–53.

65 (Megjegyzés - Popup)

Házi 1956. 212. Az állandósult formulára lásd: Házi I/2. 23., 277.

66 (Megjegyzés - Popup)

Szende 2006. 86. A tanács megjelölésére lásd Házi I/1. 257., 281., 289., és I/2. 5., 10.

67 (Megjegyzés - Popup)

A tanácsalakulások időszakáról: Engel 1993. 59., míg Bécsről lásd Leopold Sailer: *Die Wiener Ratsbürger des 14. Jahrhunderts*. Wien, 1931. 6–18., 15–30.; Richard Perger: *Beiträge zur Wiener Verfassungs- und Sozialgeschichte im Spätmittelalter*. In: *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien*. 1976/1977. 11–41., és uő.: *Die Wiener Ratsbürger, 1396–1526. Ein Handbuch*. Wien, 1988. 4–19. A továbbiakban: Perger 1988.

68 (Megjegyzés - Popup)

Engel 1993. 68–69., és Mollay Károly: *A három középkori városháza*. SSz. 31 (1977), 234–247.

69 (Megjegyzés - Popup)

Perger 1988. 19. és Helmuth Größing: *Die Wiener Stadtanwälte im Spätmittelalter*. In: *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien*. 1970. 36–45.; míg a kérdés tágabb kontextusához Dietrich W. Poeck: *Zahl, Tag, Stuhl. Zur Semiotik der Ratswahl*. In: *Frühmittelalterliche Studien*. 1999. 396–427. és uő.: *Rituale der Ratswahl. Zeichen und Zeremoniell der Ratssetzung in Europa (12–18. Jahrhundert)*. Köln, 2003.

70 (Megjegyzés - Popup)

Házi II/4. iv–v. és Mollay Károly: *Családtörténet és társadalomtörténet (Az 1532. évi soproni mészárosok)*. SSz. 42 (1988), 301–311.

71 (Megjegyzés - Popup)

Isenmann 1988. 131–134.; Tirnitz – Szakács 1996. 7–9.

72 (Megjegyzés - Popup)

Perger 1988. 14–16. és Szende 2006. 89–98.

73 (Megjegyzés - Popup)

Engel 1993. 63–69. és Perger 1988. 18–19.

74 (Megjegyzés - Popup)

Ferdinand Opll: Zur spätmittelalterlichen Sozialstruktur von Wien. In: Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien. 1993. 7–87.

75 (Megjegyzés - Popup)

Engel 1993. 63–69. és Tirnitz 1971. 53–55.

76 (Megjegyzés - Popup)

Perger 1988. 19–23.

77 (Megjegyzés - Popup)

Perger 1988. 3–4., 21–25., és uő.: Der Wiener Rat von 1519 bis 1526. In: Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien. 1979. 135–168.

78 (Megjegyzés - Popup)

Mollay – Goda 2006. 24–26.

79 (Megjegyzés - Popup)

Az adószedési gyakorlattal kapcsolatban lásd Házi II/3. iii–xi., míg a vizsgált szűkebb korszakból fennmaradt adójegyzékek: Házi II/4. 393–406. (1488), 407–419. (1489); II/5. 1–17. (1489), 21–35. (1490), 166–175. (1505), 351–365. (1523); II/6. 284–286. (1507–1510), 363–373. (1524), 376–387. (1525). Az adóztatás rendszerének bemutatására és az 1458/59. évi adójegyzékek elemzésére lásd Fügedi Erik: Középkori várostörténetünk statisztikai forrásai. In: Történeti Statisztikai Közlemények. 1:1, 1957. 43–85.; 1:2, 1957. 16–75.; 2, 1958. 33–47.

80 (Megjegyzés - Popup)

Tirnitz 1971. 61–78.

81 (Megjegyzés - Popup)

A példák: Házi II/2. 183–184. (1496), 185–187. (1507), 193–196. (1524), 196–199. (1525), 199–203. (1526).

82 (Megjegyzés - Popup)

Tirnitz 1971. 53–61. A Bécsújhelyen korábban lezajló hasonló folyamatokról ad elemzést Albert Müller: Machtpositionen und Ordnungen. Zwei oder drei Bausteine zu einer Sozialgeschichte von Wiener Neustadt im Spätmittelalter. In: Sylvia Hahn – Karl Flanner (szerk.): Die Wienerische Neustadt. Handwerk, Handel und Militär in der Steinfeldstadt. Wien, 1994. 425–470., 532–542.

83 (Megjegyzés - Popup)

Minderről lásd a közgyűlési jegyzőkönyvek 1540-es évekbeli köteteit: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron Város Levéltára (A továbbiakban: SVL), IV. A. 1002. a. Antiquae

reflexiones Communitatis Soproniensis / Gemeinbetrachtungen (Oe Lad. XXX et EE, fasc. 1, 1542–1700) és az átalakulás eredményeit mutatja: SVL, IV. A. 1023. Musterregister, 1569.

84 (Megjegyzés - Popup)

Isenmann 1988. 133–134.

85 (Megjegyzés - Popup)

Engel 1993. 63–69.

86 (Megjegyzés - Popup)

Engel 1993. 85–96.

87 (Megjegyzés - Popup)

Isenmann 1988. 169–181.

88 (Megjegyzés - Popup)

Perger 1988. 21–25., és sokkal részletesebben lásd Otto Brunner: Die Finanzen der Stadt Wien von den Anfängen bis ins 16. Jahrhundert. Studien aus dem Archiv der Stadt Wien 1/2. Wien, 1929. 44–45, 37–75., 173–231.

89 (Megjegyzés - Popup)

Perger 1988. 21–25., és sokkal részletesebben lásd Max Kratochwill: Die Gründung des Wiener Bürgerspitals. In: Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien. 1955/56. 84–96.

90 (Megjegyzés - Popup)

Minderről: Mollay 1956. 49–52.; Tirnitz – Szakács 1996. 8–9.; Mollay – Goda 2006. 24–25. Az egyes elszámolások: Házi II/1. 170. (1427), 172. (1430), 172–173. (1431–1432), II/4. 256–269. (1466), II/5. 39–65. (1495–1496), 118–138. (1503–1504), 205–241. (1514), 382–440. (1524–1525).

91 (Megjegyzés - Popup)

A főtisztviséget viselők kamarási elszámolásai: Házi II/5. 77–95. (1498–1499), 141–166. (1504–1505), és a *Gedenkbuch*-ban nyugtázott elszámolások: Mollay – Goda 2006. Nr. 41., 42., 58., 80., 95., 104., 131., 133., 180., míg a polgárság 1524-es panaszáról: Házi II/2. 193–196.

92 (Megjegyzés - Popup)

Minderről: Tirnitz 1971. 55–65., és az 1410-es elszámolás: Házi II/1., 155–156.

93 (Megjegyzés - Popup)

A hivatkozott közgyűlési jegyzőkönyvek: Házi II/2. 183–184. (1496), 199–203. (1526).

94 (Megjegyzés - Popup)

Minderről: Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Győregyházmegye múltjából IV. szám 1. rész, Sopron, 1939. (A továbbiakban Házi 1939) 31–32., 90., 212., 247., 333–334. (általában és a Szt. Mihály templomról különösen), 150–153. (ispotály). Az utóbbira vonatkozó számadások: Házi II/2.

306–313. (1420), Házi II/3. 56–63. (1436–1437), 94–108. (1438–1439), 108–112. (1439), Mollay – Goda 2006. Nr. 53. (1495). A Szt. Mihály templomra vonatkozó számadások: Házi II/5. 65–66. (1495), 440–444. (1496 táján), illetve a bejegyzések a *Gedenkbuch*-ban: Mollay – Goda 2006. Nr. 2., 4., 5., 6., 7., 92., 98., 99.

95 (Megjegyzés - Popup)

A rendkívüli eset: Mollay – Goda 2006. Nr. 99., míg a többi kápolnára és templomra: Házi 1939. 58., 176–188. (ferences templom), 139–140., 234. (Szt. János kápolna), 234. (Szt. Fábián és Szt. Sebestyén kápolna), 228–229. (Szt. György kápolna), 203. (Várarókmonti Boldogasszony templom), 261–267. (bánfalvi Szt. Farkas kápolna). Az egyes elszámolásokról vonatkozóan a ferences templomra lásd Mollay – Goda 2006. Nr. 189. (1508), Házi II/5. 245–270. (1518–1522), 367–382. (1523–1527); a Szt. János kápolnára lásd Házi II/5. 270–283. (1518–1530); a Szt. György kápolnára lásd Házi II/5. 241–244. (1515–1517); a Várarókmonti Boldogasszony templomra lásd Mollay – Goda 2006. Nr. 85. (1502); a bánfalvi Szt. Farkas kápolnára lásd Mollay – Goda 2006. Nr. 95. (1500), Házi II/5. 96–118. (1502–1510).

96 (Megjegyzés - Popup)

Minderről lásd Tirnitz 1971. 54–55., 65–66., 72–75.; Mollay 1956. 48–59., 63–67., 74–80. A hegymesterekre: Házi – Németh 2005. Nr. 376. (1471), illetve Mollay – Goda 2006. Nr. 337. (1523), 338. (1524), míg a fertálmesterekre Házi II/2. 187–188. (1508), 188–190. (1513), 199–203. (1526).

97 (Megjegyzés - Popup)

A fentiekkel kapcsolatban lásd Házi II/2. 191–193. (1523), Házi – Németh 2005. Nr. 3. (1457), míg a zsidóbírói tisztségről: Házi – Németh 2005. Nr. 36. (1439), Mollay – Goda 2006. Nr. 75. (1497), 396. (1531).

98 (Megjegyzés - Popup)

A forrásokról: Házi – Németh 2005. Nr. 580. (1466), Mollay – Goda 2006. Nr. 423. (1536), 424. (1537), 426. (1536), 427. (1537). A város hadra fogható lakosságával kapcsolatban: Házi II/6. 412–419. (1526), Mollay Károly: Kőszeg 1532. évi ostroma és Sopron. SSz. 37 (1983), 193–236. (1532), és a későbbiekéről: SVL, 200, IV. A. 1023 (1569), míg a többire lásd Oe Lad. XXXIV. et II. Az 1530-as évekre kialakult igazgatási állapotról részletesen ír Baraczkai István: Az 1535/36. évi Sopron városi kamarai számadáskönyv néhány tanulsága. SSz. 23 (1969), 207–215.

99 (Megjegyzés - Popup)

Ember 1946. 542–566.

100 (Megjegyzés - Popup)

Egy 1491-es elszámolás az előző polgármester özvegye részéről: Mollay – Goda 2006. Nr. 32.

101 (Megjegyzés - Popup)

Az itt említett példákra: Házi II/5. 77–95., 141–166., Mollay – Goda 2006. Nr. 42., 93., 104. (kamarásság), Nr. 92. (a hármasság), Házi II/2. 185–187. (a falugrófság).

102 (Megjegyzés - Popup)

A *Gedenkbuch*ban hagyatékok és végrendeletek pl.: Nr. 11., 20., 46., 70., 124., 139., 141., 156., 163., 178., 188., 193., 199., 228., 230., 235., 236., 246., 262., 284.1., 284.2., 288., 297., 361., 367., 368., 369., 371., 372., 374., 375., 376., 377., 378., 379., 380., 381., 383., 385., 387., 389., 391., 392., 394., 403., 409., 412., 413., 414., 417., 421., 422., 442.; misealapítványok: Nr. 103., 286., 293., 296., 311., 318.

103 (Megjegyzés - Popup)

A városbíró, mint kamarás: Mollay – Goda 2006. Nr. 41. (1485), míg a bírói székek a *Gerichtsbuch*ban megörökített munkájáról: ingatlanügyek (pl.: Nr. 436., 437., 440., 446., 468., 486.), perfelvételek (pl.: Nr. 471., 472., 473., 474.), beadványkérés (pl.: Nr. 465.), tanúmeghallgatás (pl.: Nr. 482., 483., 484., 485.), perhalasztás (pl.: Nr. 462., 464., 528.) és végső tárgyalás (pl.: 467., 477.).

104 (Megjegyzés - Popup)

Bűncselekmények: Mollay – Goda 2006, Nr. 24., 31., 38., 44., 127., 128., 176., 186., 207., 208., 211., 219., 227., 249., 268., 272., 398., 448.; illetve kölcsönügyletek: Nr. 12., 14., 57., 166., 177., 242., 251., 252., 253., 261., 270., 316., 320., 321., 400., 450.

105 (Megjegyzés - Popup)

Az ilyen típusú nyilatkozatok funkciójáról lásd Isenmann 1988. 161–162., illetve Engel 1993. 71–83.; míg a soproni példáról lásd Házi I/6. 41–42., 162–163., 199–200., 216–217., 250–251., 261–262., 278–279., 283., 310–312.

106 (Megjegyzés - Popup)

Az itt szereplő reverzálisok: Házi – Németh 2005. Nr. 554., 555., 556., 557., 558., 559., 560., 561., 562., 563., 564., 565., 566., 567.; a Papi könyv (*Priesterbuch*) forrástani leírása: Házi II/6. III–V., jelzete: SVL, 204, IV. A. 1027, Dl. 3799. (Lad. XLIX. cs. ZZ nr. 105).

107 (Megjegyzés - Popup)

Minderről lásd Szende 2006. 89–98.; A források: Bürgerbüchl und Ächtbüchl, levéltári jelzete: SVL, IV. A. 1027, Dl. 3830.; SVL, 179, IV. A. 1003. g: Bürger-Register, fasc. 1.; Házi – Németh 2005. Nr. 526., 571.; Mollay – Goda 2006. Nr. 28., 84., 443.

108 (Megjegyzés - Popup)

A kamarások: pl. Házi II/5. 39–65., 118–138., 205–241., 292–350., 382–440., Mollay – Goda 2006. Nr. 58., 80., 131., 180.; ispotálmester: Mollay – Goda 2006. Nr. 53.; a templomatyák: pl. Házi II/5. 65–66., 96–118., 241–283., 367–382., 440–444., és Mollay – Goda 2006. Nr. 4., 98., 99., 189.

109 (Megjegyzés - Popup)

Minderről lásd a korábbi ismertetést.

110 (Megjegyzés - Popup)

Ember 1946. 551.

111 (Megjegyzés - Popup)

A pénzügyi ellenőrzésre vonatkozó 15. század végi példák: Mollay – Goda 2006. Nr. 32., 93., 104.

112 (Megjegyzés - Popup)

Tirnitz 1971. 53–79.

113 (Megjegyzés - Popup)

A német példákról illetve a bécsi viszonyokról: Isenmann 1988. 131., 136–138., 195.; Engel 1993. 114–116.; Perger 1988. 21–23.; míg Sopronról Goda 2004. 308–328.

114 (Megjegyzés - Popup)

A soproni politikai és kulturális változások jellegéről lásd Házi – Németh 2005. 80–85., míg ezek tágabb összefüggéseiről lásd Erich Maschke: „Obrigkeit” im spätmittelalterlichen Speyer und in anderen Städten. In: Archiv für Reformationsgeschichte. 1966. 7–22.

115 (Megjegyzés - Popup)

ma Kapuvárhoz tartozik

116 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151, Proth. XVIII. (sorszám és oldalszám nincs megadva), 1746. január.

117 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 6/1753

118 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XIV. Nr.290., 1754

119 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XIV. Nr.546., 1754

120 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 4., 1755

121 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 40/1756

122 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 40/1756

123 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XV. Nr.703., 1757

124 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 48/1756

125 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 49/1756

126 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XV. Nr.723, 1757

127 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 28/1758

128 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 42/1758 Kapuvár

129 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XVI. Nr.31, 1758

130 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XVI. Nr.109, 1758

131 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XVI. Nr.122, 1758

132 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 26/1762 Lit. E

133 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 20/1763

134 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 20/1763

135 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 26/1767

136 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 42/1767

137 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 153 Nr.23/1768, ad Fasc. A, Inter Shmil.

138 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 153 Nr.3/1768, ad Fasc. A, Inter Shmil.

139 (Megjegyzés - Popup)

ma Sopronnémeti

140 (Megjegyzés - Popup)

ma Magyarakeresztúr

141 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 12/1771

142 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 12/1771

143 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 48/1772 Lit. A

144 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 48/1772

145 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 32/1775 Kapuvár

146 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 22/1775 Kapuvár

147 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 23/1776

148 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum. 3/1778

149 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 23/1776 (Ugyanezen szövegezésű és írásképű panaszlevél uo. P 150 ad Nrum 3/1778 számon is megtalálható, de a regenshez címezve.)

150 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 19/ /1777 Lit.A. (Noha Ebergőc a Viczay család birtoka, de (úgy látszik) a kocsmáltatási jog az Esterházyaké volt.)

151 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 3/1778 (Az iratanyagban a panaszlevélnek csak a tartalmi kivonata olvasható.

152 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 3/1778 Kapuvár (Az iratanyagban a panaszlevélnek csak a tartalmi kivonata olvasható.)

153 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad3/1778 Kapuvár. A természetbeni tized kötelezettség készpénzbeli megváltásáról van itt szó. (Az iratanyagban a panaszlevélnek csak az egy mondatos tartalmi kivonata olvasható).

154 (Megjegyzés - Popup)

ma Agyagosszergény

155 (Megjegyzés - Popup)

ma Fertőendréd

156 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 39/1780

157 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 27/1780

158 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 25/1781

159 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 13/1782 Lit.C

160 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 13/1782

161 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 2/1786 Lit. B

162 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 27/1786

163 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 1/1736 Kapuvár, K. Nr. 10.

164 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr.1/1736

165 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 34/1752

166 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth.XII. Nr.528, 1752

167 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 6/1753

168 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad 20/1758

169 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr 28/1758

170 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth.XVI. Nr.131, 1758

171 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth.XVI. Nr.202, 1759

172 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 35/1761 Lit. B

173 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 40/1760 Kapuvár

174 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 1/1764 Lit. B

175 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 1/1764

176 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 10/1762

177 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 3/1763 Kapuvár

178 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 23/1763 Lit. B

179 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 1/16/1764

180 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 24/1765 Kapuvár Lit. H

181 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 47/1765

182 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 18/1766

183 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 42/1767

184 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 153 Nr.21/1768, ad Fasc. A, Inter Shmil

185 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 4/1771

186 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 12/1771 Lit. A

187 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 12/1771

188 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 5/1772

189 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 11/1772

190 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 46/1772 Kapuvár Lit. E

191 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 46/1772

192 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 23/1776

193 (Megjegyzés - Popup)

Mór fal: Függőlegesen felállított faoszlopok köré font fűzfavesszőkre tapasztott (agyagos) sárrétegből készített fal. (Az erősen kavicsos jellegű csapodi felső talajréteg valóban nem alkalmas mór fal készítésére).

194 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 23/1778 Süttör Lit. C

195 (Megjegyzés - Popup)

ma Fertőszentmiklóshoz tartozik

196 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 38/1780 Lit.B

197 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr 38/1780

198 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr 38/1780 Lit.C

199 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr 38/1780

200 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 11/1783

201 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 2/1788 (Az irat csak a panaszlevél kivonatát tartalmazza)

202 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 1/1736 Kapuvár Lit. G, Nr 7.

203 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 1/1736

204 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 1/1736 Kapuvár, Nr. 29.

205 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 1/1736

206 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 3/1750

207 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 3/1750

208 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 8/1751

209 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr 8/1751

210 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth.XIV. Nr. 59, 1754

211 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 7/1755 Kapuvár

212 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad 16/1755

213 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 20/1755

214 (Megjegyzés - Popup)

A "Svajczer" elnevezés feltehetően utalás arra, hogy az uradalom a szarvasmarha állományához Svájcból hozatott be teheneket.

215 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 20/1755

216 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 43/1755

217 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 4/1756 Kap[uvár]

218 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 4/1756

219 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 17/1757

220 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 17/1757

221 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XV. Nr. 715, 1757

222 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 14/1758

223 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 23/1758

224 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XVI. Nr.48, 1758

225 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XVI. Nr.256, 1759

226 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr.16/1760 Lit. A2.

227 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 10/1762

228 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 40/1760 Kapuvár

229 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 40/1760 Kapuvár

230 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 19/1765 Süttör

231 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 24/1765 Kapuvár Lit. H

232 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 153 Nr.23/1768, ad Fasc. A, Inter Shmil

233 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 20/1769

234 (Megjegyzés - Popup)

A Szentmiklós és Endréd között fekvő Petőháza a Zeke család birtokában volt, így az nem tartozott az Esterházy földbirtokhoz.

235 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 56/1771

236 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 68/1771 Lit. B .

237 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr.68/1771 Lit.B.

238 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 20/1772 Lit. C

239 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 20/1772

240 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 20/1772

241 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. ad Nrum 2/1773

242 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 16/1774 Süttör

243 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 16/1774 Süttör

244 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 39/1774

245 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 22/1775 Lit. C

246 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 22/1775

247 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 23/1776 és uo. ad Nrum 3/1778 Kapuvár (A két panaszlevél szövege és írásképe teljesen azonos; a 23/1776 sz. levelet az inspektornak címezték.)

248 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 3/1778

249 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 153 Nr.10/1778, ad Fasc. A, Inter Shmil.

250 (Megjegyzés - Popup)

MOL Nr.9/1778, ad Fasc. A, Inter Shmil.

251 (Megjegyzés - Popup)

MOL Nr.11/1778, ad Fasc. A, Inter Shmil.

252 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 20/1780 Kapuvár

253 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 20/1780

254 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 28/1782

255 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 18/1783 Kapuvár

256 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 16/1783 Lit. B

257 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 16/1783

258 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 26/1783 Süttör

259 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 22/1786

260 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 28/1786

261 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 43/1786 Kapuvár

262 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 43/1786 Kapuvár

263 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 43/1786 Kapuvár

264 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 1/1800 Süttör

265 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 6/1753

266 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XIV. Nr.74, 1754

267 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 40/1756

268 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 22/1756

269 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XV. Nr.705, 1757

270 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 151 Proth. XV. Nr.615, 1757

271 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 40/1760 Kapuvár

272 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 40/1760 Kapuvár

273 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 153 Nr.23/1768, ad Fasc. A, Inter Shmil.

274 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 Nr. 19/1773

275 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 3/1778

276 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 3/1778 Kapuvár

277 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 150 ad Nrum 3/1778 Kapuvár

278 (Megjegyzés - Popup)

Elhangzott a II. Scarbantia Tanácskozáson 2006. november 3-án Sopronban (a Szerk.).

279 (Megjegyzés - Popup)

Péter Kovács: Tituli Romani in Hungaria reperti. Supplementum. Budapest – Bonn, 2006.

280 (Megjegyzés - Popup)

Fontes Pannoniae antiquae I–II. Ed. Bence Fehér – Péter Kovács. Budapest 2003–2004 (angolul 2005),

Fontes Pannoniae antiquae ab a. D. CLXVII usque ad a. D. CXCII. Ed. Péter Kovács. Budapest, 2006.
(a továbbiakban: FPA)

281 (Megjegyzés - Popup)

Tóth Endre: Itineraria Pannonica. Római utak a Dunántúlon. Budapest, 2006.

282 (Megjegyzés - Popup)

Konrad Miller: Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana. Stuttgart, 1916, Ekkehard Weber: Tabula Peutingeriana. Codex Vindobonensis 324. Kommentar. Graz, 1976.

283 (Megjegyzés - Popup)

Haralambie Mihăescu: La langue latine dans le Sud-Est de Europe. București, 1978, 192–193, Nr. 147–148.

284 (Megjegyzés - Popup)

FPA 1, 64–105.

285 (Megjegyzés - Popup)

FPA 1, 72–73, 84–85, 93, 95.

286 (Megjegyzés - Popup)

Hans Krahe: Die alten balkanillyrischen geographischen Namen. Heidelberg, 1925, 82, 111.; Zoltán Mády: Zwei pannonische Ortsnamen. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 14, 1966, 197–210, 202–210. Más álláspontot képvisel: Emil Höring: Die geographischen Namen der antiken Pannonien. Dissertation Heidelberg, 1950, 65–66.; Peter Anreiter: Die vorrömischen Namen Pannoniens. Budapest, 2001, 121–122.

287 (Megjegyzés - Popup)

Brigitte Galsterer-Kröll: Untersuchungen zu den Beinamen der Städte des Imperium Romanum. Epigraphische Studien 9, 1972, 44–145, 125, Nr. 359, RIU I p. 141.

288 (Megjegyzés - Popup)

Giovanni Forni: Le tribù romane III, 1. Le pseudo-tribù. Roma, 1985, 55, A 27.

289 (Megjegyzés - Popup)

Tóth Endre: A császárkultusz főoltára Pannonia Superiorban – Ara Augustorum in Pannonia Superior. Archaeologiai Értesítő 126 (2001), 5–33, 14, 29–30, Nr. 10.

290 (Megjegyzés - Popup)

Giovanni Forni: Die römischen Tribus in Pannonien. Carnuntum Jahrbuch 1956, 21, RIU I p. 141.

291 (Megjegyzés - Popup)

Balogh Albin: Szent Quirinus püspök. Rákospalota, 1936, Magyarság és ortodoxia. Ezer esztendő.

Miskolc, 2001, 54–61, Tóth Endre: Szent Quirinus, savariai vértanú. Szombathely, 2002, Tóth Endre: Lehet-e Scarbantiából Bassianát csinálni? / Kann man aus Scarbantia Bassiana machen? Zalai Múzeum 11 (2002), 295–300.

292 (Megjegyzés - Popup)

Notitia Dignitatum accedunt Notitia urbis Constantinopolitanae et Laterculi prouinciarum. Ed. Otto Seeck. Berlin, 1876, C. Neira Faleiro: La Notitia Dignitatum. Nueva edición crítica y comentario histórico. Madrid 2005, PWRE XVI (1936) 1081–1097.

293 (Megjegyzés - Popup)

Endre Tóth: Vigilius episcopus Scaravaciensis. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 26 (1974), 268–275 = SSz. 31 (1977), 320–326.

294 (Megjegyzés - Popup)

Klaus G. Sallmann: Die Geographie des älteren Plinius in ihrem Verhältnis zu Varro. Versuch einer Quellenanalyse. Berlin – New York, 1971, Yolande Marion: Plinie et l' Adriatique orientale: quelques problèmes d'interprétation d' Histoire naturelle 3.129–152. in: Geographica Historica. Ausonius Études 2. Bordeaux – Nice, 1998, 119–135, FPA 1, 48–63, Kovács Péter: Oppidum Scarbantia Iulia. Antik Tanulmányok 46 (2002), 147–191.

295 (Megjegyzés - Popup)

Sallmann, i. m., 203.

296 (Megjegyzés - Popup)

András Mócsy: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Budapest, 1959, 76–77.

297 (Megjegyzés - Popup)

Tóth Endre: Pannonia provincia kialakulásához / Zur Entstehung der Provinz Pannonien. Archaeologiai Értesítő 103, 1976, 197–202. = ... protulique fines Illyrici ad ripam fluminis Danubii. Arheološki Vestnik 28 (1977), 278–286, Endre Tóth: Die Entstehung der gemeinsamen Grenzen zwischen Pannonien und Noricum. Arheološki Vestnik 31 (1980), 80–88, Tóth Endre: Megjegyzések Pannonia provincia kialakulásának kérdéséhez / Bemerkungen zur Entstehung der Provinz Pannonien. Archaeologiai Értesítő 108 (1981), 13–33, Fitz Jenő: Pannonia születése. Budapest 1999, 28, 51–52

298 (Megjegyzés - Popup)

Herbert Grassl: Die Grenzen der Provinz Noricum / Probleme der Quellenkunde in der antiken Raumordnung. In: Stuttgarter Kolloquium zur historischen Geographie des Altertums. Geographica Historica 7, 1994, 522–524.

299 (Megjegyzés - Popup)

Mócsy András: Illyricum északi határa Claudius előtt / Die Nordgrenze Illyricums vor Claudius. Archaeologiai Értesítő 106, 1979, 184, j. 79, Pannonia régészeti kézikönyve. Budapest, 1990, 53, j. 8.

300 (Megjegyzés - Popup)

István Borzsák: Die Kenntnisse des Altertums über das Karpatenbecken. DissPann I/5. Budapest, 1936, 31, Anm. 1.

301 (Megjegyzés - Popup)

Tóth, Pannonia provincia i. m. (Ld. 19. jegyzet).

302 (Megjegyzés - Popup)

Pannonia régészeti kézikönyve. Budapest, 1990, 25–26.

303 (Megjegyzés - Popup)

PWRE XVIII (1939) 708–725, Theasurus Linguae Latinae IX/2, 754–759, Michel Tarpin: Oppida vi capta, vici incensi ... Les mots latins de la ville. Latomus 58 (1999), 279–297, Michel Tarpin: Urbs et oppidum: Le concept urbain dans l'Antiquité romaine. in: Les processus d'urbanisation à l'âge du fer / Eisenzeitliche Urbanisationsprozesse. Bibracte 4. Glux-en-Glenne, 2000. 27–30.

304 (Megjegyzés - Popup)

Alois Walde – Johann Baptist Hofmann: Lateinisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1964⁴. 543.

305 (Megjegyzés - Popup)

PWRE XVIII (1939) 716–724.

306 (Megjegyzés - Popup)

PWRE XVIII (1939) 717.

307 (Megjegyzés - Popup)

A. H. M. Jones: The cities of the Eastern Roman provinces. Oxford, 1971, 503–508.

308 (Megjegyzés - Popup)

E. g. PWRE XXXI (1933) 597, PWRE XVIII (1939) 718, A. N. Sherwin-White: The Roman citizenship. Oxford, 1973². 339.

309 (Megjegyzés - Popup)

Friedrich Vittinghoff: Römische Kolonisation und Bürgerrechtspolitik unter Caesar und Augustus. Mainz – Wiesbaden 1952, 36, Anm. 2, 75, Anm. 6, H. Galsterer: Zu den römischen Bürgermunicipien in den Provinzen. Epigraphische Studien 9 (1972), 38, Géza Alföldy: Römisches Städtewesen auf der neukastilischen Hochebene. Ein Testfall für die Romanisierung. Heidelberg, 1987, 92–93.

310 (Megjegyzés - Popup)

Galsterer-Kröll, i. m., 57–61.

311 (Megjegyzés - Popup)

Galsterer-Kröll, i. m., 65–71.

312 (Megjegyzés - Popup)

Alföldi András: Pannonia rómaiságának kialakulása és történeti keretei. Századok 70 (1936), 19; Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien i. m. (ld. 18. jegyzet), 44; Alföldy Géza: Studia Pannonica. Archaeologiai Értesítő 88 (1961), 25, Géza Alföldy: Ein cypriotischer Kaufmann in Pannonien. Zeitschrift für Papirologie und Epigraphik 81, (1990), 207–212, 211.

313 (Megjegyzés - Popup)

CSIR Ungarn II, Nr. 29, 55, Erdélyi Gizella: Római kőfaragás és kőszobrászat Magyarországon. Budapest, 1974, 14.

314 (Megjegyzés - Popup)

Erich Swoboda: Carnuntum. Seine Geschichte und seine Denkmäler. Graz – Köln, 1964⁴, 242–243.

315 (Megjegyzés - Popup)

Péter Kovács: The merchants from Emona and the pomerium of Savaria. Münsterische Beiträge zur antiken Handelsgeschichte 17 (1998), 100–120.

316 (Megjegyzés - Popup)

Frank Frost Abbott – Allan Chester Johnson: Municipal Administration in the Roman Empire. Princeton 1926, 3–55.

317 (Megjegyzés - Popup)

Kovács: Oppidum Scarbantia Iulia i. m. (ld. 16. jegyzet), 156–161.

318 (Megjegyzés - Popup)

Kovács: Oppidum Scarbantia Iulia i. m. (ld. 16. jegyzet), 188–191.

319 (Megjegyzés - Popup)

Martin Mosser: Die Steindenkmäler der legio XV Apollinaris. Wien, 2003, 43–45, 100–102, 144–146.

320 (Megjegyzés - Popup)

Vittinghoff, i. m., Lawrence Keppie: Colonisation and Veteran Settlement in Italy: 47–14 B.C. Roma, 1983.

321 (Megjegyzés - Popup)

FPA 1, 295–297.

322 (Megjegyzés - Popup)

Itt szeretnék köszönetet mondani személy szerint elsőként Dominkovits Péternek (Soproni Levéltár) a Niczky-levéltár feldolgozásában immár négy éve nyújtott támogatásáért, valamint Szende Katalinnak (CEU), aki a cikk megírásában volt segítségemre.

323 (Megjegyzés - Popup)

Codex diplomaticus ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Stud. et op. Georgii Fejér, Buda, 1829–1844.

324 (Megjegyzés - Popup)

I–VIII. Kiad. Nagy Imre–Paur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső. Győr–Bp. 1865–1891.

325 (Megjegyzés - Popup)

Sopron vármegye története. Oklevéltár I–II. Szerk.: Nagy Imre. Sopron. 1889–1991.

326 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I/1–7., II/1–6. (a továbbiakban: SoprOkl.); Sopron vármegye levéltárának oklevél-gyűjteménye. I. rész. Középkori oklevelek. Összeállította: Sümeghy Dezső. Sopron 1928.

327 (Megjegyzés - Popup)

Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. I–V.. Bearb. v. Hans Wagner, Irmtraut Lindeck-Pozza, Leonard Prickler. Graz–Köln–Wien 1955–2001.

328 (Megjegyzés - Popup)

Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg. Sopron város történeti forrásai. Reihe A. Hrsg. von Katalin Szende. Sopron. Bd. 1.: Első telekkönyv. Erstes Grundbuch 1480–1553. [von] Mollay Károly. 1993. Bd. 2.: Gerichtsbuch. Bírósági könyv. 1423–1531. Ed. von Jenő Házi, János Németh. 2005. Bd. 3.: Gedenkbuch. Feljegyzési könyv. 1492–1543. Ed. von Karl Mollay, Károly Goda. 2006.

329 (Megjegyzés - Popup)

A Niczkyekre vonatkozó első adat 1221-ből való, ekkor bukkan fel a Ják nemzetség tagja: Ebed. Az ő leszármazottja, Jáki András 1329-ben Rohoncot elcserélte Egyházasnikre és Laknikre, ezután nevezik a familiát Niczkyeknek. A család középkori történetének fénypontja a 15. század második fele volt, ekkor I. Mátyás király rendíthetetlen hívei, főleg Benedek, aki varasdi ispán és László, aki királyi kamarás volt. A mohácsi ütközet után I. Ferdinánd király pártjára álltak, és a 17. században már a család tagjai sok fontos tisztséget töltöttek be. 1765-ben Mária Terézia Niczky Kristófnak grófi címet adományozott, aki a későbbiekben is az udvar meghatározó személyisége, többek között az Udvari Kamara, majd a Helytartótanács elnöke. A család, amely jelentős politikai szerepét Kristóf után is megtartotta, ebben az időszakban a Batthyány és az Esterházyakkal is rokonságba került. L.: Josef Karl Homma: Das gräfliche Niczkyische Herrschaftsarchiv. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. 14 (1961) 145–151. A Nicki család középkori genealógiájához és (nyugatmagyarországi) birtokviszonyaihoz l.: Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. 841. és III. 657., illetve Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Arcanum. Budapest 2003.

330 (Megjegyzés - Popup)

[Alsó-]Szopori N[agy] Imre – Paur Iván: A ligvándi bizottság jelentése. A Magyar Történelmi Társulat 1883. évi aug. 22–27-iki vidéki kirándulása Sopron városába és Sopron vármegyébe. Századok 17 (1883) 81–82.

331 (Megjegyzés - Popup)

Josef Karl Homma: Inventar des gräfliche Niczkyschen Familien- u. Herrschafts Archivs in Nebersdorf, Burgenland. Kézirat. Burgenländisches Landesarchiv, Eisenstadt. (A továbbiakban: Homma: Inventar) A segédletre Dominkovits Péter hívta fel figyelmemet. A levéltár rendjének rövid ismertetését l.: Kosáry: Bevezetés 710.

332 (Megjegyzés - Popup)

[Alsó-]Szopori N[agy] Imre–Paur Iván: A ligvándi bizottság jelentése. A Magyar Történeti Társulat 1883. évi aug. 22–27-iki vidéki kirándulása Sopron városába és Sopron vármegyébe. Századok 17 (1883) 81–82.

333 (Megjegyzés - Popup)

Homma: Inventar.

334 (Megjegyzés - Popup)

Ez az időszak közvetett adatok alapján leszűkíthető az 1955 és 1970 közé eső esztendőkre, ugyanis Házi az előbb említett Burgenlandi Okmányár első kötetét felhasználta, az 1965-ben megjelent másodikát viszont már nem.

335 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Zoltán: Házi Jenő 80 éves. Soproni Szemle 26 (1972) 97–98.

336 (Megjegyzés - Popup)

A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. DL-DF 4.2. CD-ROM. Aranum. Bp. 2003.

337 (Megjegyzés - Popup)

A Nickiekre vonatkozó oklevelek az alábbiak. SoprOkl. I/2. 101.; 179–180., 184–185.; 228–229., 292–293.; 293–297.; II/1. 164–168.; II/6. 60.

338 (Megjegyzés - Popup)

Szűcs Jenő: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Bp. 1955. 306–310. (A továbbiakban: Szűcs: Kézművesség)

339 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly: A három középkori városháza. Soproni Szemle 31 (1977) 234–236. (A továbbiakban: Mollay: Három középkori)

340 (Megjegyzés - Popup)

Mollay: Három középkori 234.

341 (Megjegyzés - Popup)

Szűcs: Kézművesség 309–310.

342 (Megjegyzés - Popup)

Turnhofer 1418-ban polgármester (SoprOkl. I/2. 140–141., 149–150.), Piberaurer pedig tanácsos (SoprOkl. I/2. 94.) volt. Gálos Péter alighanem azonos az 1425-ben felbukkanó Gál fia: Péter soproni polgárral. (SoprOkl. I/2. 268–269.)

343 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl I. 2. 292–293. der *dieb* Niczko Benedict gericht ist worden.

344 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl. I/2. 137–139.

345 (Megjegyzés - Popup)

Mollay: Három középkori 234. Kereskedelmi háttérre Szűcs Jenő is tett utalást a Niczky által a városi legelőkről lopott ökrök kapcsán, l. Szűcs: Kézművesség 310.

346 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl I/2. 184–185.

347 (Megjegyzés - Popup)

A SoprOkl I/4. kötete az 1457 és 1459, I/5. kötete az 1460 és 1466 közti évekből számos adatot tartalmaz arról, hogy Hans Sibenhierter a konyhamesteri tisztséget töltötte be és ebben a minőségében számos üzletet bonyolított le Sopron városával. A két fél kapcsolata érezhetően megromlott miután Sopron visszakerült a magyar korona fennhatósága alá.

348 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl I/5. 237.

349 (Megjegyzés - Popup)

Tringli István: Középkori oklevelek kiadásának problémái. Fons, 7 (2000) 7–40. és Szende Katalin: A magyarországi német nyelvű források kiadása Uo. 49–62. A nyelvtanilag nem egyértelmű, hibás alakokra felhívom a figyelmet [sic!] jellel, a helyesírási tévedésekre (pl. *aresstare* stb.) azonban nem. Csak a német szövegben alkalmaztam y feletti két pontot.

350 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő olvasata, ld. a bevezetőben említett kéziratát.

351 (Megjegyzés - Popup)

Utána törölve: *condam*.

352 (Megjegyzés - Popup)

*Solutionis*ből javítva.